

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“Azərbaycan Respublikasında xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsinin
hüquqi təminatı məsələləri ” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

Şəmsəddinova Röya Yaşar

BAKI-2019

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh

“ ___ ” _____ 2019-cu il

**“Azərbaycan Respublikasında xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsinin
hüquqi təminatı məsələləri” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404 “İqtisadiyyat”

İxtisaslaşma: “İqtisadiyyatın hüquqi tənzimlənməsi”

Qrup: 30

Magistrant

Şəmsəddinova Rəya Yaşar

_____ **imza**

Elmi rəhbər

i.e.n., dos. İsayev Söhrab Zülfüqar

_____ **imza**

Proqram rəhbəri

i.ü.f.d.,b.m. Hübətova Suqra İnqilab

_____ **imza**

Kafedra müdiri

i.e.d.,prof. Kəlbəyev Yaşar Atakişi

_____ **imza**

BAKI – 2019

Legal issues of regulation of foreign economic activity in the Republic of Azerbaijan

Summary

In the increasingly complicated processes of the world economy in modern times, the speed and acceleration of our country, the regulation of foreign economic activity in the open national economy and the improvement of its legal base are always relevant.

The purpose of the dissertation work is to study the current situation related to the legal provision of foreign economic activity regulation, ways of its development and improvement, the study of national economic development trends and directions, in order to achieve the development of foreign economic relations in the Republic of Azerbaijan.

During the research, deductions, induction, grouping, comparative analysis, statistical analysis, summarization and so on. methods were used.

The information base of the research is compiled by annual reports of the State Customs Committee of the Republic of Azerbaijan, statistical reports of the State Statistical Committee for years, reports and information from other committees and ministries, information from international organizations and institutions.

The main scientific novelty of the research is to reveal existing problems and to point out new directions in solving problems of tailoring and stimulation of the problems of legal protection of foreign economic activity from the context of existing economic realities. It can be used as an additional material in the study of subjects such as "Legal regulation of foreign economic activity", "Legal regulation of the economy".

Key words: Foreign economic activity, foreign trade, export potential, non-oil sector.

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

AR	Azərbaycan Respublikası
AİZ	Azad iqtisadi zona
AZPROMO	Aərbaycanda İxracın və İnvestisiyaların Təşkili Fondu
ARDSK	Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi
ARDGK	Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi
BƏB	Beynəlxalq əmək bölgüsü
BXİ	Birbaşa xarici investisiyalar
BİM	Beynəlxalq İqtisadi Münasibətlər
BMT	Birləşmiş Millətlər Təşkilatı
ETT	Elmi-texniki tərəqqi
ƏDV	Əlavə Dəyər Vergisi
GUÖAM	Gürcüstan, Ukrayna, Özbəkistan, Azərbaycan və Moldovanı birləşdirən regional təşkilat
XİƏ	Xarici iqtisadi əlaqələr
XİF	Xarici İqtisadi Fəaliyyət
İEÖ	İnkişaf Etmiş Ölkələr
İEOÖ	İnkişaf Etməkdə Olan Ölkələr
İƏİT	İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı
İİTKM	İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi
MDB	Müstəqil Dövlətlər Birliyi
SSRİ	Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı
TMK	Transmilli Korporasiyalar
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul
ÜTT	Ümumdünya Ticarət Təşkilatı
səh.	səhifə

MÜNDƏRİCAT

	GİRİŞ	7
I Fəsil	XARİCİ İQTİSADI FƏALİYYƏTİN NƏZƏRİ METODOLOJİ ƏSASLARI	12
1.1.	Xarici iqtisadi fəaliyyətin zəruriliyi və onun reallaşdırılması konsepsiyaları.....	12
1.2.	Xarici iqtisadi fəaliyyətin formaları və onların xarakteristik xüsusiyyətləri.....	19
1.3.	Xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsinin zəruriliyi və onun reallaşdırılması metodları.....	25
II Fəsil	AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA XARİCİ İQTİSADI FƏALİYYƏTİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN KOMPLEKS TƏHLİLİ	33
2.1.	Respublikamızda xarici iqtisadi fəaliyyətin normativ- hüquqi təminatı.....	33
2.2.	Azərbaycanda xarici iqtisadi fəaliyyətin mövcud vəziyyətinin təhlili.....	39
2.3.	Xarici iqtisadi fəaliyyətin stimullaşdırılması sahəsində dövlət tədbirləri sistemi.....	46
III Fəsil	XARİCİ İQTİSADI FƏALİYYƏTİN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ	55
3.1.	Xarici iqtisadi fəaliyyətin qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	55
3.2.	İxrac potensialından istifadənin stimullaşdırılması sahəsində dövlət təşviqinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	61
3.3.	Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi sahəsində xarici ölkələrin təcrübəsindən istifadə istiqamətləri.....	70
	NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	81
	İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT	85
	Cədvəllərin siyahısı.....	90
	Şəkillərin siyahısı.....	91
	Qrafiklərin siyahısı.....	91

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra ölkəmiz bu müddət ərzində əhəmiyyətli sosial-iqtisadi nailiyyətlər əldə etmişdir. İqtisadi sahələrdə, xarici iqtisadi əlaqələrdə, həmçinin xarici iqtisadi fəaliyyətdə müşahidə etdiyimiz mühüm islahatların uğurlu nəticələri bu nailiyyətlərin əsas səbəblərindəndir.

Qloballaşmış bir dünyada və beynəlxalq əlaqələrin mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyi müasir dövrdə dünya ölkələri öz iqtisadiyyatlarını inkişaf etdirmək niyyətindədir. Bu inkişaf prosesində ortaya çıxan problemləri həll etmək, ölkə iqtisadiyyatını inteqrasiya etdirmək və xarici iqtisadi əlaqələrində xarici iqtisadi fəaliyyətlərini genişləndirmək mühüm hesab edilən addımlardır. Bunun ən mühüm əhəmiyyəti ondadır ki, ölkələr xarici iqtisadi fəaliyyət sahələrini genişləndirməklə, ölkə iqtisadiyyatının strukturunu yaxşılaşdırmaq, həmin ölkənin özünün hər hansı bir ehtiyatı çatışmadıqda belə, cəmiyyətinin tələbatlarını dolğun şəkildə ödəmək, digər ölkələrdə istehsal olunmuş texnika və texnologiyaları əldə etmək, digər dövlətlərin idarəetmə və təsərrüfat təcrübələrini öyrənmək və öz ölkəsinə uyğun şəkildə bu təcrübələri tətbiq etmək, həmçinin də əks tərəfdən, öz sahib olduqları üsünlükləri beynəlxalq səviyyədə dünya arenasına çıxarmaq və reallaşdırmaq şansını əldə edirlər. Hər bir dövlət üçün çox mühüm hesab olunan sadaladığımız bu əhəmiyyətli faktlar ölkələrin öz xarici iqtisadi fəaliyyətini yüksək səviyyədə inkişaf etdirilməsini əsaslı şəkildə tələb edir.

Bütün ölkələr öz iqtisadiyyatlarını inkişaf etdirmək və beynəlxalq əmək bölgüsünün üstünlüklərindən istifadə etmək üçün xarici iqtisadi fəaliyyətin bütün formalarını maksimum dərəcədə genişləndirirlər. Ümumiyyətlə XİF-in tənzimlənməsi daha çox ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi və eyni zamanda ümumilli mənfələrinin qorunması üçün vacib hesab edilir. Təbiidir ki, heç bir ölkənin dünya təsərrüfatında öz yerini tutması və inteqrasiyası təsadüfən olmur. Buna görə milli iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi üçün xarici iqtisadi siyasət milli maraqlara uyğun aparılmalıdır. Xarici iqtisadi siyasəti isə milli maraqlara uyğun həyata keçirmək üçün xarici

iqtisadi fəaliyyət və onun tənzimlənməsi dünya təcrübəsi və beynəlxalq hüquq normalarına əsaslanmış formada tətbiq edilməlidir.

XİF-in tənzimlənməsinin aktuallığını artıran digər məqam isə, Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyatında beynəlxalq əməkdaşlığı artırmaq zərurətini meydana gətirir. Digər dünya ölkələri kimi bizim ölkəmiz də XİF-i artırmaqla dünyaya inteqrasiya etmək, özünün istehsalını və istehsalının səmərəliliyini yüksəltmək və bütün bunlardan əldə edilən nəticələr vasitəsilə ölkə əhalisinin ümumi rifah səviyyəsini artırmaq üçün çalışır. Təbii ki, bunlar hamısı ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrinin qurulmasında XİF-in həmin ölkə üçün uyğun və səmərəli olan formalarının, metodlarının və vasitələrinin seçilməsini və eyni zamanda onların tətbiqini olduqca mühüm edir. Azərbaycanın dünya birliyinə inteqrasiyasının gücləndirilməsi, qarşılıqlı və faydalı əməkdaşlığın inkişafı, regional və həmçinin beynəlxalq səviyyədə təşkilatlarla çoxtərəfli əməkdaşlığının gücləndirilməsi, ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafı üçün XİF-in tənzimlənməsi çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

XİF-lə bağlı aparılan tədqiqatlara əsasən, AR-da xarici iqtisadi fəaliyyət müstəqilliyin ilk illərindən inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatlı dövlətlərin tətbiq etdiyi üsullarla əsaslanan liberal tənzimlənmə sistemi kimi tətbiq olunduğu üçün bir sıra problemlərə yol açmışdır. Çünki həmin ölkələrdə bu sistem qurulması on illərlə vaxt almışdırsa, bu bizdə çox qısa bir müddət ərzində formalaşmışdır. Aydındır ki, liberal tənzimlənmə sisteminin tətbiqi çox ciddi problemlər yaratdığına görə hal-hazırda Respublikamızda XİF-in tənzimlənməsi məsələsi öz aktuallığını qoruyub saxlamışdır.

Mövzu ilə bağlı həyata keçirilən tədqiqatlar, eyni zamanda müxtəlif elmi yanaşmalar nə qədər çox olsa da, yenə də xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi ilə bağlı problemlərin birdəfəlik həllinə cavab vermir. Qloballaşan dünyada yaşadığımızı nəzərə alsaq, ölkəmizin dünya iqtisadiyyatında baş verən proseslərin sürətinə çatması, ona uyğunlaşması, açıq milli iqtisadiyyat şəraitindəki xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi və onun hüquqi təminatı mövzusu öz zəruriliyini qoruyur.

Tədqiqatın əsas məqsəd və vəzifələri. Azərbaycan Respublikasında xarici

iqtisadi əlaqələrin inkişafına nail olmaq üçün XİF-in tənzimlənməsinin hüquqi təminatı ilə əlaqədar mövcud olan vəziyyətin öyrənilməsi, onun inkişafı və təkmilləşdirilməsi yollarının, milli iqtisadi inkişaf istiqamətlərinin və üsullarının tədqiqi və bu tədqiqdən əldə edilən nəticələrə əsaslanaraq konkret təkliflərin və tövsiyələrin hazırlanması tədqiqatımızın əsas məqsədini təşkil edir.

Dissertasiya işinin məqsədinə nail olmaq üçün isə qarşıya qoyulan əsas vəzifələr aşağıdakılardır:

- XİF-in reallaşdırılma konsepsiyalarının nəzəri cəhətdən araşdırılması və ümumiləşdirmək;
- XİF-in formalarının hərtərəfli təhlil edilərək, xarakterik xüsusiyyətlərinin öyrənmək;
- XİF-in tənzimlənməsində dövlət müdaxiləsinin zəruriliyinin və reallaşdırılma metodlarının müəyyənəşdirilməsi və səmərəliliyinin yüksəldilməsi yollarını göstərmək;
- respublikamızda xarici iqtisadi fəaliyyətin hüquqi təminatının təhlil etmək;
- Azərbaycanda xarici iqtisadi fəaliyyətin mövcud vəziyyətinin təhlilini aparmaq;
- XİF-in təkmilləşdirilməsi üçün qanunvericilik bazasının istiqamətlərini müəyyənəşdirmək;
- ölkəmizin ixrac potensialından istifadənin stimullaşdırılması sahəsində dövlət təşviqinin təkmilləşdirmə istiqamətlərini müəyyənəşdirmək;
- respublikamızda XİF-in tənzimlənməsi sahəsində xarici ölkələrin təcrübəsindən istifadə istiqamətlərinin müəyyən etmək.

Tədqiqatın predmet və obyekt. Tədqiqatın obyektini Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi əlaqələrinin formalaşdırılmasında xarici iqtisadi fəaliyyət mexanizminin hüquqi təminatını formalaşdıran qanunvericilik aktları sistemi, predmetini isə hüquqi tənzimlənmənin təkmilləşdirilməsi və onun prespektiv inkişafı təşkil edir.

Tədqiqat işinin nəzəri-metodoloji əsaslarını xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi və onun hüquqi təminatı ilə əlaqədar müxtəlif nəzəriyyələr, o

cümlədən xarici iqtisadi fəaliyyəti tənzimləyən qanunvericilik aktları təşkil edir.

Tədqiqatın aparılması zamanı deduksiya, induksiya, qruplaşdırma, müqayisəli təhlil, analiz və sintez, statistik təhlil, ümumiləşdirmə və s. metodlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqat işinin informasiya bazasını qanunvericilik aktları, Dövlət Gömrük Komitəsinin müxtəlif illər üzrə statistik məlumatları, Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin hesabatları, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi və digər komitə və nazirliklərin hesabat və məlumatları, həmçinin beynəlxalq təşkilat və qurumların məlumatları və s. təşkil edir.

Tədqiqat işinin praktik əhəmiyyəti. Azərbaycan Respublikasında xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsinin hüquqi təminatı məsələlərinin elmi tədqiqindən “Xarici iqtisadi fəaliyyətin hüquqi tənzimlənməsi”, “İqtisadiyyatın hüquqi tənzimlənməsi”, “Azərbaycanın xarici siyasəti” kimi fənlərin tədrisində əlavə material kimi istifadə edilə bilər.

İşin həcmi və strukturu. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, doqquz paragraf, nəticə və ədəbiyyət siyahısından ibarətdir.

“Xarici iqtisadi fəaliyyətin nəzəri-metodoloji əsasları” adlanan birinci fəslə xarici iqtisadi fəaliyyətin zəruriliyi və onun reallaşdırılması konsepsiyaları, xarici iqtisadi fəaliyyətin formalarını və onların xarakteristik xüsusiyyətləri, xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsinin zəruriliyi və onun reallaşdırılması metodları adlanan 3 paragrafda ayrı-ayrılıqda ətraflı şəkildə tədqiq edilmişdir.

Dissertasiya işinin “Azərbaycan Respublikasında xarici iqtisadi fəaliyyətin müasir vəziyyətinin kompleks təhlili” adlanan ikinci fəslinin 1-ci paragrafında respublikamızda xarici iqtisadi fəaliyyətin normativ-hüquqi təminatı tədqiq edilmişdir. İkinci paragrafda ölkəmizdə xarici iqtisadi fəaliyyətin mövcud vəziyyəti, üçüncü paragrafda isə xarici iqtisadi fəaliyyətin stimullaşdırılması sahəsində dövlət tədbirlər sistemi tədqiq edilmişdir. 1-ci paragrafda 1 şəkil istifadə olunub.

“Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi” adlanan üçüncü fəslinin ilk paragrafında xarici iqtisadi fəaliyyətin qanunvericilik bazası araşdırılmış və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir. İkinci

paraqrafda ölkəmizdə ixrac potensialından istifadənin stimullaşdırılması sahəsində dövlət təşviqinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri tədqiq edilmişdir. 2-ci paraqrafda 1 qrafik, 2 şəkil və 9 cədvəl vardır. Və ən son olaraq bu fəslin üçüncü paraqrafında xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi sahəsində xarici ölkələrin təcrübəsindən istifadə istiqamətləri tədqiq edilmişdir. 3-cü paraqrafda 1 cədvəl və 3 qrafik istifadə olunmuşdur.

I Fəsil XARİCİ İQTİSADI FƏALİYYƏTİN NƏZƏRİ METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1.Xarici İqtisadi fəaliyyətin zəruriliyi və onun reallaşdırılması konsepsiyaları

Ümumdünya tarix təcrübəsinə əsasən xarici iqtisadi fəaliyyət dünya ölkələri üçün zəruri hesab olunan mexanizmlərdən biridir. Bütün ölkələr xarici iqtisadi fəaliyyətini zamanın tələblərinə uyğun şəkildə qurmağa səy göstərirlər. Eyni zamanda xarici iqtisadi fəaliyyət həyata keçirilərkən adətən, fəaliyyətin həyata keçirildiyi ölkənin daxili idarəetməsində istifadə olunan və ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin, o cümlədən də milli mənafeələrinin qorunması üçün reallaşdırılan fəaliyyət həmin ölkənin iqtisadi inkişaf mərhələlərinə uyğunlaşdırılır.

Xarici iqtisadi fəaliyyət-xarici iqtisadi əlaqənin həyata keçirilməsində dövlətin inkişafı üçün daha çox faydalı olan işlər görülməsinə yönəldilən və müxtəlif istiqamətlər üzrə (xarici ticarət əlaqələri, xarici investisiya əlaqələri, xarici miqrasiya əlaqələri) reallaşdırılan fəaliyyət növüdür.

Çoxəsrlik inkişafa malik olan dünya təsərrüfatının və ölkə iqtisadiyyatlarının tərkib hissələrindən biri xarici iqtisadi əlaqələrdir. Və bu əlaqələr əvvəllər çox az saylı ölkələr arasında başlasa da, sonradan çoxsaylı ölkələr, iqtisadi subyekt və obyektlərin iştirak etməsi ilə daha da genişlənməmişdir. Lakin bu onu deməyə əsas vermir ki, bütün ölkələr bərabər şərtlərlə və eyni səviyyədə əməkdaşlıq edərək qarşılıqlı şəkildə xarici iqtisadi fəaliyyət göstərirlər (qeyd edək ki, hal-hazırda 200 dövlət təşkilatı fəaliyyətdədir).

Xarici iqtisadi fəaliyyət ilə əlaqədar müxtəlif cərəyanlar və iqtisadi nəzəriyyələr ayrı-ayrı inkişaf mərhələlərində çoxəsrlik tarixi olan təkamül prosesi keçmişdir. Bu səbəbdən xarici iqtisadi fəaliyyətin reallaşdırılması konsepsiyalarının öyrənilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, XV-XVIII əsrlər ərzində merkantilizm cərəyanı dünya təsərrüfat həyatında mühüm hesab edilirdi. Merkantilizm ilk “ticarət sistemi” kimi sərvət artırmağın yolunu yalnız ticarət sistemini tənzimləməklə ölkəyə gələn müntəzəm qızıl və digər qiymətli metalların axınını təmin et-

məkdə görürdülər. Eyni zamanda, dövlətin sərvətini artırmaq məqsədi güdən merkantilist siyasəti, “aktiv ticarət balansını”-nı xarici ticarəti inkişaf etdirmək üçün vacib hesab edirdi. Həmçinin də onlar başqa dövlətlər hesabına var-dövlət toplayaraq zənginləşmək üçün dövlətin müdaxiləsini və xarici ticarətə daxili bazarın himayəçiliyi siyasəti vasitəsilə aktiv ticarət balansını təmin etməyi vacib bilirdilər. Lakin bu siyasətin çatışmayan cəhətləri də mövcud idi. Bunlardan biri merkantilistlərin məhsuldar hesab etdikləri qiymətli metallar istehsalı istisna olmaqla, digər istehsal səhələrinə sadəcə idxalı azaltmaqla sərvətin xaricə axmaması vasitəsi olaraq baxması idi. Yəni XİF-in formalarından biri olan xarici ticarətdə merkantilistlərin ideyalarından biri də xaricə satmağın xaricdən almaqdan daha gəlirli olması fikri idi. Yəni əsas tənqid edilən fikir “ticarət əlaqəsində olan tərəflərdən birinin iqtisadi mənfəəti mütləq digər tərəfin iqtisadi ziyanı hesabına əldə edilir” (Булатов А.С., 2003, стр. с.239).

Artıq XIX əsrdən başlayaraq İngiltərədə “azad ticarət” prinsipi yaranmağa başladı və bu nəzəriyyənin özəyini iqtisadi fikir sisteminin təməlini qoyan A.Smit-in ideyaları təşkil edir. “Xalqların sərvətinin təbiəti və səbəbləri haqqında tədqiqat” adlandırdığı 5 kitabdan ibarət olan əsərində A.Smit əmək bölgüsünün əsas ünsür kimi millətlər və xalqların sərvətinin əsası olduğunu şərh etmiş, eyni zamanda dövlətlərarası əmək bölgüsünün mövcud olduğunu qeyd etmişdir. Xarici iqtisadi fəaliyyətin formalarından biri olan kapital barədə A.Smit-in fikirlərini xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Smit-ə görə, bütün yığılan kapital qənaət səbəbi ilə artar, israf edildikdə isə azalar. O düşünürdü ki, mənfəət əldə olunmasını təmin edən hər şey kapitaldır və kapitalın bütün növləri bir-birindən fərqli olmadan hamısı məhsuldardır.

Merkantilistlərdən fərqli olaraq A.Smit ticarətin sərbəstliyi ideyasının tərəfdarı olmuşdur. A.Smit merkantilizmin irəli sürdüyü mülahizənin əksinə olaraq, aktiv ticarət balansını, dövlətin sahib olduğu mütləq üstünlüklərin istifadəsi hesabına əmək bölgüsünə aktiv formada cəlb edilməsi ilə şərh edirdi və bununla da o azad ticarət prinsipinə əsaslanmış fridretçilik cərəyanının əsasını qoymuşdur. Digər nəzəriyyəsi olan “mütləq üstünlüklər nəzəriyyəsi”ində A.Smitin fikrinə görə hansı-

sa bir dövlət digəriylə müqayisədə daha yüksək keyfiyyətli əmtəni daha ucuz istehsal etmək qabiliyyətinə malikdirsə, o zaman o ölkə həmin əmtəə istehsalında ixtisaslaşmalıdır. Mütləq üstünlüyü olmadığı məhsulların istehsalı ilə isə başqa dövlətlər məşğul olmalıdır. Yəni o belə bir müddəə irəli sürürdü ki, beynəlxalq ticarət, ticarətdə iştirak edən bütün dövlətlərin hamısına fayda verə bilər.

D.Rikardo “mütləq üstünlüklər nəzəriyyəsi”ni inkişaf etdirməklə daha yeni iqtisadi nəzəriyyə olan “müqayisəli üstünlüklər” nəzəriyyəsini irəli sürmüşdür. Bu nəzəriyyədə bəhs edilir ki, əgər dövlətlər öz malik olduqları üstünlükləriylə beynəlxalq ticarətdə ixtisaslaşsa, o zaman dövlətlərin hamısı qazanc əldə edə bilər. D.Rikardonun görüşünə görə, hansısa ölkə başqa ölkələrlə müqayisədə məhsulları yüksək xərclərlə istehsal etmək əvəzinə, beynəlxalq ticarətin üstünlüklərindən məharətlə istifadə edərək, o məhsulları daha aşağı xərclərlə ala bilər. Bu baxımdan, istehsal olunan bütün tip əmtəələrdən fərqli olaraq daha kiçik əmək məsrəfləri olan əmtəələrin istehsal edilməsi və bununla bərabər onların ixrac edilməsi ilə ixtisaslaşmanın həyata keçirilməsi zərurətini əks etdirir.

C.Mill-in də bu mövzu ilə bağlı etdiklərini nəzərə alaraq vurğulamaq olar ki, o, “Smit-Rikardo” adlandırdığı konsepsiyasında azad ticarətin bir sıra detallarının sübut edilməsi üçün onları dəqiqləşdirərək tamamlanmış formaya salmışdır. Eyni zamanda kapital hərəkətini ona görə vacib sayırdı ki, kapital çoxluğuna malik ölkələr onu hərəkət etdirməklə, öz kapitalını daha çox mənfəət norması olan ölkəyə çıxarmağa çalışır.

İngilislərə məxsus klassik iqtisadi nəzəriyyələr daha zəif inkişafa malik ölkələrin mənafeyinə uyğun olmadığına görə, dünya təsərrüfat sistemində onların daha uğurlu, əlverişli və həmçinin öz potensiallarına uyğun gələn mövqelərə nail olması üçün başqa yeni cərəyanlar və əks nəzəriyyələrin yaranmasına tələbat vardı.

XVIII-XIX əsrlərdə meydana gələn himayəçilik tərəfdarı sayılan Amerika və Almaniya proteksionizm məktəbinin nümayəndələri olan F.List, Ç.Keri, A.Hamilton, C.Keynsin və digərlərinin iqtisadi baxışları ABŞ-da və Almaniyada təzədən çiçəklənməkdə olan sahibkarlığı İngiltərədəki rəqabətdən mühafizə etmək idi. Bu baxımdan, proteksionist müdafiəsi ilə məşğul olan bu sadaladığımız alimlərin

görüşlərində təklif edilən variantlarda ən önəm verilən məqam gömrük-tarif və qeyri-tarif vasitələrində cəmlənmişdir.

XIX-XX əsrlərdə artıq proteksionist və azad ticarət nəzəriyyələrinin tərəfdarları arasında siyasi dairələrdə, müxtəlif dövlətlərin təsərrüfat təcrübəsində və elmi dairələrdə mübarizə davam edirdi. Nəzəri olaraq üstünlüyün azad ticarət nəzəriyyəsinə olmasına baxmayaraq, praktiki olaraq bir sıra dövlətlərdə proteksionist siyasət reallaşdırılırdı.

1930-cu illərdə baş vermiş böhrandan sonra dünyada artıq proteksionizmin yeni növü, dünya bazarından özünü təmin etməklə təcrid olunma doktrinası bir sıra ölkələrdə tərəfdaşlarını ətrafına yığmağı bacarmışdı. Bu doktrinanın tərəfdarı olan mütəxəssislər ölkələr arasındakı mövcud ziddiyyətlərin əsasını daxili təsərrüfatlara olan xarici iqtisadi əlaqələrin müsbət olmayan təsiriylə əlaqələndirirdilər.

50-70-ci illərdə ölkələr və iqtisadçılar ticarətin, BƏB-in və iqtisadi inteqrasiyanın gücləndiyini, iqtisadi siyasətin milli və beynəlxalq proseslərlə əlaqə yaratmadan səmərəsiz və qeyri-mümkün ola biləcəyi qənaətini qəbul etdilər. Bununlada, hərtərəfli şəkildə dövlətlərin milli təsərrüfatlarına xarici iqtisadi əlaqələrin təsiri öyrənilməyə başlandı. Digər formada desək, XİF-in tənziplənməsinin nəzəri əsası olan açıq iqtisadiyyatla əlaqədar olan nəzəriyyələr özünün sürətli inkişafına qədəm qoydu. Nəticədə, belə bir fakt iqtisadçılar tərəfindən aşkar edildi ki, qapalı modellər milli təsərrüfatların daxili vəziyyətini beynəlxalq təsərrüfata inteqrasiya kontekstində xarakterizə etmək gücünə qadir deyildir. Bu isə iqtisadçı-alimlərin təsərrüfatın beynəlmiləşməsi şəraitində milli iqtisadiyyata xarici iqtisadi münasibətlərin modelləri kimi diqqət edilməsi üçün belə qənaətə gəlməsinə səbəb oldu.

“Açıq iqtisadiyyat” tipli nəzəriyyələrin əsas xüsusiyyətləri ilə əlaqədar vurğulamaq lazımdır ki, tətbiq olunduğu bütün doktrinalarda başlıca ideya xarici iqtisadi əlaqələrin milli ölkə təsərrüfatına səmərəli təsiri ətrafında birləşməsidir.

XİF-in tənziplənməsi ilə əlaqədar irəli sürülmüş digər bir nəzəriyyə “qlobal qarşılıqlı asılılıq” adlı nəzəriyyə idi. Bu nəzəriyyədə xarici iqtisadi fəaliyyət və onun tənziplənməsi nəzəri aspektdən tədqiq edilərək, onun formalaşması istiqqa-

mətində işlər aparılırdı və bu termin S.Noffman və R.Kuper tərəfindən ilk dəfə istifadə olunmuşdur. Getdikcə dərinləşən və mürəkkəbləşən dünya təsərrüfat əlaqələrində və bunun nəticəsində ölkələrarası qarşılıqlı asılılığın sürətləndiyi bir kontekstdə əməkdaşlıq edən dövlətlərdə milli təsərrüfatlarının normal fəaliyyətinin tənzimlənməsinin ölkədaxili və birtərəfli formada həyata keçirilməsinin qeyri-mümkün olması ideyası bu nəzəriyyədə irəli sürülmüşdür. Eyni zamanda burada ideyanın digər məğzi ondan ibarətdir ki, beynəlmiləşmənin artdığı bir dünyada müxtəlif dövlətlərin bir-birindən qarşılıqlı asılılığı zaman keçdikcə dərinləşdiyinə görə milli iqtisadiyyatın uğurla reallaşdırılması istiqamətində əngəllər yaranırdı.

Beynəlxalq əməkdaşlığın özək problemi kimi R.Kumper, iqtisadiyyatda dövlətlərin müstəqilliklərini saxlamaqla məqsədlərinə çatması üçün istənilən növ məhdudiyyətlərdən uzaq olan hərtərəfli beynəlxalq əməkdaşlığın üstünlüklərindən daha çox faydalanmaq məsələsinin qəbul edilməsini ön plana çəkir.

XİF-in tənzimlənməsi məsələlərinin nəzəri əsaslarını yenidən araşdıran xeyli sayda müxtəlif nəzəriyyələr mövcuddur. Korporasionalizm cərəyanı bu qəbildən olan cərəyanlar sırasında xüsusilə diqqət çəkir. Bu cərəyanda, dövlət tənzimləməsinin yeni yaranmaq mərhələsində olan sənaye kapitalının himayə olunmasında vacibliyi düşüncəsi qeyd edilmişdir. Amma hazırda kapitalın ölkə sərhədlərindən çıxaraq dünya səviyyəsində fəaliyyətdə olduğu müasir zamanda, sərhədlər daxilində qalan istehsal amillərinin daha faydalı bölgüsü və BƏB-in optimizə edilməsi və bu tip digər belə qlobal problemlərin həlləməsi üçün dövlət bir növ maneəyə çevrilmişdir. Bu cərəyanın irəli sürdüyü mülahizədə qlobal problemlərin həlləməsində ancaq TMK-ların rolunun daha real olduğu deyilir.

Korporasionalizmin tərəfdaşları “müqayisəli üstünlüklər”- D.Rikardo nəzəriyyəsinə xitabən düşünür ki, dövlətlər daha kiçik xərclərlə istehsal etdikləri malları, digər müvafiq ölkələrin istehsal etdikləri mallara mübadilə edərək qarşılıqlı şəkildə sərmayə axınına nail olacaqlar. Müasir dünyamızda TMK-lar məhsuldarlığın daha yaxşı təmin olunmasından dolayı zəruri sayılan amillərin (xammal, texnologiya, mallıyye resursları, kommunikasiyalar, elmi tədqiqatlarda əldə olunan nəticələr və s.) bazara məxsus ehtiyacları yüksək mənfəət qazanılması ilə ən uğurlu formada

istifadəsini gerçəkləşdirirlər. Eyni zamanda, onlar bunun qeyd edilməsini mühüm hesab edirlər ki, dünyada çox əhəmiyyətli və çox vacib sayılan, müxtəlif global problemlərin çözülməsi (ekoloji problemlər, əhalinin sürətli artımı, təbii ehtiyatların məhdudlaşması və digərləri) üçün belə böyük dünya iqtisadiyyatına və təsərrüfatına xidmət göstərən qurumlara ehtiyac çoxdur. Bütün sadalananların öhdəsindən gəlmək üçün TMK-ların əhəmiyyəti danılmazdır.

XİF-in ümumi xarakteristikasını təşkil edən BƏB və həmçinin xarici ticarətin önəmli nəzəriyyələrindən olan E.Xekşer və B.Olin kimi iqtisadçılar ilk dəfə “müqayisəli üstünlüklər”i “ümumi tarazlıq” ilə əvəzləməyi təklif etdi. Xekşer-Olin nəzəriyyəsinin məğzi istehsal faktorlarının istehsala təsirindən bəhs edir. Yəni hər ölkənin özünəməxsus istehsal faktorları olduğuna görə, həmin ölkələrdə də istehsal edilmiş məhsulların qiymətləri müxtəlifdir. Bu səbəbdəndir ki, daha ucuz faktorlarla istehsal etmək ixrac üçün çox sərfəli olmuş olacaq.

1954-cü ildə amerikalı V.Leontyev “ümumi tarazlıq” nəzəriyyəsindəki modeli təkmilləşdirməklə praktiki olaraq özünün hazırladığı giriş-çıxış modelində göstərmişdir. Hazırladığı giriş-çıxış cədvəlində o, Amerikanın ixracını və idxalını araşdırmaqla belə nəticəyə gəlmişdir ki, ölkənin reallaşdırdığı ixrac əmək tutumludur və idxalın əksinə olaraq ölkədə ixrac olunan məhsullar idxala nisbətdə az kapital tutmuna malikdir. Yəni, sənayeləşmiş ölkə olaraq ixracının belə olması Beynəlxalq ticarət nəzəriyyəsi ilə tam ziddiyyət təşkil edir. Onun aldığı nəticəyə görə apardığı tədqiqatı “Leontyev paradoksu” kimi məşhurlaşmışdır və o, Xekşer-Olin teoreminin əksini bu paradoksla məntiqi olaraq Amerika timsalında sübut etmişdir.

Yuxarıda bəhs etdiyimiz nəzəriyyələrin təhlilinə əsasən, müasir dünyada nəzəriyyələr artıq BƏB-ünü beynəlxalq ticarətin tərkibində “təmiz nəzəriyyə” adlandırılan Rikardo prinsipinin beynəlxalq ticarətin çiçəklənməsinin yolu və səbəbi olduğunu əsas hesab edir. Rikardodan fərqli olaraq, sadəcə bir fərqlə müqayisəli xərcləri əmək və kapitalın hər ikisi ilə müəyyənləşdirirdilər (xüsusən də insan kapitalı). Rikardoçuların fikrincə insan təhsilinə yatırılan kapital özünün yeni dəyərini yaratmaq qabiliyyətinə malikdir və buna bənzər modellərdə xüsusilə texnika/texnologiya vacib yer tutur.

XİF ilə əlaqədar haqqında tədqiqat apardığımız BƏB-in inkişafını və iqtisadi modellərin mahiyyətini müqayisə etsək inkişafın mərhələləri 3 qrup modeli əhatə etmiş olar:

1. Rikardo modeli;
2. Xekşer-Olin modeli;
3. Neotexnoloji model.

Hər bir model özünəməxsus üstünlüklərinin olması ilə bir-birindən fərqlənir. Məsələn, Küveyt nefti, Portuqal çaxır, Holland pendiri, Misir pambığı və s. “Rikardo modeli”nin nümunəsi kimi ticarətin təbii ehtiyatlar və təbii sərvətlər şəraitində fərqlərə əsasən üstünlükləri ilə seçilir. Yetkinlik dövrünə çatmış sənaye malları (tikinti malları, metallar və s.) “Xekşer-olin” modelində olan məhsullara nümunədir. Yüksək elmtutumlu mallar isə “neotexnoloji” modelin məhsulları kimi texnologiya axını, texnologiya standartları, mühəndis və alim yenilikçiliyi ilə nisbi üstünlüyə məxsusdur.

XX əsrin sonlarından ölkələr öz inkişaf istiqamətlərinə uyğun müxtəlif dövlət qruplaşmalarında iştirak etməyə başladı. Dövlətlərin inkişaf tempindəki fərqlər, ETT (elmi-texniki tərəqqi), müxtəlif iqtisadi əlaqələr fonunda artıq respublikaların xarici iqtisadi əlaqələri, xarici iqtisadi fəaliyyətləri və s. əvvəlcədən müəyyən olunurdu. Qloballaşan dünyada artıq xarici iqtisadi əlaqələr, həyata keçirilən xarici iqtisadi fəaliyyətlər nəticəsində inkişaf proseslərinin yeni mərhələləri, iqtisadi əlaqələrin tam və qarşılıqlı münasibətləri və inteqrasiya prosesləri yönündə dəyişikliklər daha da güclənir.

XİF-in tənzimlənməsi xarici iqtisadi siyasətin vacib istiqamətlərindən hesab edilir. Ölkənin özünə xas iqtisadi inkişaf strategiyası olduğu zaman onun xarici iqtisadi əlaqələr strategiyası da çox səmərəli formada reallaşar. Məhz bu fikri Şərqi Avropa və bəzi Mərkəzi Avropa ölkələrinin bazar iqtisadiyyatı sistemində reallaşdırdıqları səmərəli iqtisadi proqramları və müsbət inkişaf templəri sübut edir.

Araşdırılan konsepsiyalar hamısı ölkə iqtisadiyyatında XİF-in nə qədər əhəmiyyətli bir faktor olduğunu ortaya çıxarır. XİF-in zəruriliyini əks etdirən önəmli

məsələlərdən biri də XİF-in formaları və onların xarakterik xüsusiyyətləri ilə bağlıdır ki, növbəti paragrafda bu məsələlər öz əksini tapmışdır.

1.2. Xarici iqtisadi fəaliyyətin formaları və onların xarakterik xüsusiyyətləri

XİF-in xarakterik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi üçün onun tərkib elementlərinin tədqiq edilməsi vacibdir. Çünki bu xarakterik xüsusiyyətlər bütövlüklə mövcud olan XİF-in formalarının tərkibinə daxildir. XİF-in formaları demək olar ki, BƏB və tarixi inkişafın nəticəsi olaraq bilinir.

XİF-in formaları xarici iqtisadi əlaqələrin müxtəlif və çoxlu sayda olan subyektlərinin bir-biriylə qarşılıqlı şəkildə fəaliyyətində həyata keçirilir və bu formalar dünya iqtisadiyyatının və təsərrüfat sisteminin inkişafından və xüsusiyyətlərindən asılı olaraq dəyişilə bilər. Belə ki, ümumi şəkildə XİF-in formalarını aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq mümkündür:

- dövlətlərarası iqtisadi münasibətlər
- kapitalın hərəkəti
- investisiya qoyuluşu
- beynəlxalq yük daşımaları və tranzit
- birgə sahibkarlıq fəaliyyətinin təşkili
- valyuta-maliyyə münasibətləri

Xarici iqtisadi fəaliyyətin əsas formalarından biri kimi dövlətlərarası iqtisadi münasibətlər çox mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu formaya əsasən ölkələr arasında bağlanan müqavilələr, sazişlər, kreditlər, borc öhdəlikləri və bu münasibətlərin məntiqi olaraq davamı Beynəlxalq təşkilatlar və müxtəlif dövlətlərin inteqrasiya prosesinə daxil olması aid edilir. Beynəlxalq hüquq münasibətlərinin yaranması və vergi siyasətinin özəyinin təşkilində dövlətlərarası münasibətlərin vacib əhəmiyyəti var. Digər tərəfdən xarici iqtisadi fəaliyyətin əsas tənzimləyici vasitələrindən biri kimi dövlətlərarası münasibətlərdə gömrük münasibətləri, beynəlxalq vergitutma, müxtəlif sahələrdə mövcud olan hüquqi münasibətlər, iqtisadi münasibətlər, və iqtisadi münasibətlərin bazası kimi maliyyə münasibətləri önəm daşıyır.

Dövlətlərarası münasibətlərdə XIƏ-in tənzimlənməsində həmçinin ölkələrarası hüquqi razılaşmalar və qanunvericilik aktları mühüm əhəmiyyətə malikdir. Ölkələrarası iqtisadi münasibətlər və maliyyə münasibətləri həmişə gömrük müansibətləri ilə əhatə edilir. Buna görə XİF-də gömrük münasibətləri maliyyə münasibətlərinin tərkibinin bir hissəsinə çevrilir. Gömrük-vergi siyasətini daha səmərəli reallaşdırmaq və dövlətlərin əsas məqsədlərinə çatması üçün idxal-ixrac əməliyyatları, bu ticarət əməliyyatlarının dəyərinin ödənilməsi, bu dəyəri yaratmış olan mövcud resursların hərəkəti kapital və maliyyə hərəkəti formasında təzahür edilir və gömrük-vergi siyasətinin reallaşdırılmasına gömrük rüsumları, müxtəlif gömrük ödənişləri, gömrükdə tutulan vergilər, gömrük kreditləri və s. aid edilir. Bu baxımdan XİF-in tənzimlənməsini zamanı ölkələrdə və eyni zamanda bizim ölkədə gömrük-tarif və qeyri-tarif tənzimlənmələrindən istifadə edilir.

XİF-in həyata keçirildiyi əsas istiqamətlərdən biri kimi vergi siyasəti mühüm yer tutur. Vergi siyasətində vacib məsələlər xarici investisiyaların ölkəyə cəlb olunması, ölkədən çıxan investisiya və kapital hərəkətinin daha səmərəli axınının təşkil edilməsidir.

Kapitalın hərəkəti XİF-in ən geniş yayılmış formalarından biri hesab olunur və tədqiqatlara əsasən kapitalın beynəlxalq hərəkəti II Dünya müharibəsində sonra daha geniş miqyas almışdır. “Kapital və maliyyənin beynəlxalq hərəkəti dedikdə, hər hansısa ölkədə kapital və maliyyə ehtiyatlarının bir hissəsinin müxtəlif formalarda milli təkrar istehsal prosesindən çıxaraq başqa bir ölkədə dövriyyəyə buraxılması başa düşülür” (Kərimov A.M., Quliyev N.R., 2001).

BMT və İƏİT-nin məlumatlarına əsasən, II dünya müharibəsindən sonrakı dövrdən artıq kapital qoyuluşu təxminən hər 10 ildən bir 2 dəfə artmışdır. 1990-cı illərdə artıq kapital ixracı artaraq ümumi həcmi 5 trilyon dollara qədər çatmışdır. 2016-cı ildə isə bu rəqəm dünya ölkələri üzrə ümumi həcmi 4 899 224 869 38 min ABŞ dolları olmuşdur. Kapitalın hərəkəti müxtəlif ölkələrin iqtisadiyyatlarında bir çox keyfiyyət dəyişikliklərinə (ölkələrin texnoloji səviyyəsi, təsərrüfatda struktur dəyişikliyi, iqtisadi səviyyənin daha da yüksəlməsi, xarici iqtisadi fəaliyyətin stimullaşdırılması və s.) mühüm təsir etmişdir.

“Kapitalın hərəkəti birbaşa investisiyalar, portfel investisiyalar və digər növ investisiyalar formasında çıxış edir” (Məmmədova Z.F., 2000). Bundan əlavə kapitalın beynəlxalq hərəkəti mənbəyinə, istifadə edilmə xarakterinə və müddətinə görə də müxtəlif formalarda mövcud ola bilər. Birbaşa investisiyalar zamanı adətən ölkə rezidenti olan investor başqa bir ölkədə hər hansısa fəaliyyətə sahiblik edir. Bu növ investorun həyata keçirdiyi bu fəaliyyət müxtəlif şəkildə ola bilər, məsələn, müxtəlif ölkə investorları birlikdə müəssisə yarada bilər və yaxud tam təsis hüququ olan fəaliyyətlə məşğul ola bilər və s. Portfel investisiya qoyuluşu isə adətən kapital ixracı zamanı qiymətli kağızların əldə edilməsinə istiqamətlənir, amma investora qiymətli kağızları əldə edilmiş müəssisələrə nəzarət etmək hüququ vermir.

XİF-in bir forması olan kapitalın hərəkətində investisiyaların rolu son dövrlərdə müxtəlif dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Təcrübələr göstərir ki, ölkə iqtisadiyyatına cəlb edilən xarici investisiyaların çox əhəmiyyətli bir sıra üstünlükləri vardır. Belə ki, birbaşa xarici investisiyalar adətən ölkəyə cəlb olunduqda həmin ölkədə əmtəə və xidmətlərin daha da genişlənməsinə, idarəetmədə yeni üsulların istifadəsinə, müasir və qabaqcıl texnologiyalara, bazar münasibətlərinin daha yaxşı infrastrukturunun yaradılmasına şərait yaradır. Bundan başqa xarici investisiyalar xarici kredit və borclardan fərqli olaraq ölkəyə ağırlıq gətirmədən vəsait əldə etməsinə imkan verir. Və ən başlıcası isə dünya iqtisadiyyatına ölkənin daha çox inteqrasiya edilməsini təmin edir.

Son tədqiqatlara əsasən, 2008-ci il qlobal və maliyyə böhranından sonra ilk dəfə 2015-ci ildə xarici investisiya həcmi özünün ən yüksək səviyyəsinə çataraq 40 faiz artmaqla 1,8 trilyon dollara yüksəlmişdir. Lakin bu artım bütün ölkələrdə məhsuldarlıq potensialının bərabər şəkildə genişlənməsi mənasına gəlmirdi. İEO-də 2016-cı il ərzində xarici birbaşa investisiyaların qlobal axını 2 faiz azalaraq 1,75 trilyon dollar olmuşdur. İEOÖ-də isə investisiya axını yüzdə on dörd faiz daha da geriləmiş və zəif və dalğalı iqtisadiyyat strukturu almışdır. 2017-2018-ci illərdə investisiya axınlarının artması ehtimal olunsada, bu rəqəmin 2007-ci illə müqayisədə aşağı olacağı gözlənilir.

XİF-in həyata keçirilməsinin əsas alətlərindən biri beynəlxalq yük daşımaları və tranzit əlverişli coğrafi mövqeyi olan ölkələrdə daha çox əhəmiyyətə malik olur. Nəqliyyat və daşınma beynəlxalq ticarətdə vacib rola malikdir. Ölkələr yüklərinin səmərəli və qənaətcil formada daşınmasını təmin etməkdən ötrü doğru nəqliyyat metodunu seçməlidir. Ölkənin hansı nəqliyyat növündən istifadə edəcəyi barədə qərarına təsir edəcək müxtəlif amillər var. Bu amillər biznesin tələblərinə, təyinat ölkəsinə və malların növünə aid ola bilər.

Müasir dövrdə beynəlxalq yük daşımalarının əhəmiyyətli dərəcədə həcmnin artması ölkələrdə nəqliyyat sektorunun və iqtisadiyyatın inkişafına çox mühüm təkan verir. Ölkənin iqtisadi həyatında nəqliyyatın əsas rolu daşıma prosesini reallaşdırmaqdan ibarətdir. Bu daşımalar – nəqliyyat, növ baxımından daxili və beynəlxalq səviyyədə reallaşdırılır (www.oecd.org). İƏİT-in Beynəlxalq Nəqliyyat Forumu tərəfindən toplanan illik nəqliyyat infrastrukturunun sərmayə və saxlama məlumatlarının son yeniləmələri göstərir ki, son 10 il ərzində daxili nəqliyyat infrastrukturuna investisiyalar ÜDM-də Qərbi Avropada (0,8%) və Şimali Amerikada (0,6%) demək olar ki, sabit qalmışdır; Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrində rekord səviyyəyə çatmışdır ki, bu rəqəm 2008/2009-cu ildə 7,6% artımla müşahidə edilmiş, ÜDM-in 2,0%-ni özündə cəmləşdirmişdir (2009); yolun saxlanması və sərmayə arasında balans bir çox regionda vaxt keçdikcə nisbətən sabit olaraq qalır, baxım ümumi yol xərclərinin 30%-ni təşkil edir. Bu Statistika Təqdimatı, İƏİT-də Beynəlxalq Nəqliyyat Forumu tərəfindən toplanan məlumatlarla ölçülmüş müxtəlif nəqliyyat rejimlərində uzun müddətli inkişafı təsvir edir (www.oecd.org).

Ümumi müşahidələrə əsasən, iqtisadi böhran və dünya ticarətinin dağılması sonrasındadır 2009-cu ildə, əksər bölgələr isə 2010-cu ildə bərpa yoluna başladılar. Dəniz və hava ilə nəql edilən qlobal ticarət həcmi gücləndi. Davamlı iqtisadi qeyri-müəyyənlik səbəbindən inkişaf etmiş iqtisadiyyatlarda 2011-ci ildə böyümə yavaşdı, 2012-ci ilin ilkin məlumatları isə daha da zəiflədi. İnkişafda olan və inkişaf etmiş iqtisadiyyatlar arasında nəqliyyat artımında əhəmiyyətli bir fərq var,

inkişafda olan iqtisadiyyatlar inkişaf etmiş bazarlardan daha yaxşı işləməyə davam edir.

Beynəlxalq daşımalar zamanı ölkələr arasında beynəlxalq sazişlər, yəni dövlətlərarası müqavilələr (konvengensiyalar) imzalanır və bu konvengensiyalar adətən vahid şəkildə hüquqi normalarla ifadə edilir. Hüququ təminat cəhətdən daşımalar adətən üç məsələni özündə birləşdirir. İlk öncə beynəlxalq daşımalar zamanı hüquqi rejimin ölkə tərəfində müəyyənləşdirilməsi; bu münasibətdə daşıma iştirakçılarının (yükgöndərən, yükalan, daşıyıcı) vəzifə və hüquqlarının müəyyənləşdirilməsi və son olaraq isə iştirakçıların hüquqi məsuliyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi olduqca vacibdir.

XİF-in formalarından digəri də ölkələrarası rabitə və informasiyalardır. Bura poçt ilə daşımalar, elektron bank sistemi, elektron biznes, elektron ticarət və digər müxtəlif sahələr daxil edilir. Təbii ki, son illər ərzində sürətlə texnologiyanın tərəqqisi öz təsirini XİF-in bu formasına müsbət tərəfdən göstərmişdir. XİF-in bu forması adətən qeyri-maddi olan dəyərlərin internet və texnologiya vasitəsilə hərəkətidir. Nəqliyyat və eləcə də rabitə xidmətləri ixrac edilən əmtəələrin və xidmətlərin ümumi həcmnin təxminən 15%-ni təşkil edir.

“Ölkələrin xarici iqtisadi fəaliyyətlərinin mühüm formalarından biri də birgə sahibkarlıq fəaliyyətinin təşkilidir” (Bayramov Ə., 1997). Birgə sahibkarlıq fəaliyyəti zamanı cəlb edilən xarici investisiyalar ölkədaxili istehsalçıların fəaliyyətlərini artırmağa çox mühüm təsir etmiş olur.

Son dövrdə transmilli korporasiyaların sayının çoxalması və eyni zamanda əhatə dairəsinin böyüməsi XİF-də işçi qüvvəsinin əhəmiyyətli dərəcədə miqrasiyasını artırmışdır. Transmilli korporasiyaların fəaliyyəti müxtəlif ölkələrdə inteqrasiya proseslərinin sürətlənməsinə və dünyada təsərrüfat sisteminin yerini müəyyənləşdirən mühüm amillərdən birinə çevrilmişdir. Bu formada digər mühüm proseslərdən biri işçi qüvvəsinin beynəlxalq miqrasiyasıdır ki, 2013-cü ildə miqrant işçilər dünyanın beynəlxalq miqrant əhalisinin təxminən 64%-ni təşkil etmişdir (migration data portal). Bundan başqa beynəlxalq miqrasiya iqtisadi, siyasi, ekoloji böhranlar və dəyişkən demoqrafik mühitin əlavə təsirlərini, dünyanın bəzi yerlərində əhali

qocalmasının, digər hissələrində isə gənc əhali çatışmazlığının əlavə təsirlərini aradan qaldırmağa kömək edir. Eyni zamanda beynəlxalq hərəkətdə olan insan resursları turizm sahəsinin də inkişafına öz mühüm təsirini göstərir. Turizmin sürətli inkişafı əhalinin yerdəyişməsindən əlavə maliyyə vəsaitinin də külli miqdarda hərəkətinə şərait yaradır.

XİF özündə həmçinin valyuta-maliyyə münasibətlərini də əhatə edir. Valyuta münasibətlərində adətən pul vahidi beynəlxalq səviyyədə dünya pulu kimi kapitalın hərəkəti, xarici ticarət, investisiyalara çevrilir. Beynəlxalq maliyyə bazarları vasitəsilə müxtəlif ölkələr müxtəlif şərtlər daxilində bir-biriylə qarşılıqlı sövdələşmələrlə borc verir və borc alırlar. Müasir dövrdə ölkələrarası xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafı və artması beynəlxalq valyuta münasibətlərinin genişlənməsinə öz təsirini göstərir. Beynəlxalq valyuta-maliyyə sisteminin bütün göstəriciləri öz əksini Beynəlxalq balanslarda tapır. Bunlara ticarət balansı, kapital hərəkəti balansı, beynəlxalq borc, xidməti balans, tədiyyə balansı, ödəmələr balansı, müəyyən dövrlər üzrə hesablaşma balansı aid edilir.

Ödəmə balansı, bir ölkənin sakinləri tərəfindən edilən bütün beynəlxalq ticarət və maliyyə əməliyyatlarının rekordudur. Ödəmə balansı üç komponentdən ibarətdir. Onlar cari hesab, maliyyə hesabı və kapital hesabıdır. Cari hesab beynəlxalq ticarətin, investisiyalar üzrə xalis gəlirin və birbaşa ödəmələrin ölçülməsini nəzərdə tutur. Maliyyə hesabı aktivlərin beynəlxalq mülkiyyətində olan dəyişiklikləri təsvir edir. Maliyyə hesabının ölçüsü xarici aktivlərin daxili sahibliyində dəyişiklik və daxili aktivlərin xarici sahibliyi kimi iki formada olur. Əgər xarici sahibkarlıq daxili sahibkarlıqdan daha çox artarsa bu zaman, maliyyə hesabında kəsir yaranır. Bu isə xarici aktivləri əldə etməkdən daha çox özünün sahib olduğu aktivlərini satması deməkdir. Kapital hesabında isə millətin iqtisadi məhsuluna təsir göstərməyən digər maliyyə əməliyyatları daxildir.

Beləliklə, XİF-in formaları və onların xarakterik xüsusiyyətlərinin təhlili və metodoloji bazasının müəyyənləşdirilməsi tədqiqatın sonrakı proseslərində bu sahədə qarşıya çıxan məsələlərin həllində öz mühüm əhəmiyyətini əks etdirəcəkdir.

XİF-in formaları və onların xarakterik xüsusiyyətlərinin təhlili XİF-in dövlət tənzimlənməsində ölkənin milli maraqlarına uyğun formalarının və onların reallaşdırılma metodlarının seçilməsində çox önəmlidir. Məhz növbəti paraqrafda XİF-in dövlət tənzimlənməsi və onun reallaşdırılması metodlarının tədqiqi öz əksini tapmışdır.

1.3. Xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsinin zərururiliyi və onun reallaşdırılması metodları

XİF dedikdə ölkədə bazar münasibətləri şəraitində başqa dövlətlərlə olan diplomatik münasibətlərin formalaşmasının hərəkətverici qüvvəsi olan, ölkənin xarici iqtisadi siyasətinin bir tərkib hissəsi başa düşülür. XİF xarici iqtisadi siyasət vasitəsilə tənzim edilir. Yəni bəzən XİF ölkənin xarici iqtisadi əlaqələri vasitəsilə öz əmtəə və xidmətlərini dünya bazarına çıxarması üçün beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemi kimi də izah olunur. Digər tərəfdən XİF müəssisələrin xarici tərəfdaşlar ilə əməkdaşlıqla əlaqəli təşkilati-iqtisadi, istehsal-təsərrüfat, kommersiya funksiyalarının cəmi kimi əsaslandırılır. Buna görə də XİF-in dövlət tənzimlənməsinə mürəkkəb bir sistem kimi baxmaq lazımdır. Zaman keçdikcə dünya ölkələrinin iqtisadiyyatlarında qarşılıqlı əlaqələrin güclənməsi, dünya təsərrüfatının beynəlmiləl hal alması, daha kəskin qlobal problemlərin yaranması və bu kimi digər məsələlər XİF-in tənzimlənməsi zərurətini yaradır. Və bu zaman ilk növbədə dövlətlərarası valyuta-maliyyə, ticarət və kredit münasibətləri mütləq şəkildə tənzimlənməlidir.

Ümumiyyətlə isə hər bir ölkə bazar iqtisadiyyatı şəraitində öz ümumilli maraqlarını və iqtisadi təhlükəsizliyini qorumaq məqsədiylə XİF-in tənzimlənməsinə görə məsuliyyət daşıyır və bu fəaliyyəti yerinə yetirməyə borcludur. Aparılan çoxsaylı tədqiqatlar sübut edir ki, XİF-in dövlət tənzimlənməsi ilə bağlı olan bütün növ problemlər (nəzəri, praktiki və metodoloji) daima iqtisad elminin diqqətində olmuşdur. Dünyada müxtəlif iqtisadçı-alimlər, eləcə də müxtəlif siyasətçilər dövlət tənzimlənməsi ilə əlaqədar problemlərin həllinə dair öz düşüncələrini əsaslandıraraq bu məsələyə aid fərqli münasibətlərini bildirmişlər. Əvvəllər bu

fikirlər fridretçilik adlı azad ticarət və proteksionizm adlı himayəçilik kimi iki fərqli istiqamətdə inkişaf etmişdir.

A.Smit, P.Samuelson, D.Rikardo, J.-B. Sey, C.S. Mill, V.Stopler və s. Azad ticarət adlandırılan fridretçilik tərəfdaşları öz fikirlərini əsaslandırmaqla iddia edirdilər ki, heç bir maneəsiz reallaşdırılan XİF “təbii seçmə” əsasında bir-biriylə qarşılıqlı formada BƏB-nə yardım edir, dünyadakı bütün ölkələrin potensial real milli məhsulunun kəmiyyətini artırır və həyat səviyyəsinin daha da yüksəlməsinə şərait yaradır.

C.Keyns, A.Hamilton, F.List, Ç.Kerri kimi proteksionizm tərəfdaşlarının əsas ideyası ondan ibarətdir ki, XİF-in dövlət tənzimlənməsi ölkədə iqtisadi vəziyyəti neytral saxlamaq, dövlət büdcəsinin gəlirlərini yüksəltmək, ölkənin müdafiə və təhlükəsizliyini lazımi səviyyədə qorumaq və s. bu kimi məqsədlərin reallaşdırılması üçün olduqca zəruridir.

Təcrübələr göstərir ki, fridretçilik ideyasının dünyada ideallaşdırılması və müsbət səciyyələndirilməsinə baxmayaraq, bu fikirlər həmişə gözlənilən ümidləri gerçəkləşdirməmişdir. Yalnız XX əsrdə fridretçilik və himayədarlıq ideyalarının hər biri müxtəlif nailiyyətlərlə bir neçə dəfə iqtisadi fikirlərdə üstünlük qazanmışlar (Максимова М.М., 1986).

Hal-hazırda XİF-in tənzimlənməsi 2 formada reallaşdırılır:

- 1.Liberal siyasət
- 2.Proteksionist siyasət

Liberallaşdırma XİƏ-in inkişafına təsir edən rüsumların və digər maneələrin azaldılmasına istiqamətlənmiş siyasətdir. Liberal siyasət həyata keçirilən ölkələrdə adətən dövlət XİF-ə müdaxilə etmir. Real olaraq dövlətin tamamilə XİF-ə müdaxilə etmədiyi və ya XİF-dən tam təcrid edilməsinə səbəb olan hala rast gəlinməsə də, Albaniya, Cənubi Koreya, Kuba kimi bəzi ölkələrin inkişafının bəzi mərhələlərində onların ticarətinin dünyadan təcridinə və ya Sinqapur, İspaniya kimi ölkələrdə isə xarici ticarətin tam liberallaşdırılması kimi rejimlərə yaxınlaşmalar olmuşdur.

Proteksionist siyasəti reallaşdırdıqda isə milli istehsal nəticəsində dövlət büdcəsinə daxilolmalar artdığı üçün dövlət bu siyasətin inkişafında və milli istehsal

xarici rəqabətdən mühafizə etməyə dair maraqlı olmağa başladı. Və bunun nəticəsində proteksionizm siyasəti artıq dövlət siyasəti kimi reallaşdırılmağa başlandı. Bu siyasətin tərəfdarları fridretçiliyi tənqid edərək zənn edirlər ki, İEÖ-lərdə yalnız azad ticarət siyasəti ölkə maraqlarını təmin edərək onların dominant ölkə olmasına səbəb olur. İEOÖ-lərdə isə ölkənin özünün milli sənayesini qurmasına çətinlik yaradır, beynəlxalq təcavüz və münasibətlərin kəskinləşməsi baş verərsə ölkənin həyati əhəmiyyəti olan məhsullarının istehsalına və ölkədaxili milli iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinə proteksionizm tədbirləri vacib təsirini göstərir.

Lakin sadaladığımız bu iki siyasətdən hansının ölkə inkişafına daha çox şərait yaratması uzun illər iqtisadçılar tərəfindən mübahisə edilən məsələlərdən olmuşdur. Çünki, müəyyən uzun bir müddətdə XİF-in ticarət təcrübəsində həm proteksionist siyasət, həm də liberal siyasət tərəfə yönəlmələr olmuşdur. Müasir proteksionizm daha kiçik sahələrdə, xüsusən kənd təsərrüfatı, paltar, toxuculuq və polad istehsalı sahələrində cəmlənmişdir.

XİF-in dövlət tənzimlənməsi adətən müxtəlif məqsədlərlə bağlı olur. Bunlara ən əsas iqtisadi müstəqilliyin mühafizəsi, iqtisadi təhlükəsizliyin təmini, milli iqtisadiyyatın inkişafının stimullaşdırılması və dünya iqtisadiyyatına rəqabət qabiliyyətinin təmin olunması kimi inteqral məqsədlər daxildir.

XİF-in dövlət tənzimlənməsi ölkələrin inkişaf səviyyəsi baxımından fərqli metodlardan istifadə etməklə reallaşdırılır. Ümumilikdə bu metodları aşağıdakı kimi qruplaşdırma bilərik:

- iqtisadi metodlar (dolaylı metodlar);
- inzibati metodlar (birbaşa metodlar);
- tarif metodları;
- qeyri-tarif metodları.

İqtisadi metodlar dedikdə adətən XİF-in dövlət tənzimlənməsinin iqtisadi maraqlarına təsir edən vergi rüsumları və vergi yığımları, gömrük rüsumları və gömrük yığımları kimi alətlərdən istifadəni nəzərdə tutur. Dövlətin reallaşdırdığı bu metodlara ümumilikdə aşağıdakıları aid etmək olar:

- idxal-ixrac siyasəti;
- valyuta siyasəti;
- büdcə-vergi siyasəti;
- maliyyə-kredit siyasəti;
- büdcə xərcləri və gəlirləri ilə bağlı siyasət;
- kapitalın hərəkət balansı siyasəti.

İnzibati metodlar adlandırılan birbaşa metodlara bəzən müstəqim metodlar da deyilir. Bu metodlar XİF-in subyektlərinə (dövlət büdcəsi hesabına maliyyələşən təşkilat və müəssisələr) dövlətin təyin etdiyi müxtəlif qaydalar, qanunlar, qadağalar və normativlərlə təsir göstərilməsini reallaşdırır. İnzibati metodlar adətən dövlət tərəfində iqtisadiyyata birbaşa təsir etməklə cəmiyyətin maraqlarını təmin etmək üçün səciyyəlidir.

XİF-in əsas iqtisadi tənzimləmə metodu tarif metodları sayılır və bu metodun əsas missiyası xarici ticarəti tənzimləmək, xarici rəqabətin mənfi təsirlərindən daxili bazarı qorumaqdır. Tarif metodu gömrük tarifi, gömrük rüsumu, demping, kompensasiya rüsumları, avtonom rüsumlar, konvension rüsumlar (razılaşdırma rüsumu), preferensial rüsumlar vasitəsilə həyata keçirilir. Gömrük tarifi fiskal və protksionist funksiyaları ilə XİF-in dövlət tənzimlənməsində adətən qiymət əmələgətirmə mexanizmi sayılır. Hal-hazırda İEÖ-lərdə fiskal funksiya müəyyən dərəcədə əhəmiyyətini itirmişdir. Amma bu fiskal funksiyanın olmasını inkar etmir.

Gömrük tarifi vasitəsilə iqtisadiyyatın fərqli milli sahələri xarici rəqabətin mənfi təsirlərindən müdafiə olunur. Eyni zamanda müxtəlif əmtəələrin idxalının ən optimal əmtəə mexanizmi rüsum dərəcələrinin diferensiasiyası ilə formalaşdırılır. Gömrük rüsumları həmçinin ölkənin azad ticarət zonalarının və gömrük ittifaqlarının yaranmasına və aktiv ticarət siyasətinin reallaşdırılmasına imkan yaradır. Bu zaman əlverişli idxal-ixrac və ticarət balansının inkişafına yardım edir. Gömrük rüsumu ölkə sərhədlərindən əmtəə keçirilərkən və ölkə daxilinə gətirilərkən və yaxud ölkədən çıxarılaarkən gömrük orqanlarının tutduqları haqdır. XİF-in liberallaşdırılması və bazar iqtisadiyyatında gömrük rüsumları XİF-in ən əsas

tənzimləyici alətinə çevrilmişdir. Gömrük rüsumu müxtəlif növlərdə tutulur: advalor rüsum, spesifik rüsum, kombinə edilmiş rüsum.

Advalor rüsum gömrük dəyərinə əsasən faizlə aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$A.G.D = M.G D \times A.D./100 \quad (1)$$

Burada, A.G.D. = advalor tarifə əsasən hesablanan gömrük dəyəri;

M.G.D. = malın gömrük dəyəri;

A.D.= advalor gömrük rüsumunun dərəcəsi(gömrük dəyərinə görə faizlə)

Bu rüsum növünün həm müsbət, həm də mənfi cəhətləri vardır. Müsbət odur ki, daxili bazarı qiymət dinamikasının dəyişikliyindən asılı olmadan qoruyur və bu zaman dəyişən tək nüans büdcə gəlirləri olur. Mənfi isə ondan ibarətdir ki, əmtəənin gömrük dəyərinin təyin edilməsi ilə əlaqədar advalor rüsumun tətbiqi nəticəsində fərqli iqtisadi və hüquqi amillərin qiymətə təsiri ilə onu daha tez-tez dəyişməsiylə bağlı çətinliklər yaradır.

Mal vahidinə əsasən hesablanan spesifik rüsumlar aşağıdakı düstur əsasında hesablanır:

$$GRs = MM \times GRDs \times Rme \times RMvm \quad (2)$$

Burada, GRs= spesifik tarif əsasında gömrük rüsum dəyəri;

MM = malın miqdarı;

RMe = AR Mərkəzi Bankı tərəfindən gömrük bəyannaməsinin AVRO-ya əsasən müəyyənləşdirdiyi rəsmi məzənnə;

RMvm = AR Mərkəzi Bankı tərəfində müqavilədə olan valyutanın manata görə müəyyən edilən rəsmi məzənnəsi;

GRDs = əmtəənin spesifik gömrük rüsumu dərəcəsi.

Gömrük rüsumunun digər növü olan kombinə edilmiş rüsumlar hesablanarkən adətən ilk öncə advalor, daha sonra spesifik rüsum hesablanır və sonda bu hesablanmış rüsumlar müqayisə olunmaqla ən böyük olanı kombinə edilmiş rüsum kimi götürülür. Gömrük rüsumları eyni zamanda mövsümi rüsumlar və xüsusi rüsumlar olaraq bölünür. Mövsümi rüsumlar adətən 6 aydan artıq müddətdə qüvvədə ola bilməz və bu rüsumlar idxal və ixrac tənzimlənməsində bəzi əmtəələrə tətbiq edilir. Xüsusi rüsumlar isə ölkənin iqtisadi mənafeyini müdafiə etmək məqsədi ilə idxal

olunan mallar üçün tətbiq edilir və xüsusi rüsumlar, antidempinq rüsumları və kompensasiya rüsumları kimi müxtəlif növləri mövcuddur. Xüsusi rüsumlar yerli istehsalçıların əmtəələrinə zərər vuran bu qəbildən olan əmtəələrin ziyan vuran şərtlərlə və kəmiyyətdə idxal olunduğu hallarda və habelə ölkənin mənafeyinə toxunan hərəkətlər və ayrı-seçkilik zamanı cavab tədbiri olaraq tətbiq edilir.

Dempinq ölkədə istehsal olunan əmtəələrin xarici bazarlara çıxarılaraq istehsal xərclərindən də aşağı qiymətlərlə satılması halıdır. Bu zaman yaranan mənfi vəziyyətin qarşısını almaq üçün antidempinq rüsumu tətbiq edilir. Antidempinq rüsumu adətən idxal mallarının dəyəri ixrac olunduğu ölkə ərazisindəki real dəyərdən daha aşağı olmaqla ölkədaxili istehsalçılara zərər vurduqda və həmçinin bu idxal olunan əmtəələr yerli istehsalın təşkilinə və inkişafına maneə yaratdıqda tətbiq edilir. Kompensasiya rüsumları da həmçinin əmtəələrin ixracı zamanı subsidiyalardan istifadə edildikdə və yaxud ölkə ərazisində istehsal olunan malların istehsal edilməsinin təşkilinə və inkişafına maneə yarandıqda tətbiq edilir.

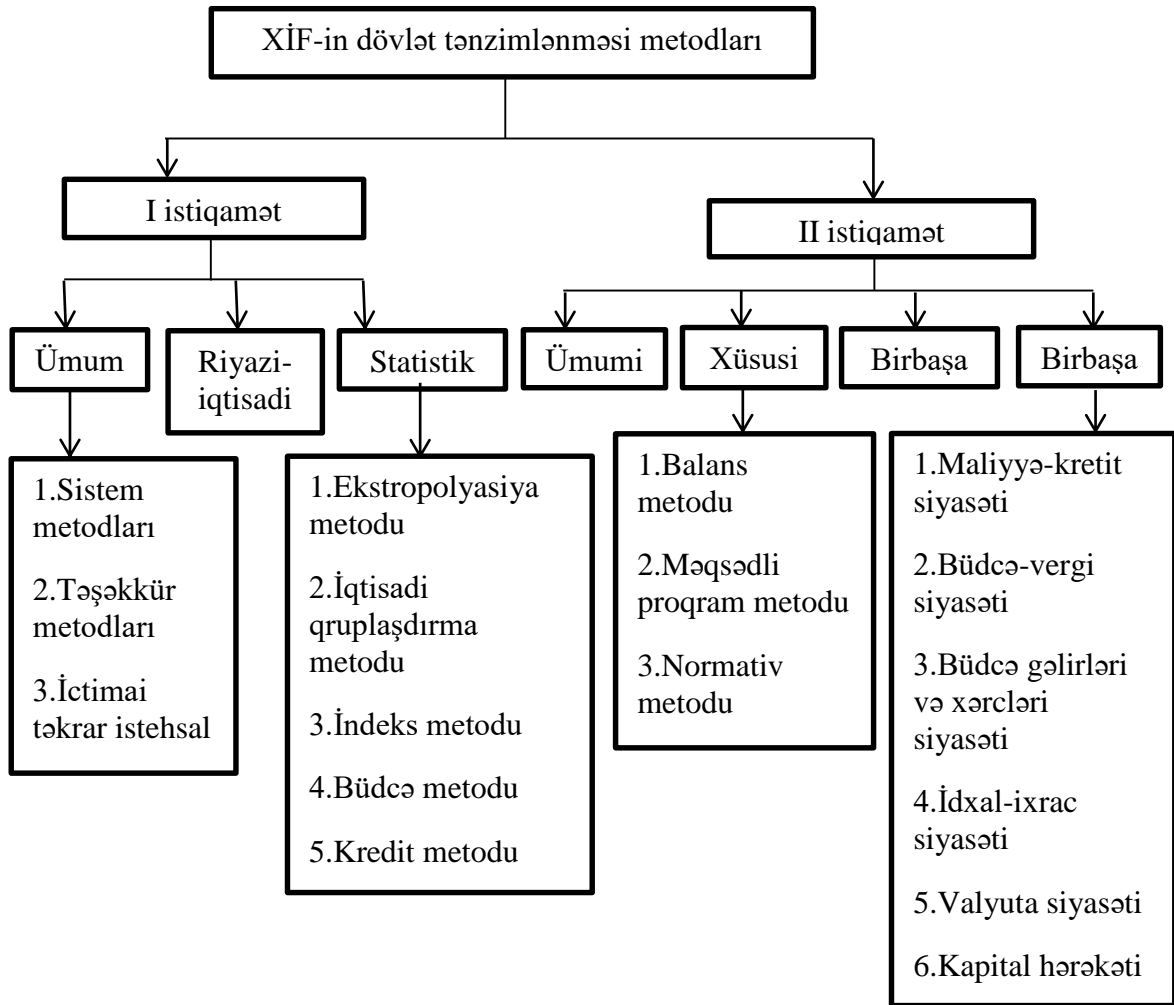
XİF-n dövlət tənzimlənməsinin qeyri-tarif metodları iqtisadi və inzibati tədbirləri olaraq iki qrupa ayrılır. İqtisadi qeyri-tarif metodları xüsusi növ rüsumlar və müxtəlif vergi və yığımlar, əlavə gömük vergiləri (aksiz, ƏDV, digər vergilər), idxal depozitləri və valyuta tənzimlənməsinin tətbiqi ilə reallaşdırılır. İnzibati qeyri-tarif metodu isə embarqo (qadağalar), monopolist tədbirlər, ixraca nəzarət, ixracın məhdudlaşdırılması, lisenziyalaşdırma, əlavə gömrük əməliyyatları və sənədləri, kvotalaşdırma kimi tədbirlər vasitəsilə reallaşdırılır.

Keçid dövrünü yaşayan bir ölkənin iqtisadi şəraitini nəzərə alaraq iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində istifadə edilən metodları iki istiqamət üzrə ayırmaq olar. I istiqamətdə dövlətin müdaxiləsi adətən maliyyə və kredit alətləri ilə məhdud çərçivədə reallaşdırılır. I istiqamət metodlarına ümumi, riyazi-iqtisadi və statistik metodlar aid edilir və hər metod müxtəlif alətlər və fəaliyyətlərlə həyata keçirilir. II istiqamətdə isə dövlətin rolu məhdudlaşdırılmır və iqtisadiyyatın inkişafında aktiv iştirak edərək investisiya və sosial siyasət tədbirlərini gerçəkləşdirir, məqsədyönlü müxtəlif struktur dəyişiklikləri reallaşdırır, ölkədə yanacaq-enerji və istehlak məhsullarının qiymətlərinin tənzimlənməsini həyata keçirir. İkinci

istiqaət üzrə metodları ümumi və xüsusi, həmçinin birbaşa (inzibati) və dolayı (iqtisadi) metodlar aiddir. Bu metodlar da özlüyündə müxtəlif alətlərdən istifadə edilərək həyata keçirilir.

XİF-in dövlət tənzimlənməsinin metodlarını istiqamətlər üzrə aşağıdakı kimi qruplaşdırma bilərik:

Şəkil 1. XİF-in dövlət tənzimlənməsinin reallaşdırılması metodlar

Mənbə: Heydərov K.F., (2004), "Gömrük işinin əsasları", Bakı, "Qanun", 568 səh. Kitabı və internet resursları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Dünya təcrübəsi və elmi-nəzəri baxışları ümumiləşdirməklə görmək olar ki, XİF-in dövlət tənzimlənməsini reallaşdırmaq üçün BƏB-dəki ölkənin üstünlükləri, mövcud olan iqtisadi potensialı və daxili tələbatını əsas sayaraq müəyyən məqsədlər sistemi formalaşdırılmalıdır. Dünyada hal-hazırda ölkələrin özünün xarici iqtisadi fəaliyyətinin tənzimlənməsi sistemləri vardır. Müxtəlif ölkələrdə müxtəlif

cəhətlərə malik xarici iqtisadi fəaliyyət sistemləri olsa da, onların həmçinin ümumi fəaliyyət prinsipləri də mövcuddur.

Xarici iqtisadi əlaqələrin müxtəlif formalarının (beynəlxalq ticarət, əmək resurslarının ölkələr arasındakı hərəkəti, kapitalın hərəkəti, xarici ticarət) ikitərəfli, yaxud da çoxtərəfli iqtisadi əlaqələr formasında səmərəli formada həyata keçirilməsi və digər ölkələr ilə iqtisadi inteqrasiyanın gücləndirilməsi üçün xarici iqtisadi fəaliyyətin liberallaşması mühüm hesab olunur. Liberallaşdırılmış xarici iqtisadi fəaliyyət həyata keçirilərkən onun qlobal və milli ölkə mənafeyinə uyğun tədbirlər səviyyəsinə uzlaşdırılması tələb olunur. Bu səbəbdən dolayı qanunvericilik orqanlarının qəbul etdiyi qanunlar və qərarlar liberallaşdırılmanın gerçəkləşdirilməsini özlüyündə tam olaraq təmin edə bilmir. Ona görə də başqa keçid iqtisadiyyatlı dövlətlər kimi AR-nın da Ümumdünya Ticarət Təşkilatına (ÜTT) üzv olmaq niyyəti də qarşısında dayanan məhz bu zərurətdən yaranır. Liberallaşma prosesi gücləndikcə bu gedişat qloballaşmanın da dünyada baş verən iqtisadi dəyişikliklərə olan gedişinə şərait yaratmış olur. Və bu qarşılıqlı iqtisadi asılılıq da, xarici iqtisadi fəaliyyət şəraitində liberallaşdırılması üçün edilən tədbirlər ölkəmizin beynəlxalq təşkilatlar ilə hərtərəfli əməkdaşlığını genişləndirməkdən ötrü vacibliyini göstərir. ÜTT-yə üzv olmuş 150-dən çox ölkə bu təşkilatın prinsiplərini tətbiq etməklə özünün iqtisadi əlaqələrini genişləndirməklə inkişafına mane olan təsirləri aradan qaldırmağa nail olur.

Beləliklə, XİF-in nəzəri-metodoloji əsasları adlanan ilk fəslində XİF-in zəruriliyi, onun reallaşdırılma konsepsiyaları, XİF-in formaları və onların xarakterik xüsusiyyətləri, habelə XİF-in dövlət tənzimlənməsinin zəruriliyi və onun reallaşdırılması metodları araşdırılmışdır. Bu məsələlərin araşdırılaraq öyrənilməsinin dissertasiyanın “Azərbaycan Respublikasında Xarici iqtisadi fəaliyyətin müasir vəziyyətinin kompleks təhlili” adlanan növbəti fəslində tədqiqat zamanı istifadə ediləcəkdir.

II Fəsil AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA XARİCİ İQTİSADİ FƏALİYYƏTİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN KOMPLEKS TƏHLİLİ

2.1. Respublikamızda xarici iqtisadi fəaliyyətin normativ-hüquqi təminatı

Ölkəmizin SSRİ-i dağıldıqdan sonra müstəqillik əldə etməsi, müstəqil bir dövlət kimi özünün XİF-nin normativ-hüquqi bazasında köklü dəyişikliklər etməsini zəruri etmişdi. Sürətlə inkişaf edən və liberallaşma prosesinin gətirdiyi bir dünyada ölkənin hüquqi təminatı sahəsində gedən bu dəyişikliklər hələ davam etməkdədir. Hər bir suveren ölkədə XİF-in miqyası dövlət tərəfindən müəyyənləşdirilmiş hüquq normaları və bu fəaliyyətə verilən iqtisadi təminatla həyata keçirilməlidir.

Keçid iqtisadiyyatlı ölkə kimi Azərbaycanın XİF-inin həyata keçirilmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi üçün ilk öncə bu sahədə mövcud olan mühüm problemlər araşdırılaraq müəyyən edilməlidir. Çünki, “Açıq iqtisadiyyat”a keçid etmək istəyən bir ölkədə XİF səmərəli şəkildə formalaşdırılmalı və təkmilləşdirilməlidir. Belə ki, müasir dünyada BİƏ-lərin güclənməsi, TMK-ların rolunun artması, beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın möhkəmlənməsi, dünya bazarında rəqabətin artması və s. bu kimi müxtəlif səbəblər XİƏ sisteminin və XİF-in təkmilləşdirilməsinə daha ciddi və yaradıcı yanaşılmanı zəruri edir.

XİF-in tənzimlənməsinin müxtəlif prinsipləri mövcuddur və iqtisadi-hüquqi məzmunu olan bu prinsiplərə aiddir:

- dövlət suverenlik prinsipi
- XİF-lə məşğul olmağın azadlığı prinsipi
- XİF iştirakçılarının hüquq bərabərliyi prinsipi
- qanunun aliliyi prinsipi
- XİF-in tənzimlənməsində iqtisadi üsul və vasitələrə üstünlük prinsipi.

Bu sadaladığımız prinsiplərlə yanaşı həmçinin XİF-in tənzimlənməsində dövlətin müasir inkişaf səviyyəsi də mütləq şəkildə nəzərə alınmalıdır. Ölkəmizin dünya ölkələri ilə qarşılıqlı iqtisadi əlaqələri elə formada qurulmalıdır ki, o, dünya iqtisadiyyatının ayrılmaz tərkib hissəsi ilə sıx bağlı olub bu sistemin bir parçasını təş-

kil etsin. Bu səbəbdən ölkə iqtisadiyyatında XİF strategiyasının inkişafı üçün dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyaya mühüm inkişaf yollarından biri kimi yanaşılmalıdır. Çünki, XIƏ sisteminin və XİF strategiyasının düzgün qurulması və daha sonra təkmilləşdirilərək inkişaf etdirilməsi milli iqtisadiyyatın da inkişafına səbəb olur. Düzgün həyata keçirilən XİF nəticəsində milli gəlir artmış olur və nəticədə dövlətin sosial-iqtisadi fəaliyyətinin reallaşdırılmasında mühüm mənbə kimi rol oynayır.

XİF-in respublikamızda həyata keçirilməsi prosesini bir neçə hissədə qruplaşdırsaq görərik ki, bu qruplara normativ-hüquqi təminat, proqram və məqsəd formaları, bazar vasitələri və iqtisadi-təşkilati vasitələr aiddir. Bu qrupların hər biri ölkənin dünya ölkələri ilə qarşılıqlı formada iqtisadi əlaqələrinin reallaşması prosesində mövcud olan maraqlara kompleks şəkildə diqqət yetirilməsi üçün çox vacib əhəmiyyətə malikdirlər.

XİF-in normativ-hüquqi bazası aşağıdakı tələblərə əsasən qurulur:

- AR-nın xarici iqtisadi siyasəti və valyuta kredit siyasəti;
- gömrük və valyuta tənzimlənməsi qaydaları;
- XİF-lə məşğul olan müəssisələrin, birliklərin, şirkətlərin və onların filial və şöbələrinin, eyni zamanda xarici investisiya müəssisələrinin qurulması və qeydiyyatına alınması prosesi;
- XİF-lə məşğul olan subyektlərin maddi maraqlarının təmin olunması;
- ölkə ərazisində XİF-də olan xarici müəssisələrinin, birlik və təşkilatlarının hüquqlarının nəzərə alınması.

Eyni zamanda AR-da beynəlxalq əlaqələrin inkişafı üçün XİF-in hüquqi bazasının əsas prinsipləri də müəyyən edilmişdir və bu prinsiplərə aşağıdakılar aiddir:

- hər hansı bir ölkənin digərinin daxili işlərinə qarışmadan bərabərlik prinsipinə əməl olunması;
- ölkələrarası bütün əlaqələrin və fəaliyyət formalarının qarşılıqlı formada fayda prinsipi əsasında formalaşdırılması ;
- AR-nın bağladığı beynəlxalq müqavilələrin və həmçinin beynəlxalq hüquq normalarının malik olduğu bütün öhdəliklərin reallaşdırılması.

Bu sadaladığımız tələb və prinsiplər, ölkəmizdə XİF-in yerinə yetirilməsi üzrə yerli müəssisə, firma və təşkilatların bərabər və sərbəst hüquq rejimində başqa ölkələr və onların müəssisə, firma və təşkilatları ilə vasitəsiz şəkildə iqtisadi münasibət və əlaqələr qurmaq, eyni zamanda XİF subyektlərinin iqtisadi maraqlarının qarşılıqlı formada təmin olunması çox önəmlidir.

Milli qanunvericilik aktlarının qəbulu XİF-in hüquqi bazasının əsasını təşkil edir. AR-da XİF-in normativ-hüquqi təminatına aşağıdakı qanunvericilik aktlarını aid edə bilərik:

- AR Gömrük Məcəlləsi
- “İnvestisiya fondları haqqında” AR-nın Qanunu
- “Gömrük tarifi haqqında” AR Qanunu
- “Valyuta tənzihi haqqında” AR qanunu
- AR-da idxal-ixrac əməliyyatlarının tənzihlənməsi qaydalarının təkmilləşdirilməsi sahəsində AR Prezidentinin Fərmanı
- Qeyri-neft mallarının ixracının təşviqi ilə bağlı AR Prezidentinin Fərmanı

Təhlillərə əsasən, respublikamızda XİF-in tənzihlənmə sistemi dünyada İEÖ-də istifadə olunan liberal dövlət sistemlərinə uyğun prinsiplər, vasitələr və üsullara əsaslanaraq formalaşdırılır. Lakin bunula yanaşı XİF strategiyası qurularəkən dünya təcrübəsi ilə birlikdə, milli iqtisadiyyatın özünəməxsus xüsusiyyətləri, yaxın və uzaq ölkələrlə ticarət rejimi və beynəlxalq əmək bölgüsünə mütləq diqqət etmək lazımdır.

Həmçinin fikrimizcə ölkədə XİF-in səmərəli və tarazlaşdırılmış strategiyası liberal iqtisadiyyatın, gömrük və valyuta sisteminin formalaşdırılmasına əsaslanaraq ölkənin ixracat potensialını maksimum dərəcədə artırılmasına yönəldilməlidir. Çünki, bu cür strategiyanın tətbiqi milli bazarın inkişafının sürətlənməsinə və həmçinin rəqabət qabiliyyətinin yüksəlməsinə səbəb ola bilər. Bunun üçün də ölkəmizdə Gömrük Məcəlləsi və eləcə də Valyuta Tənzihi haqqında qanunlarda hər il təkmilləşdirilmə işləri və müxtəlif dəyişikliklər edilərək ölkə Prezidenti tərəfindən fərmanlar və sərəncamlar imzalanır. Son 10 il ərzində 12 dəfə Gömrük Məcəllə-

sində, 7 dəfə isə Valyuta tənzi mi haqqında AR Qanunlarında dəyişikliklər olunması barədə yeni Qanunlar imzalanmışdır.

Ölkəmizdə qəbul edilən qanunlarda təsbit edilmişdir ki, XİF subyektlərinin fəaliyyətinə dövlət idarəetmə orqanlarının müdaxilə etmək hüququ yoxdur. Orqanların əsas vəzifələri sadəcə XİF-lə məşğul olan subyektərinin fəaliyyətini tənzimləməklə bağlıdır. Bu səbəbdən ölkədə XİF-in dövlət tənzimlənməsi sistemində, kompleks olaraq fəaliyyət göstərən iştirakçıların qeydiyyat şəhadətnaməsinə, ölkə sərhədləri vasitəsilə ölkəyə gələn və ya ölkədən gedən əmtəələrin gömrük bəyannamələrinə və bu əmtəələrin idxalı və ixrac ilə bağlı qaydalara baxılır. Qeyd etdiyimiz bu sistem XİF-in formaları və iştirakçıların hamısına tətbiq olunur.

Respublikamızda XİF-in formasından və iştirakçıların statusundan asılı olmayaraq, subyektlərin bu fəaliyyətin bütün növləri ilə qanunlar çərçivəsində sərbəst olaraq məşğul olmaq hüququ var. XİF-in sərbəst olaraq müəyyənləşdirilməsi və onun reallaşdırılması hüququ AR-da qəbul edilmiş qanunvericilik aktları ilə rəsmiləşdirilmişdir. Qanunlar qəbul edilərkən XİF subyektlərinin maraqları və hüquqlarının təmini, həmçinin də onların müdafiəsi məsələləri diqqət mərkəzində saxlanılır.

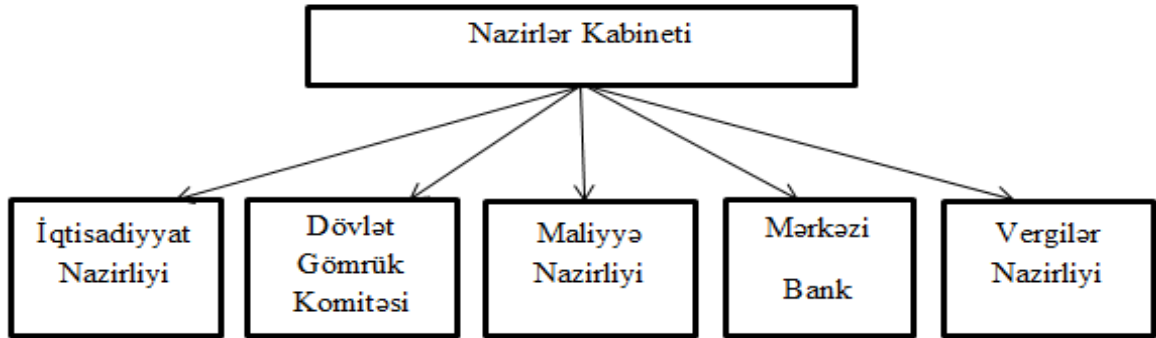
Ölkəmizdə XİF-in iştirak modeli kimi nəinki qonşu dövlətlər olan Türkiyə və İran, həmçinin MDB ölkələri, Avropa İttifaqı ölkələri, GUÖAM ölkələri və s. dövlətlərlə respublikamız arasında imzalanan qarşılıqlı müqavilələr, qəbul edilmiş qanunlar, sazişlər və fərmanlar onun inkişafı üçün məqsədəuyğun sayılır.

Həmçinin ölkəmizdə AİZ-nin yaradılması ilə XİF-in miqyasının daha da genişlənərək təxminən 130 mln. insanın olduğu bazara xidmət etməsi nəzərdə tutulub. Ələt qəsəbəsində AİZ-nin yaradılması ölkə lideri İlham Əliyevin 17 mart 2016-cı ildə imzaladığı sərəncamla təsdiq edilib. “Ələt AİZ– Qanuna əsasən, müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən investisiya və sahibkarlıq fəaliyyətinin reallaşdırılması üçün yaradılan zonadır” (www.azertag.az). Bu zonanın yaradılmasında beynəlxalq yük daşınmasından əlavə əsas məqsədlərdən biri yerli istehsalın və “Made in Azerbaijan” yerli brendinin bütün dünyada tanınmasıdır. Eyni zamanda yaradılan bu zonada müxtəlif çeşidli (kimya-neft, mebel istehsalı, əcza-

çılıq və s.) istehsalat sahələrinin yaradılaraq fəaliyyəti nəzərdə tutulub. Ölkəmizdə bele bir AİZ-nin yaradılmasının iqtisadiyyatın inkişafına müsbət təsirlərindən biri də ölkəmizdə ÜDM-nin 2040-cı ildə artıq daha çox artaraq 57 mlrd. dollar olacağı proqnozudur. Bu səbəbdən zonanın inkişafı və qarşısında qoyulan məqsədlərə çatmaqdan ötrü müxtəlif qanunvericilik aktları qəbul edilmişdir .

Hər bir ölkədə XİF-lə bağlı qəbul olunmuş bütün qanunvericilik aktları fəaliyyəti təsdiq edilmiş müəyyən təşkilati sistem vasitəsilə reallaşdırılır. Respublikamızda bu sistem müvafiq dövlət orqanlarından təşkil olunmuşdur və bu sistem yuxarıdakı təşkilati struktura malikdir (www.cabmin.gov.az).

Şəkil 2. AR-da XİF-in idarə edilməsi sisteminin strukturu

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Respublikamız suverenlik qazandıqdan sonra özünün XİF-nin idarəetmə mexanizmini yaratmağa başladı. O dövrlərdən indiki zamana qədər bu sahədə kifayət qədər çox işlər görülmüşdür. 90-cı illərin əvvəlində fəaliyyətdə olan Ticarət Nazirliyi və Xarici İqtisadi Əlaqələr Nazirliyi arasında səlahiyyətlərin bölüşdürülməsi ölkənin XİF-nin inkişafına çox müsbət təsir etdi. Sonra bu iki nazirliyin fəaliyyətləri sonlandırıldı. Lakin bu nazirliklərin funksional strukturları saxlanılaraq onların əsasında yeni nazirlik yaradıldı. Bu nazirlik AR Ticarət Nazirliyi adlandırıldı. Daha sonra aparılan ölkə əhəmiyyətli mühüm islahatlar davam etdirilərək, yaradılan bu yeni nazirlik və AR Dövlət İnhisar Komitəsinin reallaşdırmış olduğu fəaliyyət istiqamətləri yeni funksional quruluşda təşkil edilərək AR İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin daxilinə əlavə edildi.

Hazırki dövrdə XİF-in idarəetmə mexanizminin başında Nazirlər Kabineti

dayanır. Bu nazirliyin əsas fəaliyyət istiqamətləri ölkədaxili bazarın təhlükəsizliyi və müdafiəsi üzrə müxtəlif tədbirlər (məsələn malların çeşid siyahısının tərtib edilməsi, malların müxtəlif qurular üzrə lisenziyalaşdırılması, kvotalaşdırılma qaydalarının müəyyən edilməsi və s.) görmək, XIƏ-i tənzipləmək, xarici iqtisadi siyasətin düzgün aparılmasının təmin olunması, xaricdən alınmış kreditlər üzrə dövlət zəmanətini təmin etməkdən ibarətdir (www.cabmin.gov.az). İqtisadiyyat Nazirliyinin fəaliyyət istiqamətləri çoxsahəli olub bura müxtəlif fəaliyyətlər daxildir. Nazirliyin əsas funksiyalarına ilk öncə müxtəlif xarici ölkələrlə ticarət münasibətlərinin inkişaf etdirilməsinə yönəldilən ümumi tədbirlərin tərtib edilərək reallaşdırılması aiddir (www.economy.gov.az). Bura eyni zamanda ticarət məsələlərinə aid edilən müxtəlik ticarət müqavilələri, konvensiyalar, sazişlərin hazırlanması, bu sahədə müxtəlif ölkələrlə danışıqların aparılması, həmçinin də ölkələrarası ticarət müqavilələrinin və sazişlərin reallaşdırılmasına nəzarət olunması daxildir. Nazirliyin digər funksiyalarından biri idxal-ixrac üzrə və başqa xarici ticarət planları üzrə layihələrin hazırlanması, qurulan planların reallaşdırılmasının tənziplənməsi və buna ciddi nəzarət edilməsi, idxal-ixrac edilən əmtəələrin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasından ötrü tədbirlərin reallaşdırılmasıdır. Bundan başqa xaricdə olan ticarət nümayəndələrinin, səfirliklər və diplomatik heyyyət nəzdindəki ticarət məsləhətçilərinin, ticarət təşkilatlarının öz fəaliyyətlərini düzgün yerinə yetirməsinə nəzarət də nazirliyin gördüyü işlər siyahısına daxildir. İqtisadiyyat Nazirliyinin həyata keçirdiyi fəaliyyətlərə həmçinin gömrük siyasəti üzrə bəzi məsələlərlə məşğul olmaq, maliyyə-valyuta üzrə məsələlərlə bağlı müxtəlif tədbirlər hazırlayaraq reallaşdırmaq və ticarət əməliyyatları üzrə ödəmələrin daxil edilməsinin tənziplənməsi aiddir. Həmçinin, xarici ticarətə dair qəbul edilmiş əmr, sərəncam və qanunların icra edilməsinə nəzarəti həyata keçirmək, idxal-ixrac üzrə lisenziyaların verilməsi və bağlanmış müqavilələrin qeydiyyatdan keçirilməsi İqtisadiyyat Nazirliyinin reallaşdırdığı fəaliyyət sahələrindəndir (www.economy.gov.az).

XİF-in idarəedilməsində ən vacib struktur tərkiblərindən biri də Dövlət Gömrük Komitəsidir. Bu idarənin əsas fəaliyyət istiqamətləri idxal-ixracə nəzarət et-

mək, gömrük statistikasını tərtib etmək, gömrük rüsumları və vergiləri toplamaq, gömrüklə bağlı üsul və qaydaları hazırlamaqdan ibarətdir (www.customs.gov.az).

Mərkəzi Bank və Maliyyə Nazirliyi isə XİF-in kreditləşməsi və maliyyələşməsi qaydalarını, valyuta birjasının keçirilməsi qaydalarını hazırlayır, kapital hərəkəti və valyuta ilə əlaqəli olan bütün əməliyyatları tənzimləyirlər.

Qanunvericilik bazasının beynəlxalq standartlara və habelə ölkə maraqlarına uyğun formalaşdırılması çox önəmli faktordur. Bu səbəbdən dolayı, respublikamızda XİF-in normativ-hüquqi təminatının araşdırılması XİF-in ölkəmizdəki mövcud vəziyyətinin təhlili zamanı mühüm əhəmiyyət kəsb edir ki, növbəti paragrafda bu məsələ öz əksini tapmışdır.

2.2. Azərbaycanda xarici iqtisadi fəaliyyətin mövcud vəziyyətinin təhlili

XİF-in vəziyyətini, ölkənin BƏB-də rolunu və vəziyyətini hərtərəfli şəkildə səciyyələndirən göstəricilər sisteminin ətraflı şərhini ölkəmizdə XİF-in mövcud vəziyyətinin təhlilinin mühüm istiqamətlərini müəyyənləşdirməyə şərait yaradır.

Ölkəmizdə XİF-in statistik təhlili zamanı əvvəlcə iqtisadiyyatda xarici ticarətin rolu, inkişaf meyli, onun xüsusiyyətləri, ölkənin dünya təsərrüfarına cəlb edilməsi səviyyəsi, dinamikası təhlil olunmalıdır. Daha sonra idxal-ixrac prosesində əmtəə quruluşu, coğrafiyası, ixtisaslaşma səviyyəsi, ticarətin intensivliyi kimi məsələlər Xarici iqtisadi münasibətlərin əsasını özündə əks etdirən maliyyə münasibətlərində ölkələr arasında mövcud ticarət əlaqələri çox əhəmiyyətli yerə malikdir.

Ticarət münasibətləri əsasən idxal və ixrac əməliyyatları şəklində qurularaq müxtəlif formalarda (ixrac, idxal, təkrar ixrac, rezidentin öz vəsaiti ilə əmtəələrin idxalı, xidmətlərin ixrac və idxalı və s.) əksini tapır. Sonuncu mərhələdə isə makroiqtisadi təhlilin mühüm istiqamətləri müəyyən edilərək XİF-in ümumiləşdirilmiş statistik modeli qurulur. Xarici ticarətin dövlətlər üçün müsbət və mənfi təsirləri mövcuddur. Məsələn, idxalın kəskin şəkildə artması ölkədə iş yerlərinin sayının azalmasına səbəb olur. Əksinə bu o demək deyildir ki, idxal azaldılmaqla məşğulluğun artmasına nail olunar.

Respublikamızın son 2013-2018-ci illərdəki XİF üzrə ticarət dövriyyəsi göstəricilərinə nəzər yetirdikdə məlum olur ki, bu dövr ərzindəki müəyyən illərin statistik göstəriciləri arasında kəskin fərqlər vardır. Belə ki, beş ildə, 2016-cı ildə ən aşağı xarici ticarət dövriyyəsi ən yüksək göstərici isə 2013-ci ildə müşahidə edilmişdir. Ona görə bu iki il üzrə inkişaf meyli və dəyişim dinamikasını müqayisə edək.

Cədvəl 1. 2011 və 2016-cı illərdə ölkəmizin xarici ticarət dövriyyəsi və onun əsas göstəricilərinin dinamikası

Göstəricilər	2013			2016		
	Xüsusi çəki (%)			Xüsusi çəki (%)		
	Ümumi	MDB	Uzaq xarici ölkələr	Ümumi	MDB	Uzaq xarici ölkələr
Xarici ticarət dövriyyəsi	100	11,7	88,3	100	12,9	87,1
İxrac	69,1	6,3	93,7	61,3	4,9	95,1
İdxal	30,9	23,8	76,2	38,7	25,4	74,6
İxracın idxalı ödəmə faizi	223,8			158,5		

Mənbə: ARDSK və ARDGK məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hesablanmışdır.

2013-ci ildə xarici ticarət dövriyyəsinin 11,7%-i MDB, 88,3%- isə uzaq xarici ölkələrlə aparılmışdır. Göründüyü kimi MDB ölkələri ilə xarici ticarət dövriyyəsinin xüsusi çəkisi artmışdır. Belə ki 2013-ci ilə nisbətdə 2016-cı ildə xarici ticarət dövriyyəsində MDB ölkələri ilə ticarətdə artım müşahidə edilsə də, digər xarici ölkələrlə xarici ticarət əlaqələrində azalma müşahidə olunur. 2013-ci ilə nisbətdə 2016-cı ildə ixracın ümumi həcmində azalma olmuşdur. Belə ki, 2013-ci ildə ixrac əməliyyatlarının 6,3%-i MDB, 93,7%-i uzaq xarici ölkələrlə, 2016-cı ildə isə bu göstəricilər 4,9% MDB və 95,1% uzaq xarici ölkələrlə olmuşdur.

Müqayisə etdiyimiz dövrdə MDB ölkələri ilə olan ixrac əməliyyatlarının xüsusi çəkisi 1.4% aşağı düşsə də, digər uzaq xarici ölkələrin ixrac payı eyni miqdarda, yəni 1,4% artmışdır.

Müqayisə etdiyimiz dövrdə idxalın həcmində azalma olmuşdur. 2013-ci ildə idxalın 23,8%-i MDB, 76,2%-i isə digər xarici ölkələrlə aparılmışdır. 2016-cı ildə isə bu faizlər müvafiq olaraq 25,4 və 74,6 olmuşdur.

Təhlil etdiyimiz dövrdə MDB ölkələri ilə idxal üzrə əməliyyatlarda 1,6% artma, xarici uzaq ölkələrlə isə 1,6% azalma baş vermişdir. Deməli müqayisə edilən dövrlərdə MDB ölkələri ilə olan idxalda artma davam etmişdir. 2013-ci idxalın ümumi payı 30,9%, ixracın ümumi payı 69,1% olduğu halda 2016-cı ildə müvafiq olaraq bu göstəricilər 38,7% və 61,3% olmuşdur. Göründüyü kimi, idxalda artım, ixracda isə azalma müşahidə olunmuşdur.

Cədvəl 2. Coğrafi struktur baxımından ölkəmizin xarici ticarət əlaqələrində mühüm yeri olan ölkələrin xarici ticarət dövriyyəsində xüsusi çəkirlərinin dinamikası (faizlə)

Ölkələr	2013	2014	2015	2016	2017
İtaliya	17,1	16,4	12,9	21,3	20,9
Rusiya	7,4	6,3	8,5	9,3	9,5
ABŞ	3,9	4,2	5,4	2,5	3,5
Türkiyə	5,7	5,8	12,1	10,8	11,7
B.Britaniya	5,2	3,6	2,6	2,6	1,2
Fransa	4,5	5,4	4,9	3,5	2,2
Ukrayna	2,5	1,5	1,5	1,5	3,6
İsrail	3,7	5,8	3,8	3,1	3,0
İndoneziya	8,1	6,6	2,3	0,6	2,3
Almaniya	6,3	8,5	8,7	4,6	4,0
Çin	1,9	2,4	2,6	4,9	5,8
Gürcüstan	1,9	2,0	2,6	2,1	2,4
Yaponiya	0,7	1,0	1,1	2,5	1,4
Digər ölkələr	31,1	30,5	31,0	30,7	28,5
Cəmi	100	100	100	100	100

Mənbə: ARDSK məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hesablanmışdır

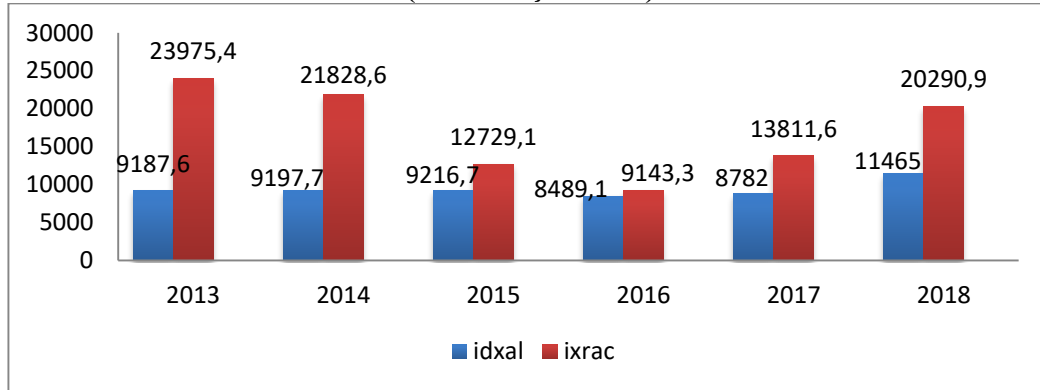
Bu dövrdə əlaqələrin coğrafiyasında da dəyişiklik baş vermişdir. Belə ki, 2018-ci ildə xarici ticarət dövriyyəsinin 12,9%-ni MDB, 87,1%-ni isə uzaq xarici dövlətlərin payına düşür. Eyni zamanda müvafiq olaraq ixracın 5,8%-i MDB ölkələri, 94,2%-i uzaq xarici ölkələr ilə, həmçinin idxalın 25,0%-i MDB ölkələri, 75,0%-i isə uzaq xarici ölkələri ilə olmuşdur.

2018-ci ildə isə 185 ölkəylə ticarət əməliyyatları reallaşdırılmış, 113 ölkəylə məhsul ixracı, 178 ölkədən məhsul idxalı olmuşdur və bu ildə ən əsas 11 ölkə ilə 68,4% xarici ticarət dövriyyəsi müşahidə edilmişdir.

Ümumiyyətlə, respublikamızda xarici ticarətin idxal-ixrac göstəricilərinin dinamikasında baş verən əsas dəyişmə meylini əyani şəkildə göstərmək üçün sütunlu diaqramı quraq. Qurduğumuz sütunlu diaqramdan da aydın şəkildə görünür

ki, son illər ərzində ölkəmizin ixrac və idxalında mühüm meyllər müşahidə edilir.

Qrafik 1. 2013-2018-ci illərdə respublikamızda idxal və ixracın dinamikası (mln. ABŞ dolları)

Mənbə: ARDSK, <https://www.stat.gov.az/source/trade/> (05.02.2019)

Qrafikdən nəzərə çarpan mühüm meyl ondan ibarətdir ki, 2013-2018-ci illər ərzində ixracın həcmi idxala nisbətə daha çox olmuşdur. İxracın həcmində 2013-cü ilə nisbətə 2018-ci ildə azalma, idxalın həcmində isə artım müşahidə edilmişdir. Həmçinin 2016-cı ildə ümumi ticarət dövriyyəsində azalma nəticəsində bu göstərici 21,9 mlrd dolları olmuşdur. 2013-2018-ci illərdə respublikamızın idxal-ixrac əmtəələrinin strukturunda da dəyişikliklər olmuşdur. İxrac olunan məhsullar üzrə xam neft və neft məhsullarının həcmində cüzi azalma baş vermişdir.

Cədvəl 3. 2013-2018-ci illərdə ölkəmizdə ixrac strukturunda mühüm yer tutan əmtəələrin xüsusi çəkisinin dinamikası (min ABŞ dolları)

	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Məhsulun adı						
Xam neft	84,44	84,32	77,61	71,14	77,52	80,78
Neft məhsulları	5,04	6,25	6,58	4,48	2,46	2,68
Təbii qaz	2,93	1,40	1,76	10,62	8,64	7,71
Kimya sənayesi məhsulları	0,24	0,35	0,70	0,61	0,58	0,40
Alüminium və məhsulları	0,35	0,40	0,75	1,07	0,85	0,58
Qara metallar və məhsulları	0,40	0,20	0,31	1,05	0,60	0,44
Meyvə-tərəvəz	1,05	1,33	2,73	4,08	3,64	2,88
Digər mallar	5,55	5,75	9,56	6,95	5,71	4,53
Cəmi	100	100	100	100	100	100

Mənbə: ARDSK və ARDGK məlumatları və müəllifin hesablamaları əsasında tərtib olunmuşdur.

Ölkənin əsas ixrac strukturundakı neft və neft məhsullarının göstəricisi 2013-ci ildə 92,41% idisə, 2015-ci ildə 85,95%, 2018-ci ildə isə 91,17%-ni təşkil etmişdir. Lakin bu volatilliyə baxmayaraq ixrac strukturundakı neft məhsullarının mühüm yeri dəyişmədən ilk yerlərdə qərarlaşmaqla asılılıq olduğu kimi qalmışdır. (Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi, 2016). Neft sektorundan əldə edilən gəlirlərlə qeyri-neft sahəsində mövcud kəsirləri kompensasiya etməkdən ötrü istifadə edilir və bu da iqtisadiyyatımızın birtərəfli inkişafına səbəb olur.

Ölkəmizdə idxalın əmtəə strukturunun tərkibi ixrac strukturundan tamamilə fərqlənir. 2018-ci ildə idxalda əsas əmtəə tərkibində yeyinti məhsullarının (ərzaq və qeyri ərzaq məhsulları) xüsusi çəkisi 18,93%; nəqliyyat vasitələri, maşın mexanizmləri və eləcə avadanlıqlar ümumilikdə 30,83%; qara metallar və məhsulları 10,48% əczaçılıq məhsulları isə 2,53% olmuşdur.

Cədvəl 4. 2013-2018-ci illərdə ölkəmizdə idxal strukturunda mühüm yer tutan əmtəələrin xüsusi çəkisinin dinamikası (min ABŞ dolları)

	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Malın adı						
Yeyinti məhsulları	10,75	11,57	10,62	15,49	11,99	11,95
Nəqliyyat vasitələri və hissələri	13,40	9,16	13,20	9,54	12,28	8,25
Maşın, avadanlıqlar və hissələri	25,75	28,12	26,73	23,60	21,26	22,58
Qara metallar və məmulatları	10,58	11,05	17,21	13,11	10,09	10,48
Əczaçılıq məhsulları	2,33	2,46	2,94	2,30	2,84	2,53
Oduncaq və məmulatları	2,61	1,40	2,49	2,22	2,42	2,59
Buğda	3,69	3,20	3,22	3,46	2,59	1,80
Şəkər	1,88	2,23	1,35	1,79	1,93	0,75
Tütün və tütün məmulatları	3,16	4,35	3,23	1,79	1,90	1,45
Digərləri	25,85	26,46	19,01	26,70	32,07	36,87
Cəmi	100	100	100	100	100	100

Mənbə: ARDSK və ARDGK məlumatları və müəllifin hesablamaları əsasında tərtib olunmuşdur.

“Respublikamızda idxaldan asılılığı azaltmaq və yerli əmtəələrlə özünün tələbatını təmin etmənin yüksəldilməsi üçün rəqabətqabiliyyətli olan qeyri-neft əmtələrinin istehsalı, eləcə də ixracın təşviqi sahəsində qanunvericilik bazasında mühüm dəyişikliklər reallaşdırılmışdır. Prezidentin 811 Nəli sərəncam və 1713 Nəli fərmanı respublikamızda ixracın şaxələndirilməsi və həmçinin rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsinə təkan olacaqdır” (Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi, 2016)

Dövlətin dünya təsərrüfatı ilə olan əlaqələrinin ümumi meylini, yəni, ölkə iqtisadiyyatında xarici ticarətin vacibliyini ixrac, idxal və ticarət dövriyyəsinin ölkənin ÜDM-də həddi, başqa sözlə desək xüsusi çəkisi və həmçinin asılılıq əmsalı kompleks şəkildə göstərir. Bunu təhlil etməkdən ötrü aşağıdakı cədvəli quraq.

Cədvəl 5. 2011-2018-ci illərdə ölkəmizin xarici ticarət dövriyyəsi, ixrac və idxalının ÜDM-də həddi (%-lə)

İllər	Xarici ticarət dövriyyəsinin ÜDM-də xüsusi çəkisi	İxracın ÜDM-də xüsusi çəkisi	İdxalın ÜDM-də xüsusi çəkisi	Asılılıq əmsalı
2011	55,1	40,3	14,8	27,6
2012	48,2	34,3	15,4	24,1
2013	46,8	32,3	12,5	23,4
2014	41,2	29,0	12,2	20,6
2015	41,4	24,0	17,4	20,7
2016	58,0	35,5	22,5	29,0
2017	55,4	33,9	21,5	27,7
2018	39,8	25,4	14,4	19,9

Mənbə: ARDSK və ARDGK məlumatları və müəllifin hesablamaları əsasında tərtib olunmuşdur

Respublikamızın milli iqtisadiyyatında son dövrlərdə dünya iqtisadiyyatı ilə mövcud əlaqələrinin dinamikasını hazırladığımız cədvəl aydın şəkildə əks etdirir. Göründüyü kimi, ticarət dövriyyəsinin ÜDM-də xüsusi çəkisi 2014-cü illə müqayisədə 2017-ci ildə 14,2% artmışdır. Lakin 2018-ci ildə 2017-ci illə müqayisədə bütün göstəricilərin ÜDM-də xüsusi çəkisində azalma müşahidə olunur.

2011-ci illə müqayisədə 2017-ci ildə ixracın ÜDM-də həddi 29,0%-dən 33,9%-ə, idxal 17,4%-dən 21,5%-ə yüksəlmişdir. Bunun nəticəsində isə asılılıq əmsalı 7,1% yüksəlmişdir. 2018-ci ildə isə 2017-ci illə müqayisədə ticarət dövriyyəsinin

yəsinin ÜDM həddi 15,6%, ixracda ÜDM həddi 8,5%, idxalda ÜDM həddi isə 7,1% azalmışdır. Eyni zamanda vurğulamalıyıq ki, cədvəldəki göstəricilərin dəyişməsinə ticarət dövriyyəsi, idxal və ixracın həcmindəki dəyişikliklərdən əlavə, ÜDM həcmindəki dəyişmələr də mühüm təsir edir. Belə ki, 2004-2010cu illərdə baş vermiş iqtisadi artım və tərəqqi dövründən dərhal sonra 2011-2017-ci illərdə ölkənin idxal və ixracında getdikcə azalma, bununla əlaqəli ticarət dövriyyəsində də həmçinin azalma müşahidə edilmişdir. ÜDM-də isə əvvəlcə 2014-cü ilə qədər artım olsa da sonradan yenə getdikcə azalma olmuşdur. 2018-ci ildə isə yenidən bu göstəricilərin hər birində artım olmuşdur. İdxal-ixrac xüsusi çəkisi göstəricilərinin hər birinin dəyişimi ölkənin ümumdünya təsərrüfatı ilə olan əlaqələrinin bu dövrdə dəyişilmələrini əyani şəkildə əks etdirir. Bu dəyişim meylini daha aydın göstərən göstərici isə ixracın idxalı ödəmə faizidir.

2011-ci ildə 275,3%, 2015-ci ildə 138,1% və 2018-ci ildə isə 177,0% olmuşdur. Yəni, əgər 2011-ci ildə ixracımız idxalımızın 275,3%-ni ödəyirdisə, 2015-ci ildə 138,1%-ni, 2018-ci ildə isə 177,0%-ni ödəmişdir.

Makroiqtisadi göstərici sayılan ticarət saldosu və onun təhlili isə Azərbaycanda iqtisadi və ticarət əməkdaşlığı sahəsində mövcud vəziyyəti təhlil etməyə imkan verir.

Cədvəl 6. AR-nın 2013-2018-ci illər üzrə idxal və ixrac əməliyyatlarının dövriyyəsi(milyard ABŞ dolları)

	2013	2014	2015	2016	2017	2018
İxrac	24,0	21,8	11,4	9,1	13,8	20,3
İdxal	10,7	9,2	9,2	8,5	8,8	11,5
Saldo	13,3	12,6	2,2	0,6	5,0	8,8
Dövriyyə	34,7	31,0	21,9	17,6	22,6	31,8

Mənbə: ARDSK və ARDGK məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hesablanmışdır

Ticarət üzrə əməkdaşlıq sahəsində ölkəmizin vəziyyətini xarakterizə edən ən əsas makroiqtisadi göstərici sayılan xarici ticarət saldosunun apardığımız təhlilində onun 5 il ərzində gah artımı, gah da azalması müşahidə edilmişdir. Həmçinin ölkəmizin saldo göstəricisinin müsbət olmasının səbəbi isə ixrac olunan neft və neft məhsullarıdır. 2015-2017-ci illərdə isə xarici ticarət saldosu göstəricilərində çox ciddi azalma olmuşdur. Lakin 2018-ci ildə ölkənin saldo göstəricisi yenidən artma-

ğa başlamışdır. Bunun səbəbi isə cədvəldən də görüldüyü kimi ixracın həcmindəki, xüsusən də ixrac strukturundakı ciddi dəyişikliklərlə bağlıdır.

Son olaraq ölkəmizin XİF-ində əsas yeri olan xarici ticarət sistemini qeyd etdiyimiz müəyyən göstəricilərə və apardığımız təhlillərə əsaslanaraq aşağıdakı kimi xarakterizə etmək olar:

- ölkəmizin xarici ticarət üzrə əsas göstəriciləri son illərdə inkişafın müsbət yöndə dəyişikliklərin müşahidə edildiyini göstərir.

- idxal və ixrac mallarının quruluşunun isə qeyri-səmərəli halı aydın şəkildə görünür. İdxal əmtəə strukturu əsasən istehlak, ixrac strukturu isə xammal xarakterlidir.

- ölkə ixracının zəif şaxələnməsi, daha çox mono-əmtəə strukturunun olması, idxala çox meyilli olması müşahidə edilir.

- “Əkiz kəsirlər” problemi aydın şəkildə özünü ölkə iqtisadiyyatında bürüzə verərək iqtisadiyyatın birtərəfli inkişafına təsir edir. Neft sektorundan əldə edilən gəlirlər qeyri-neft sektorunda mövcud kəsirləri kompensasiya etmək üçün istifadə edilir və bunun özü iqtisadiyyatımızın birtərəfli inkişafına səbəb olur. Respublikamızda bu problemi azaltmaqdan ötrü dövlət səviyyəsində müəyyən tədbirlər reallaşdırılmasına çox böyük ehtiyac var.

AR-da XİF-in mövcud vəziyyətinin təhlili xarici iqtisadi fəaliyyətin stimullaşdırılması sahəsində hansı dövlət tədbirləri sisteminin reallaşdırılmasına ehtiyac olduğunu özündə əks etdirir və bu məsələ növbəti paragrafda tədqiq edilmişdir.

2.3. Xarici iqtisadi fəaliyyətin stimullaşdırılması sahəsində dövlət tədbirləri sistemi

Bir ölkənin makroiqtisadi vəziyyəti nə qədər sabit olarsa, həmin ölkənin iqtisadi vəziyyəti bir o qədər çoxşaxəli və dayanıqlı olar. Neft üzrə ixtisaslaşan ölkələrdə mövcud olan ən aktual problemlərdən biri “əkiz kəsirlər” problemidir. Ölkəmizdə də “əkiz kəsirlər” probleminin aradan qaldırılması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi digər neft istehsal edən ölkələrindəki kimi ən aktual məsələlərdən biridir. Çünki, neftdən əldə edilən gəlirlərin yığım və istehlak arasında səmərəsiz

bölüşdürülməsi hələ də danılmaz faktır. Digər səbəb qeyri-neft gəlirləri olmadan xarici ticarət balansndakı kəsirlərin artmasıdır. Belə ki, neftdən əldə edilən gəlirlərin çox hissəsi bu kəsri bağlamaqdan ötrü xərclənir. Qazanılmış gəlirlər vasitəsilə idxal olunan mallar sayəsində xarici ölkə istehsalçıları maliyyələşir. İdxal artdıqda isə ölkə daxilindəki istehsal qabiliyyəti aşağı enməklə rəqabətdə kəskin azalma baş verir.

Bildiyimiz kimi bu problem neft-qaz gəlirləri vasitəsilə qeyri-neft sektorunun maliyyələşdirilməsi səbəbindən baş verir. Nəticədə, ölkə iqtisadiyyatı birtərəfli şəkildə inkişaf etməklə iqtisadi davamlılığın azalması, infilyasiya üçün münbit şəraitin yaranması, valyutamızın möhkəmlənməsi kimi ciddi problemlərə yol açır. Bunun əyani şəkildə aşağıdakı cədvəllə nümayiş etdirək.

Cədvəl 7. Ölkəmizdə ixracın idxalı ödəmə faizi göstəricilərinin dəyişim dinamikası

İllər	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Ümumi ixracın idxalı ödəmə faizi	260,9	237,6	138,1	158,5	157,3	177,0
Neft-qaz məhsulları ixracı xaric, ixracın idxalı ödəmə faizi	17,0	19,1	31,6	14,8	17,9	14,7
Mövcud Ticarət balansı (mlrd. ABŞ dolları)	+13,3	+12,6	+2,2	+0,6	+5,0	+8,8
əgər neft-qaz ixrac etməsəydik, ticarət balansı (mlrd. ABŞ dolları)	-8,9	-7,4	-7,6	-7,3	-7,2	-9,8

Mənbə: ARDSK və ARDGK məlumatları və müəllifin hesablamaları əsasında tərtib olunmuşdur.

Cədvəldən bəlli olduğu kimi, əgər ölkənin neft-qaz ixracından gəlirləri olmasaydı, tədiyyə balansı araşdırdığımız dövr ərzində bütün illərdə mənfi və qeyri-neft sektoru üzrə ixrac mallarının idxalı ödəmə faizi indikindən son dərəcə aşağı olardı. Tədqiq etdiyimiz bu göstəricilər bunu deməyə əsas verir ki, hələ də iqtisadiy-

yatımızda “əkiz kəsirlər” problemi həllini tapmamışdır. İqtisadi terminlə ifadə etsək “qazanılmış pulların xərclənmə effekti” ölkəmizdə hələ də səmərəsiz formada həyata keçirilir. Müxtəlif ölkələrdə bu problemin həlli fərqli yollarla həyata keçirilir. Bəzi həll yollarına nəzər yetirsək, əsasən aşağıdakı üsulları qeyd edə bilərik:

- “Bird-in-hand” adlandırılan bu üsulun məğzi ondadır ki, bəzi neft istehsal edən ölkələr istehsal etdiyi neftdən əldə etdiyi gəlirlərini maliyyə aktivləri şəklində yerləşdirməklə, yalnız aktivlərdən əldə etdiyi faizləri xərcləyirlər. Dövlət bu şərtlər altında neft gəlirlərini gələcək nəsillərə saxlamaq üçün daimi faizlərdən formalaşan maliyyəsinin xərcləyir (məsələn, Norveç il ərzində əldə etdiyi neft aktivlərinin sadəcə dörd faizini xərcləyir).

- bəzi dövlətlər var ki, onlar ümumilikdə tək-cə neftdən əldə olunan aktivlərin deyil, həmçinin xalis maliyyə aktivlərindən əldə edilən faizləri istifadə edir. Bu şərtlər çərçivəsində maliyyə aktivlərinə nisbətə daha çox ümumi aktivləri olan dövlətlərdə qeyri-neft kəsirlərinin çoxalması ehtimalı yüksəkdir.

- bəzi ölkələr neft gəlirlərini qətiyyənlə mədudiyət olmadan xərcləyirlər. Bu üsulda risk amili odur ki, ölkə büdcəsi neftdən, yəni onun hasilatından və qiymət səviyyəsindən asılı hal alır. Digər üsullardan fərqi isə makroiqtisadi sabitlik üçün önəmli olan xalis aktivlərin hüdudunun nəzərə alınmamasıdır. Əsasən neft ehtiyatı məhdud və digər maliyyə mənbələrinə çıxış imkanı mümkün olmayan ölkələr bu üsuldan istifadə edirlər.

- “Permanen oil income model” adlı “Daimi neft gəlirləri” kimi tərcümə edilən modeldən isə zəngin neftə malik ölkələr istifadə edirlər. Fridman modelində dəyişməz gəlirlər nəzəriyyəsinə uyğun hazırlanan bu modeldə xərcləmələr xalis neft gəlirlərinin həcmi ilə maliyyə aktivlərinin (əhali faktorunu və ÜDM də nəzərə alınır) hasilinə bərabərdir.

Bu model gələcək nəsillərin müsbət sosial rifahının reallaşdırılması üçün xalis aktivlər adlandırdığımız neft gəlirləri ilə xalis maliyyə aktivlərinin cəmini tənzimlənməlidir. Ortamüddətli dövr ərzində fiskal siyasət tətbiq etmək üçün bu model sabitlik meyarı əsasında qurulur. Bu cür siyasət qeyri-neft üzrə kəsirlərinin da-

vamlı və sabit bir mənbəyi olmaqla yanaşı, eyni zamanda həm də sabitlik meyarı ilə fiskal siyasəti bir biriylə müqayisə etməkdən ötrü vacibdir. Dəyişməz gəlirlər kimi tanınan prinsipdə qısa və ortamüddətdə neft kəsirləri qeyri-neft sektorunda müşahidə olunduğu halda, uzunmüddətdə kəsrin həddi daha aşağı düşür.

“Sustainability benchmark” adlandırılan sabitlik meyarının dəyişməz gəlirlər prinsipində müəyyənləşdirilməsi üçün hər ölkə özünəməxsus xüsusiyyətləri önəmə alınmalıdır. Ortamüddət ərzində ölkənin sosial rifah halı və onunla bağlı proqnozlar da nəzərə alınmaqla benchmark fiskal çərçivəni təxmin oluna bilər. Eyni zamanda aşağıdakı yanaşmaların da istifadə edilir:

- qeyri-neft kəsirlərini stabil saxlamağa hesablanmış bu yanaşmada, cari dövlət xərcləri ümumi aktivlərin gəlirliliyinə bərabər olmaqla qeyri-neft sahəsinin inkişafını diqqətdə saxlayır. Bu yanaşma “qeyri-neft sektorunun hər hansı bir hissəsi nisbətində hesablanan norma” adlandırılır. Əslində isə, neft gəlirlərindən daha çox sərvət əldə etməyi şərtləndirir. Ona görə ki, qeyri-neft sektoru da öz növbəsində inkişafdadır.

- digər metod sabit neft gəlirlərinin paylanmasıdır və bunu etməkdə də məqsəd illər üzrə bölünən sərvətin sabit alıcılıq qabiliyyətinin saxlanmasıdır. İnkişaf edən qeyri-neft sahələrini nəzərə alsaq, bu cür yanaşma toplanmış sərvətlər hesabına ümumi dövlət xərclərinin sabit qalması (qeyri-neft sektoruna nisbətdə) və il ərzində toplanmış neft gəliri sayəsində xərcləmələrin ilbəil azalmasını əks etdirir.

Daha bir variant isə bu sadalanan iki modelin kombinə edilməsi ilə qurulur. Və ölkəmiz üçün də ən münasib olan yanaşma da məhz budur. Ondan ötrü ki, hər bir halda proqnoz edilən iqtisadi şokların hamısı sabit xərclərə təzədən baxmağa məcbur edir. Burada, əsas məqsəd odur ki, qeyri-neft sektorunun daha sürətlə inkişafı üçün ölkədə qazanılan neft gəlirləri infrastruktur və insan kapitalının yüksək inkişafına istiqamətləndirilsin.

Respublikamızda bu problemi azaltmaqdan ötrü dövlət səviyyəsində müəyyən tədbirlər reallaşdırılmasına çox böyük ehtiyac var. Lakin ilk növbədə, neft-qaz sektorundan qazanılmış gəlirlərin, investisiyalar da daxil edilməklə istehlak və yığım üçün lazım olan hissəsi müəyyən edilməlidir. Daha sonra rəşional olaraq

neft-qaz gəlirlərinin xərclənməsi üçün prioritet istiqamətlər müəyyənləşdirilməlidir. Eyni zamanda yığım üçün ayrılan neft-qaz gəlirləri səmərəli idarə edilməlidir. Əgər bu sadaladığımız tədbirlər düzgün yerinə yetirilərsə o zaman, “qazanılmış pulların xərclənmə effekti” səmərəli şəkildə reallaşmış olar.

Son illər ərzində ölkəmizin makroiqtisadi vəziyyətində müsbət yöndə dəyişikliklər müşahidə edilir. Bu dəyişikliklər özünün XİF formalarından biri olan xarici ticarət üzrə göstəricilərdə aydın şəkildə əks etdirir. Belə ki, dövlətimizin bu sahədə addığı addımlar öz nəticəsini əyani şəkildə xarici ticarət dövriyyəsi və ölkə saldosunun dəyişim dinamikasında büruzə verir.

2025-ci il gələcəyə uzunmüddətli iqtisadi baxış konsepsiyasında verilən məlumatlara əsasən, hal-hazırda respublikamızda ticarətin inkişafı üçün müxtəlif ölkələrlə əməkdaşlıq sazişləri və fərmanları imzalanır. Xüsusən də region ölkələri ilə əlverişli və aşağı tarifli gömrük prosedurlarının tətbiqi regional ticarət ərazisi kimi ölkəmizin 2025-ci ilə qədər inkişafına öz təsirini göstərəcəyi proqnozlaşdırılır.

Dövlətin qeyri-neft sektoru üzrə ixracının artırılmasında region ölkələri ilə olan əlaqələrinin genişləndirilməsinə ehtiyac var. Çünki qeyri neft əmtələri sayılan kənd təsərrüfatı məhsullarının 90%-i ölkəmizdən qonşu dövlətlərə (Rusiya, Gürcüstan) və Orta Asiya ölkələrinə ixrac edilir. Bu isə qonşu ölkələrlə olan ticarət saziş və fərmanlarının yekunlaşdırılması ölkəmizdə qeyri-neft əmtələrinin ixracını artıracaq. Eyni zamanda saziş və fərmanlardan əlavə, respublikamızda ÜTT standartlarına uyğun beynəlxalq sertifikatların tətbiq edilməsi tədbirləri istesal olunan məhsulların keyfiyyətini artırmaqla ixrac olunan məhsulların beynəlxalq standartlara cavab verməsinə şərait yaradacaq. Bu isə öz sırasında keyfiyyətli “Made in Azerbaijan” brendinin dünya bazarında tanınaraq rəqabət qabiliyyətli olmasına səbəb olacaq. Təbii ki, görülməli olan bu tədbirlər öz səmərəsini idxal-ixrac strukturunda göstərməklə yanaşı onun səmərəsiz quruluşunun səmərəli təşkilində də büruzə verəcək.

AR-da XİF-in stimullaşdırılması sahəsində həyata keçirilən dövlət tədbirləri sistemini inkişaf etdirmək üçün mühüm dövlət səviyyəli addımlar atılır. Bu tədbir-

lərin müsbət təsirini eyni zamanda ölkəmizdə fəaliyyətdə olan XİF iştirakçılarının sayında olan artıma baxaraq görə bilərik. Ölkəmizdə son 2011-2018-ci illər ərzində XİF iştirakçılarının dinamikasına baxsaq, son 3 il ərzində, yəni 2016-2018-ci illərdə ikiqat artım müşahidə edilmişdir. Bunun səbəbi iqtisadiyyatımızda hüquqi təminat üzrə tətbiq edilən qanunların daima təkmilləşdirilməsi üzrə fəaliyyət və iqtisadiyyata cəlb edilən investisiyalarla əlaqəlidir.

Cədvəl 8. Ölkəmizdə 2011-2018-ci illərdə XİF iştirakçılarının dinamikası

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Xarici ölkələrin sayı	149	155	149	150	165	186	187	185
XİF iştirakçılarının sayı	8 540	8 662	7 005	6 372	7 159	14 055	16 098	25 123

Mənbə: ARDGK, www.customs.gov.az (10.02.2019)

Respublikamızda xarici ticarət coğrafiyasına diqqət etdikdə görmək olar ki, ticarət dövriyyəsinin MDB ölkələri ilə nisbətdə Aİ və digər xarici ölkələrin payı çoxalmaqla bərabər keyfiyyət dinamikasında da dəyişikliklər müşahidə edilmişdir. Belə ki, ixrac malları strukturunda mono-əmtəə meyli ildən-ilə formalaşmaqda davam edir. Səbəb isə ölkənin ticarət quruluşunun bu istiqamətdə daha çox güclənməsi və həmçinin iqtisadi əməkdaşlıqlarımızın əsasən ticarət modeli üzrə reallaşdırılmasıdır. Demək olar ki, istehsal-investisiya üzrə əməkdaşlıq son dərəcə zəif aparılır. Yəni, elmtutumlu mallar sayılan maşın və avadanlıqlar kimi məhsullar ixrac strukturunda yox dərəcəsinə düşmüşdür. Müasir dünya bazarında bu tip məhsulların ixracı TMK-lar çərçivəsində mövcud olan beynəlxalq istehsal sistemləri və transfer kanalları vasitəsilə gerçəkləşdirilir. Bu isə istehsal-investisiya adlandırılan bu model birbaşa xarici investisiyaların ölkəyə, müəyyən sahələrin inkişafı istiqamətində cəlb edilməsi şərti ilə mümkündür. Digər sözlə desək, ölkənin beynəlxalq istehsal üzrə mövcud sistemə daxil olması zəruri hesab olunur.

Sadaladığımız problem baxımından ölkəmizin xarici investisiya sahəsindəki əməkdaşlığının araşdırılması mütləqdir. Belə ki, respublikamızda son dövrdə müşahidə edilən investisiya həcmində dəyişim dinamika göstəricilərini cədvəldə əks etdirək.

Cədvəl 9. Ölkə iqtisadiyyatına yatırılan investisiyaların həminin dinamikası (faizlə)

İnvestisiyalar	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Xüsusi çəkiddə Cəmi	100	100	100	100	100	100	100
Daxili investisiyalar	53,11	59,82	59,99	61,45	58,08	45,16	29,09
Xarici investisiyalar	46,89	40,18	40,01	38,55	41,92	54,84	70,91
Həmçinin, Neft sektoruna	16,80	15,78	16,63	18,05	24,12	33,88	39,20

Mənbə: ARDSK, www.stat.gov.az (10.02.2019)

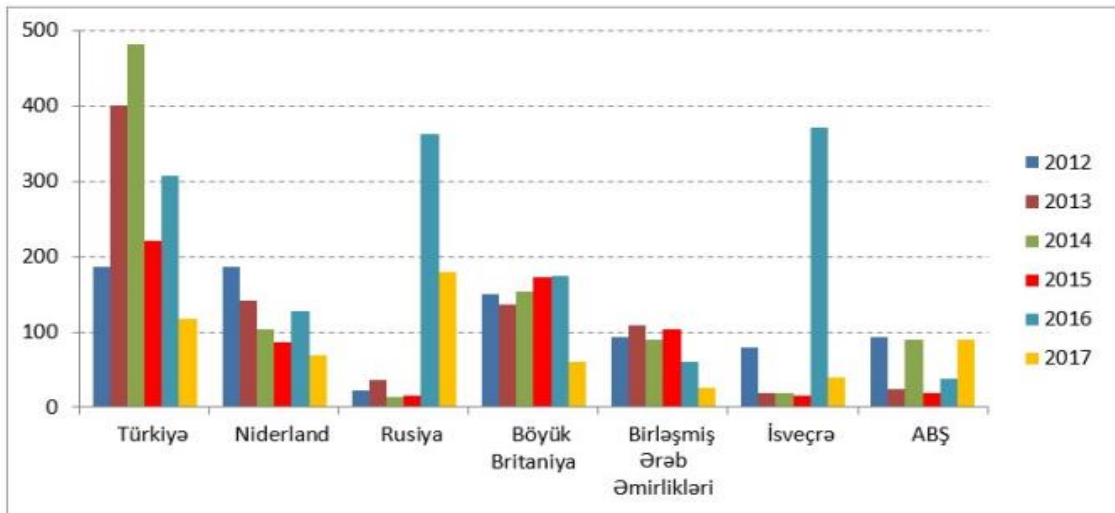
Respublikamıza ilk investisiya daxilolmalarına müstəqillik əldə edildikdən sonra 1994-cü ildə neft sazişi olan “Hesabatın Pay Bölgüsü Sazişi” imzalanması ilə start verildi. Dünya Statistika Komitəsinin təsdiqlədiyi məlumata görə, ölkəmizdə 1995-2017-ci illərdə yatırılan investisiyalar 125,5 mlrd. dollar həcmində olub, bunun da 120,6 mlrd. dolları 2000-2017-ci illərə təsadüf edir. Lakin bu investisiyaların yalnız 77,8 mlrd. dolları BXİ təşkil edib.

İqtisadiyyata qoyulmuş bu xarici investisiyaların 85,9%-i neft sənəyinə, yerdə qalan 14,1%-i qeyri-neft sahəsinə yatırılmışdır. 2010-2014-cü illərdə qeyri-neft sahəsinə yatırımlar daha da çoxalmışdır. Buna baxmayaraq bu illərdə neftə olan investisiyalar qeyri-neft sahəsinə olan investisiyalarla müqayisədə həmişə çoxluq təşkil etmişdir. Son 2015-2017-ci illərdə qeyri-neft sahəsinə investisiya məbləğində volatillik müşahidə edilmişdir. 2015-ci ildə əgər bu faiz əvvəlki dövrlə müqayisədə azalmışdırsa, artıq 2016-cı ildə bu rəqəm artaraq 1,7 mlrd. dollar olmuş, lakin 2017-ci ildə təzədən azalma olaraq investisiya həcmi iki dəfədən daha çox azalmışdır. Həmçinin ölkədə qeyri-neft sektoruna qoyulan investisiyaların coğrafiyasında da dəyişikliklər olmuşdur. Belə ki, qeyri-neft sektoruna qoyulmuş investisiyaların coğrafi quruluşunda əsas 7 ölkə üstünlük təşkil edir.

Diqramı nəzər yetirsək, son 3 ildə daha kəskin dəyişiklər baş vermişdir. Əsasən də İsveç, Türkiyə və Rusiyadan daxil olan investisiyaların həcmindəki dəyişikliklər nəzərə çarpır. 2015-ci ildəki azaldıqdan sonra 2016-cı ildə kəskin

artım olmuşdur və bu artımın 61%-ni sadaladığımız üç ölkədən daxil olan investisiyalar təşkil etmişdir. Bu onu göstərir ki, İsveçdən təkə 2016-da 2000-2017-ci illərdə daxil edilən investisiyanın 60,2%-i, Rusiyadan isə 2016-2017-ci illərdə isə 71,6%-i yatırılmışdır. Lakin bu məlumatlar DSK tərəfindən təsdiq edilərsə də, təəssüf olsun ki, qeyri-neft sektoruna qoyulan bu investisiyaların hansı sahələrə cəlb olunması haqqında məlumatlar mövcud deyildir.

Şəkil 3. Son 6 il ərzində qeyri-neft sektoruna cəlb edilən investisiyaların dəyişim dinamikası

Mənbə: ARDSK, www.stat.gov.az

İnvestisiya qoyuluşunda digər diqqət edilməli məqamlardan biri də Strateji yol xəritəsində göstərilən ölkəmizin GZİT təhlilində qeyd olunan maddəllərdir. GZİT təhlildə deyildiyi kimi ölkə iqtisadiyyatının zəif tərəflərindən biri birbaşa xarici investisiyaların çox böyük hissəsinin neft sektoruna yönəldilməsidir. Xüsusən də dövlətin payının investisiya qoyuluşlarında daha çox, özəl təşəbbüskarlığın isə daha zəif dinamikası ölkə iqtisadiyyatının zəif tərəflərindəndir. Həmçinin GZİT təhlildən görüldüyü kimi bu mövzu üzrə ən təhlükəli tərəf isə investisiyaların istehsal sahələrinə nisbətə infrastruktur layihələrə yatırılması problemi xüsusi qeyd edilməlidir. Lakin problemlərin qarşısını almaq üçün müəyyən imkanlar da mövcuddur ki, bunlardan biri GZİT təhlildə deyildiyi kimi prioritet sahələrdə olan inkişaf imkanlarının mövcudluğu, habelə global dəyər zəncirinə olan inteqrasiya və iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi imkanlarının olmasıdır. Çünki, respublikamızın güclü tərəflərindən biri məhz münbit investisiya şəraitinin yaradılmasına, ixracın

daha da stimullaşdırılmasına, habelə sahibkarlığın inkişafına və iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə dövlət dəstəyi olaraq GZİT təhlildə vurğulanmışdır (Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi, səh 39, 2016).

Respublikamızda XİF-in idarəedilməsi sisteminin strukturu ölkənin iqtisadi mənafelərinin və qanunvericilik aktlarının reallaşdırılması baxımından da düzgün formalaşdırılmışdır. Amma, XİF-in səmərəliliyinin optimallaşdırılması mövqeyindən yanaşdıqda, formalaşdırılan bu sistemin təşkilinə yanaşma prinsipinin dəyişdirilməsinə ehtiyac duyulur. Yanaşma prinsipinin dəyişdirilməsində əsas məna odur ki, ölkəmizdəki iqtisadi, sosial, siyasi və digər sahələrin xüsusiyyətlərinə diqqət edilməklə problemlər elmi cəhətdən əsaslandırılmaqla həll olunmalıdır. Çünki, təcrübələr göstərir ki, real ölkə gerçəkliyində dünyanın qabaqcıl ölkələrinin təcrübələrinin mexaniki olaraq müəyən sahələrdə tətbiq edilməsi çox vaxt gözləntiləri doğrultmur. Bu səbəbdən də XİF-in idarəedilməsi mexanizminin formalaşdırılması prosesində mütləq şəkildə elm adamlarının və elmi mərkəzlərin potensial imkanlarından optimal şəkildə istifadə olunmalıdır. Yəni, hansısa bir sahədə yenilik və ya dəyişiklik edilməsi lazım olduqda həmin sahələr üzrə müxtəxəssislərin və ya elmi mərkəzlərin də fikirləri qəbul ediləcək yeniliyin mərkəzində dayanmalıdır. Bir sözlə tətbiq ediləcək yeni yanaşma prinsipinin əsas tərkib elementi birmənalı şəkildə elmilik prinsipi olmalıdır. Əgər bütün bu deyilənlər nəzərə alınarsa XİF-in keyfiyyət və kəmiyyət aspektindən səmərəliliyi artmasına nail oluna bilər.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasında xarici iqtisadi fəaliyyətinin müasir vəziyyətinin kompleks təhlili imkan verir ki, biz növbəti fəsildə XİF-in tənzimlənməsində qanunvericilik bazasının təkmilləşdirmə istiqamətlərini, ixrac potensialından istifadənin stimullaşdırılması sahəsində ixrac təşviqinin təkmilləşdirilməsi və xarici ölkələrin təcrübəsindən istifadə istiqamətlərini tədqiq edək.

III Fəsil XARİCİ İQTİSADI FƏALİYYƏTİN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1.Xarici iqtisadi fəaliyyətin qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

XİF-in qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi ölkə əhəmiyyətli vacib məsələlərdən biridir. Qloballaşmanın çox sürətlə getdiyi dünya ölkələri ilə ayaqlaşma bilmək üçün ölkə daxilində hərtərəfli özünüinkışaf tədbirlərinin keçirilməsi lazımdır. Bunlardan biri də XİF-in təkmilləşdirilməsi, xüsusilə BİM-in təqribən 2/3 hissəsini təşkil edən və həmçinin ölkəmiz üçün əhəmiyyətli rolu olan XİF-in formalarından biri-xarici ticarətin beynəlxalq standartlara cavab verməsindən ötrü qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi olduqca əhəmiyyətli bir faktordur. Çünki, ölkə ərazisində həyata keçirilən ticarət prosesləri dövlətin qanunla müəyyənləşdirdiyi normalar və qanunvericilik aktları səviyyəsində reallaşdırılır. Əgər daha yüksək səviyyədə ticarət əməliyyatları həyata keçirərək ölkə inkişafına töhfə vermək tələb edilirsə, bunun üçün qəbul edilmiş qanunvericilik aktları yenidən nəzərdən keçirilməli və yeniləri qüvvəyə minməlidir.

Ölkə büdcəsinin ən əhəmiyyətli hissələrindən birini XİF-dən ölkə büdcəsinə daxilolmalar (gömrük rüsumları, yığımlar və digərləri) təşkil edir. Müxtəlif xarici ölkələrlə AR arasında XİF-in reallaşdırılmasında qarşılıqlı faydaverən iqtisadi-ticarət əlaqələrinin olması çox mühüm hesab olunur. Dövlətimiz XİF-i xarici ticarət siyasətinin mühüm istiqamətləri üzərində qurmağa çalışır.

Respublikamızda xarici ticarət əlaqələrinin inkişafında önəmli vəzifələr gömrük fəaliyyəti üzərinə düşür. Bütün bunlar gömrük-tarif (iqtisadi metod) və qeyri-tarif (inzibati metod) vasitəsilə reallaşdırılır. Dünya iqtisadiyyatına daha yaxşı inteqrasiya üçün bu iki metod xüsusi olaraq bir-birilə qarşılıqlı əlaqədə götürülərək təhlil edilməlidir. Digər hər hansısa əlavə təsir metodlarının tətbiqinə isə xarici ticarət dövriyyəsində qətiyyən qanunla yol verilmir.

Dünyada beynəlxalq münasibətlər ölkələrarası yeni əməkdaşlıq sferalarının qurulmasını və gömrük işi sferasında yeni yaranan münasibətlərə qarşılıqlı və daha

geniş miqyaslı əlaqədə baxılmasını tələb edir. Gömrük münasibətlərinin iştirakçıları gömrük qanunvericiliyində heç bir istisna hal olmadan ümumməcburi olaraq bütün normativ göstərişlərə tam ciddi riayət etməlidirlər. Bu qanunvericiliyin ümumməcburi olması AR Gömrük Məcəlləsində öz əksini tapmışdır. Gömrük Məcəlləsində mövcud maddələrin məzmunu tam aydın və dəqiq ifadə edilməlidir. Məsələn, AR Gömrük Məcəlləsinin 2-ci maddəsi: “Gömrük işi - gömrük sərhədindən keçirilən mallar və nəqliyyat vasitələri barəsində gömrük-tarif tənzimlənməsi tədbirlərindən, xarici ticarətin iştirakçıları tərəfindən gömrük qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş qadağalara və məhdudiyyətlərə riayət olunmasını təmin edən üsullar toplusundan, gömrük siyasətinin həyata keçirilməsinin digər vasitələrindən ibarətdir” (Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsi, 142 s.). Lakin qeyd olunmalıdır ki, bu cümlənin ifadə etdiyi anlayış yetəri qədər dəqiq deyil və “digər vasitələrindən” ifadəsi qeyri-dəqiq olmaqla, cümlənin məzmununu tam göstərmir. Buna baxmayaraq, qanunvericilik çərçivəsində gömrük işinin düzgün mahiyyətini göstərən və onu anlamağa imkan verən daha dəqiq məna ifadə edilə bilər.

Həmçinin AR-da gömrük qanunvericiliyində gömrük siyasətinin yenidən müəyyənləşdirilməsində spesifik xüsusiyyətlər kimi aşağıdakılar qeyd oluna bilər:

- ölkəmizin bazar münasibətləri üzrə yol tutması və həmçinin daxili və xarici münasibətlərində daha diqqətli yanaşma;

- müxtəlif xarici ölkələrlə əlaqələr quraraq əməkdaşlıq edən respublikamızda gömrük nəzarətinin, rejimlərinin və sisteminin müəyyənləşdirilməsi;

- qlobal aləmə inteqrasiyada ölkəmizin müxtəlif beynəlxalq təşkilatlara, həmçinin ÜTT-yə üzv olmaqdan ötrü etdiyi müraciəti dövlətin gömrük siyasətinə daha yeni bir yanaşma zərurəti yaradır. Çünki, bu təşkilata daxil olmaq üçün ən əsas şərtlərdən biri dövlət əhəmiyyətli milli qanunvericiliyin onun Uruqvay raunda mövcud sazişlərə uyğunlaşdırılmasıdır. Məsələn, ÜTT təşkilatı üzvlük niyyətində olan ölkələrə qeyri-tarif tədbirlərinin rəsmi olaraq məhdudlaşdırılması və hətta ləğv edilməsi tələbini qoyur.

Bəlli olduğu kimi dünya ticarətində ÜTT ölkələrinin payına 98%-i düşdüyünə görə ölkəmiz ÜTT-yə üzvlük niyyətindədir və bu istiqamətdə müəyyən işlər da-

vam etdirilir. Çünki, bu təşkilata üzvlüyümüz ölkədəki qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsiylə çox sıx bağlıdır. Hal-hazırda respublikamızda elə qanunlar mövcuddur ki, əsasən də gömrük, sahibkarlığın inkişafı, investisiya, intellektual mülkiyyət və tənzimləmə sahələrindəki qanunlar nəinki beynəlxalq standartlara, həmçinin də ÜTT standartlarına uymur. Amma təşkilata üzvlük qanunvericilik aktlarında dəyişikliklər olunması ilə ölkədə şəffaflığın artmasına, ticarət siyasətini əvvəlcədən proqnozlaşdırmağa, beynəlxalq aləmdə ticarət tərəfdaşlarının artmasına və həmçinin iqtisadi münaqişələrin səmərəli həll edilməsinə təkan verəcək. ÜTT üzvlüyü eyni zamanda təkmilləşdirilmiş bir qanunvericilik bazasının olması deməkdir. Təşkilat üzvü olan dövlətlərdə tələblərə uyğunlaşdırılmış qanunvericilik aktları onların xarici ticarət fəaliyyətində və iqtisadiyyatında müsbət dəyişikliklərə səbəb olmuş və bütün cəmiyyət təbəqələrinə pozitiv təsir göstərməsinə cəhd edilir. Uzunmüddətli bir planlaşdırmanın olduğu MDB ölkələrindəki qanunların və eləcə də onların icrasını reallaşdıran qurumların təsirinin kifayət qədər olmadığı müşahidə edilir. Bu səbəbə əsasən Təşkilata üzvlük həm qanunvericiliyi təkmilləşdirməni, həm də onun icra mexanizmini daha da inkişaf etdirən faktor kimi qiymətləndirilir (Muradov Ə.C., 2006).

Belə hesab edilir ki, bura üzv olmağımız ölkədəki bəzi neqativ halların (korrupsiya, monnopolya, təcürküzləşmə və s.) getdikcə aradan qalxmasına yardım edəcək. Lakin, qeyd edilməlidir ki, hal-hazırda ÜTT-yə üzvlüyün ölkəmiz üçün mənfi tərəflərinin olması ehtimalı da yüksəkdir. Çünki, üzv olduğumuzda bazar açıq olacaq və istənilən əmtəə ölkə bazarına tam rahat daxil olacaq (Əhmədov V., 24.09.2012).

Üzv olduğumuz təqdirdə sahibkarlığın inkişafı qanunlarında olan boşluqların aradan qaldırılacağı gözlənilən mühüm sahələrdəndir. Belə ki, mövcud qanunvericilik bazasında "Sahibkarlar Təşkilatı Milli Konfederasiyasının"-nın tədqiqatına görə təkmilləşdirilmə işləri aparılmalı və onunla bərabər iqtisadi sahədə respublikamızda qəbul edilmiş qanunvericilik aktları da ÜTT tələblərinə uyğunlaşdırılmalıdır. Önəm kəsb edən məsələlərdən biridə burada mövcud prosedurların sadələşdirilməsi və şəffaflığın təmin olunmasıdır. Yəni, bu qanunvericilikdə prosedurların

aydın və dəqiq şəkildə yazılması, eləcə də sahibkar və icraçıların vəzifə və hüquqlarının aydın və dəqiq olması yaranması mümkün neqativ halların qarşısını alır və həmçinin dolaylı yolla istehsal olunan məhsulun maya dəyərindəki gözəgörünməz xərclərin qarşısını almağa səbəb olurki, buda öz sırasında maya dəyərinin aşağı olmasına gətirib çıxarar. Bu zaman həm istehsalçı, həm də istehlakçı udur. Çünki, istehlakçı daha aşağı qiymətlə daha yüksək keyfiyyətli məhsul istehlak etmiş olur. Sahibkarların marağında olan bu problemlərin azaldılması üçün ölkəmizdə müəyyən addımlar atılır və bunlardan biri də lisenziya tələb olunan sahibkarlıq fəaliyyətinin azaldılaraq 240-dan 32-yə çatdırılmasıdır. Fikrimizcə, bu qanunvericilik sahəsindəki məsələlər həll edilərsə, progressiv dövlətlərin standartlarının tətbiq olunması ölkədə iqtisadi islahatları getdikcə sürətləndirəcək (www.kaspi.az).

Eyni zamanda digər problemlərdən biri də gömrük rüumları ilə bağlıdır. Belə ki, ÜTT dövlətləri 5%-li gömrük rüsumu (ölkəmizdə bu rəqəm 15% təşkil edir) kimi ümumi ticarət rüsumu ödəyirlər. Lakin indiki vəziyyətdə bu rəqəm ölkəmiz üçün qənaətbəxş deyil. Əgər ölkəmiz ÜTT-yə indiki halda üzv olsa, bu zaman, gömrük rüsumunun bu cür az olması mühüm problem törədə bilər. Belə olarsa idxal edilən əmtəələr ölkədə istehsal olunan əmtəələrdən daha ucuz olar və nəticədə ölkəmizdə istehsal səviyyəsi aşağı düşər.

İqtisadçılar düşünür ki, ölkədaxili bazarı qorumaqdan ötrü idxal rüsumlarının artırılmasının ən əsas səbəbi yerli əmtəələrin aşağı rəqabət qabiliyyətli olmasıdır. Bunun səbəbi isə, ölkəmizdəki əmtəə istehsalının hələdə dünya standartlarına uymamasıdır. Bu vəziyyətdə isə xarici əmtəələrin ölkə bazarına sürətli axını ölkəmizi həmin xarici əmtəələrdən asılı edər və bu da öz sırasında respublikamızda iqtisadi təhlükəsizliklə bağlı problemlər törəder.

Bəzi iqtisadçıların fikrincə, bu gün ölkəmiz ÜTT-yə üzvlük üçün hələ tam hazır deyil. Təşkilata üzvlük vacib sayılsada, bu sahədə önəmli işlər görülməlidir. Çünki neft məhsulları ölkəmizin ixrac məhsullarının yüksək faizini təşkil edir. Amma qeyri-neft əmtəələrinin ixracının artırılmasına ehtiyac vardır. Həmin məhsullar dünya bazarının çıxarılmaq üçün daha keyfiyyətli və dünya standartlarına uyğun istehsal edilməlidir. Və eyni vaxtda istehsala təsir edən sahələrdəki prob-

lemlər (məsələn, torpaqların şoranlaşması və s.) aradan qaldırılmalıdır. Bu problemlərin həlli isə bir neçə il tələb edir. Bu barədə Prezident İlham Əliyev də keçirdiyi görüşlər zamanı öz çıxışlarında qeyd edib ki, ölkəmizin təşkilata üzvlüyü ilə bağlı 2 fikir vardır. Birincisi, tez zamanda təşkilata üzv olmaqdır. Çünki, bu rəqabətə davamlılığa və istehlakçı qiymətlərinə yaxşı təsir edəcək. Səbəb isə ölkəmiz sürətlə inteqrasiya olunandır və həmçinin ÜTT-yə üzv olmaqla onun hissəsi olmağa yaxındır. İkinci fikir isə ondan ibarətdir ki, erkən üzvlük respublikamızın qeyri-neft sektorunun, xüsusəndə kiçik və orta sahibkarlığın və kənd təsərrüfatının inkişafını çox ləngidə bilər (www.economy.gov.az).

Bundan başqa ÜTT-yə üzvlüyün mənfi tərəfləri olduğu kimi müsbət tərəfləri də çoxdur. Xarici ticarət zamanı qarşılaşılan mürəkkəb və çətin prosedurlar üzündən İEOÖ-lərdə ticarət xərclərinin üstünə orta hesabla təxminən 1% əlavə dəyər də əlavə edilir. Ölkəmizdə də bu vəziyyətin digər bu kimi ölkələrdən ciddi fərqləndiyini demək olmaz. Bu səbəbdən dolayı xarici sahibkarlar kimi, yerli sahibkarlarda xarici ticarət zamanı müxtəlif çətin və həmçində mürəkkəb prosedurlarla qarşılaşırlar (www.kaspi.az).

ÜTT üzvlü ölkələrdəki sahibkarlar isə əlavə dəyər ödəmədən sadələşdirilmiş prosedurlarla ticarət əməliyyatlarını reallaşdırmaq üstünlüyünə malikdirlər. Bu zaman təşkilata üzvlük nəticəsində xarici ticarət prosedurlarının sadələşdirilməsi və əlavə dəyər ödəmələrinin olmaması, şərtlərin təşkilatın tələblərinə uyğunlaşdırılması sahibkarlara da müsbət təsirini göstərəcək (www.economy.gov.az).

Ümumilikdə isə iqtisadçılar tərəfindən ümumiləşdirmə edilərək ölkəmiz üçün gələcəkdə fayda verəcək müsbət tərəflər belə qeyd edilir:

- milli məhsullarımızın xarici bazarlarda rəqabətqabiliyyətli olmasından ötrü onların keyfiyyətini yüksəltmək üçün şərait yaranacaq;
- milli məhsullarımız xarici bazarlara çıxarılarəkən satışı zamanı yaranan diskriminasiya halları aradan götürüləcək;
- ÜTT nümayəndəsi olan ölkələr bir-birilərinə qarşı hansısa qadağa qoya bilməyəcək;
- ölkə sahibkarlarının ixrac imkanları çoxalacaq;

- ölkədaxili və beynəlxalq miqyasda ticarət əlaqələrindəki mövcud prosedurları daha da sadələşəcək;

- ticarətdə korrupsiya halları aradan götürüləcək, inhisar isə azalacaq;

- ÜTT üzvü olan digər ölkələrdə milli investorlarımızın, xüsusən bank sahəsində imkanları artacaq;

- xarici investisiya yatırılmasına daha yaxşı bir mühit yaranacaq və qanunvericilik bu təşkilatın normalarına uyğunlaşdırılacaq;

- ticarətlə bağlı mübahisələr hamısı beynəlxalq mexanizmlər vasitəsilə həll ediləcək;

- beynəlxalq ticarətdə ölkəmiz qaydaların hazırlanması prosesində iştirak edəcək.

Son olaraq respublikamızda XİF-in tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini aşağıdakı kimi ümumiləşdirə bilərik:

- XİF-i xarici ticarət siyasəti üzərində qurmağa çalışan bir ölkədə bu sahənin inkişafında ən önəmli vəzifələr gömrük fəaliyyətinin üzərinə düşür. İlk növbədə bu sahədə önəmli təkmilləşdirmə işləri aparılmalıdır. Gömrük Məcəlləsi gömrük iştirakçılarının hər birinə birmənalı olaraq istisna olmadan ümumməcburi olduğu üçün bütün normativ göstərişlərə tam ciddi riayət edilməlidir. Neqativ halların qarşısının alınması üçün məcəllədə əksini tapan maddələr daha anlaşıqlı və dəqiq formada cümlələrlə ifadə edilməlidir.

- həmçinin beynəlxalq təşkilatlara və həmçində ÜTT-yə üzvlük üçün ölkədə mövcud olan qanunvericilik aktları onların standartlarına uyğunlaşdırılmalıdır. ÜTT standartlarına cavab verməyən qanunlar təkmilləşdirilməklə mövcud boşluqlar aradan qaldırılmalıdır.

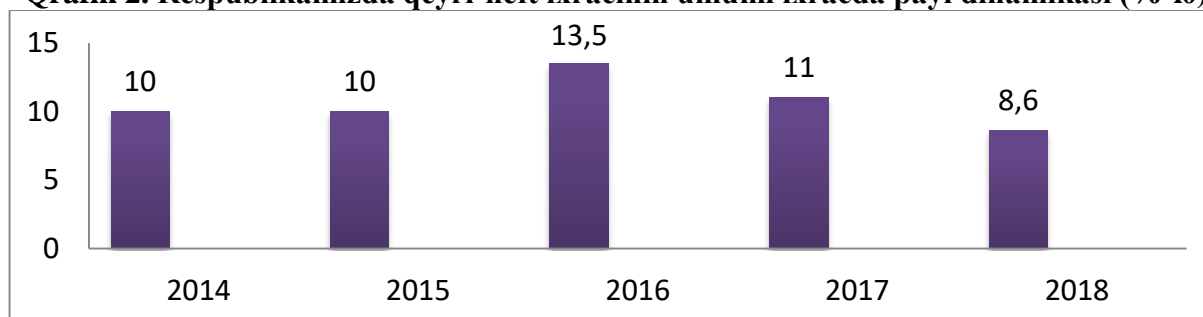
- sahibkarlığın inkişafına mənfi təsir göstərən və beynəlxalq və ÜTT standartlarına cavab verməyən qanunvericilik aktlarında təkmilləşdirmə aparılması zəruridir. Çünki, bu məsələnin həlli təkcə sahibkarlara deyil, istehlakçılarda pozitiv təsirini göstərəcək. Nəticədə, ölkədə aşağı maya dəyərli, lakin beynəlxalq keyfiyyət standartlarına uyğun malların istehsalı xarici bazarlara çıxış imkanı yaradacaq. Bu da ölkəyə investisiya axını üçün münbit şərait yaradacaqdır.

XİF-in qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi istiqamətlərindən biri ixrac potensialından istifadənin stimullaşdırılması sahəsində dövlət təşviqinin təkmilləşdirilmə istiqamətidir ki, bu məsələ növbəti paraqrafda geniş formada araşdırılmışdır.

3.2.İxrac potensialından istifadənin stimullaşdırılması sahəsində dövlət təşviqinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Hər bir dövlətin iqtisadi potensialının müəyyən bir hissəsini ixrac potensialı təşkil edir. İxrac potensialı dedikdə dövlətin dünya bazarının tələblərinə, qiymətlərinə və standartlarına uyğun keyfiyyətdə və miqdarda müxtəlif növdə əmtəə və müxtəlif növdə xidmətlər ixrac etmə qabiliyyəti nəzərdə tutulur. Əgər hər hansısa məhsulun ölkədaxili qiyməti dünya bazarındakı qiyməti ilə nisbətdə aşağıdırsa və mənfəətli satıla bilərsə, bu zaman ixrac potensialı məhsul hesab olunur. İxrac potensialı müxtəlif növ amillərin qarşılıqlı təsiri əsasında formalaşır. Bunlara ən əsas əmək resursları, təbii resurslar, ETT və digərləri aid edilir. İxrac potensialına təsir edən bu amillərin nəticəsində, ixrac imkanları artır və ixrac potensialı özünün yüksək səviyyəsini formalaşdırır.

Qrafik 2. Respublikamızda qeyri-neft ixracının ümumi ixracda payı dinamikası (%-lə)

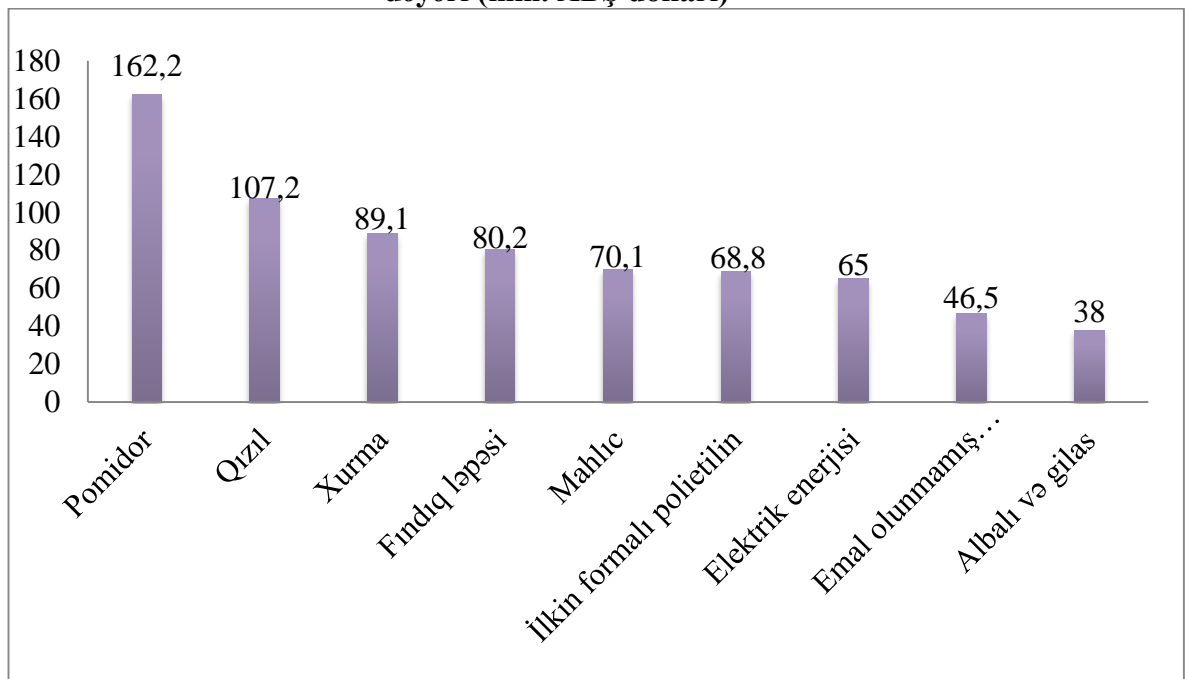
Mənbə: ARDGK məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hesablanmışdır

İxrac potensialının çoxaldılması baxımından respublikamızın qarşısında müxtəlif problemlər dayanır. Belə ki, ölkəmizin ixrac potensialının əsasını neft və neft-qaz sahəsi təşkil edir. Neft sektoru ölkə ixracının 2013-ci ildə 92,41% idisə, 2015-ci ildə 85,95%, 2018-ci ildə isə 91,17% olmuşdur. Qeyri-neft sənayesi isə zəif inkişaf etmişdir. Lakin, bu sektorun inkişaf etdirilməsindən ötrü ölkəmizin potensial imkanları çoxdur (əlvan metallurgiya, kənd təsərrüfatı məhsulları). Ölkə-

dəki bu ixrac potensialından səmərəli istifadə edilməsi ölkənin neftdən asılı vəziyyətdə olmasını azaldaraq qeyri-neft kəsirlərini ödəməklə iqtisadiyyatda qeyri-neft sektorunun inkişafına səbəb ola bilər.

2014-2018-ci illərdə qeyri-neft sektorunun ümumi ixracdakı payı qrafikdən də görüldüyü kimi əhəmiyyətli dərəcədə dəyişilməyib. Strateji yol xəritəsində deyiləni kimi, qeyri-neft əmtəələrinin ixracı qeyri-neft əmtəələrinin idxalının maliyyələşməsinə icazə verməmişdir.

Qrafik 3. Qeyri-neft sektorunda 2018-ci il üzrə ən yüksək payı olan 9 məhsulun ixrac dəyəri (mln. ABŞ dolları)

Mənbə: ARDGK, www.customs.gov.az (15.02.2019)

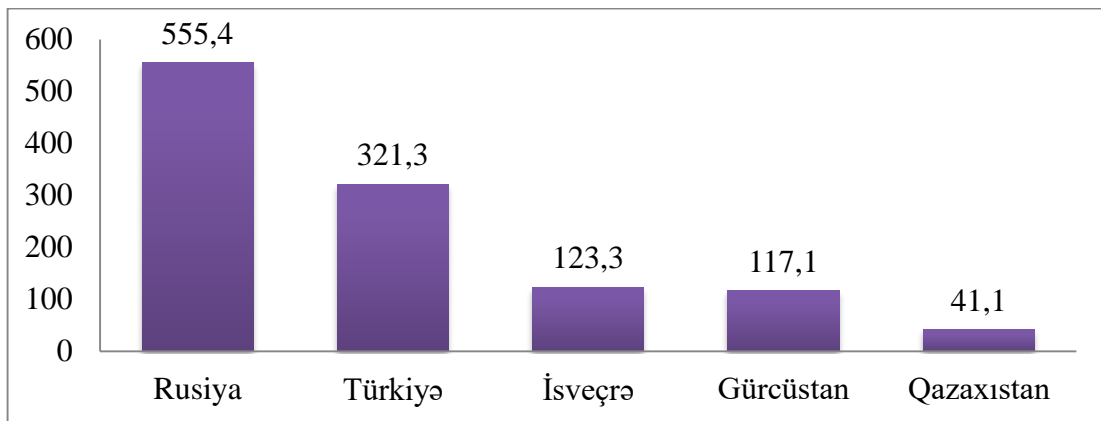
Eyni zamanda 2014-cü ildə neft qiymətlərinin aşağı düşməsi bu sahədən büdcəyə daxil olmaları azaltmaqla bərabər qeyri-neft ixracının azalması da olmuşdur, amma iqtisadçılar bu hala iqtisadi cəhətdən əsaslı cavab tapmaqda çətinlik çəkirlər. Belə ki, 2018-ci ildə qeyri-neft sektoru üzrə ixrac 1 689 160,09 milyon ABŞ dolları olmuşdur. 2017-ci ildə isə bu göstərici 1 538 430,72 milyon təşkil etmişdir. Görüldüyü kimi bir il ərzində 2017-ci ilə nisbətə ixrac həcmi 9,8% artmışdır. Bu vəziyyət qeyri-neft sektorunun ixracının şaxələndirilməsini zəruri edir. Belə ki, ixracda qeyri-neft məhsullarının zəif şaxələnməsi ixrac potensialının əsas problemlərindən biridir. 2018-ci ildə ixrac olunan mal

çeşidlərinin sayı 3088 təşkil etmişdir, lakin bu əmtəə çeşidlərinin az hissəsi qeyi-neft məhsullarından ibarətdir ki, bunlarında 9-nun ixracda payı daha yüksəkdir.

2018-ci ildə ixracda əsas paya sahib olan 9 məhsul sektor üzrə ixracın təxmini 43%-ni (726,9 mln dollar) təşkil edib. Qrafikdən də bəlli olduğu kimi bu məhsulların ilk 4-ü xaric digərlərinin payı elə də yüksək deyil və qeyri-neft sektorunda ixracın hansısa bir məhsuldan asılılığı maksimum 9,6% olmuşdur (pomidor- 162,2 mln dollar).

İxrac potensialının həcmnin artırılması ilə yanaşı digər problem onun coğrafi baxımdan zəif şaxələnməsidir. Çünki ixrac nə qədər şaxələnməmiş olarsa ixrac əməliyyatını reallaşdıran ölkəni yarana biləcək müxtəlif təhlükə və risklərdən sığortalaya bilər. 2018-ci ildə ölkəmizin ticarət əlaqələri 185 ölkə ilə olub. Qeyri-neft ixracının ən yüksək payı isə bu il ərzində Türkiyə, İsveçrə, Rusiya, Qazaxıstanla və Gürcüstan olmuşdur:

Qrafik 4. qeyi-neft sahəsində 2018-ci ildə yüksək payı olan 5 ölkə (mln. Dollar)

Mənbə: ARDGK, www.customs.gov.az (07.03.2019)

Bu 5 ölkənin qeyri-neft ixracında payı 69% təşkil edir. Təbii ki, bu göstərici coğrafi baxımdan da çox zəif diversifikasiyalaşmasını göstərir. Respublikamızın qeyri-neft ixracında tək Rusiyanın payı 33% təşkil edir ki, bu özü də diversifikasiya riski cəhətdən çox riskli göstəricidir.

Digər məsələ beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş texnoloji mürəkkəblilik və səviyyə baxımından məhsulların hansı qrupa aid olmasıdır. Bu baxımdan məhsullar yüksək, orta yüksək, orta aşağı və aşağı olaraq qruplaşdırılır ki, ölkəmizdə ixrac

olunan əmtəələrin demək olar ki hamısı aşağı və orta aşağı texnoloji qrupdadır. Çünki ticarət statistikasına nəzər yetirərək qiymətləndirmə aparıldıqda görünür ki, 95% ümumi ixracatda, 50-55% isə qeyri-neft ixracatındakı məhsullar aşağı qrupa daxildir.

İxrac potensialının yüksəldilməsinin qarşısında duran ciddi problemlərdən biri ölkədə ixracatçı subyektlərin qıtlığıdır. Eyni zamanda dövlət sektorunun bu sektordakı payının çoxluğu da diqqət mərkəzindədir və bu sahədən əldə edilən gəlirlər demək olar ki dövlət inhisarındadır. Sektorun çox az hissəsi özəl sektorun payına düşür.

Sadalanan bütün problemlərin həlli ölkənin ixrac potensialından istifadənin yüksəlməsinə və iqtisadiyyatın inkişafına öz töhfəsini verə bilər. Buna görə də hazırda ölkədə ixrac potensialının stimullaşdırılması sahəsində müxtəlif addımlar atılır. 2016-cı ildə imzalanmış “Qeyri-neft məhsullarının ixracının təşviqi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” ölkə Prezidentin Fərmanında yerli qeyri-neft əmtəələrinin ixracının stimullaşdırılması üçün ixrac təşviqinin sahibkarlara ödənilməsi əks olunmuşdur. Fərmanın icrası ilə bağlı Nazirlər Kabineti həmin ildə ixrac təşviqinin ödənilmə qaydası, hansı məhsullara aid edilirsə həmin məhsulların nomenklaturası siyahısını və ixrac təşviqinin baza məbləğinə bu məhsulların növünə bağlı olaraq tətbiq ediləcək əmsalları ilə bağlı qərar qəbul etmişdir. Qərara əsasən sahibkarın ixrac etdiyi məhsulun adı bu siyahıda varsa, deməli həmin sahibkar bu məhsul üçün ixrac gömrük bəyannaməsində hansı gömrük dəyəri nəzərdə tutulubsa, bu məbləğin 3%-ini baza məbləği kimi dövlət vəsaiti hesabına geri almaq hüququ vardır.

İxrac təşviqi üzrə sahibkarlar İqtisadiyyat Nazirliyinə müraciət edirlər. Belə ki, 2003-cü ildə İqtisadiyyat Nazirliyinin ictimai-özəl bir təşəbbüsü kimi ixracatın və investisiyaların təşviqi üçün yaradılmış AZPROMO fondu bu məsələlərə diqqət yetirir. Bu fondun yaradılmasında əsas məqsəd qeyri-neft ixracına xarici investisiyaların cəlb edilməsi və bu sektorun ixrac məhsullarının daha da stimullaşdırılmasıdır.

AZPROMO qurumu yerli və xarici investorlara, eləcə də ticarətlə məşğul olan

subyektlərə xidmət göstərir və onlara dəstək verir. “Vahid pəncərə” funksiyası vasitəsilə ölkəmizə investisiya qoymaq istəyən xarici şirkətlərə ətraflı məlumat almaq üçün yardımçı olur. Həmçinin yerli şirkətlərin də xarici bazarlara daxil olması üçün də onlarla tərəfdaşlıq edir. Belə ki, qurumun çox geniş tərəfdaş şəbəkəsi (37 ölkədən 80-dən çox təşkilatla tərəfdaşlıq və əməkdaşlıq) və xarici nümayəndəlikləri (Avstriya, Çin, İtaliya və Gürcüstanda) ilə birlikdə, xarici bazardakı ticarət tənzimləmələri barədə geniş məlumatlı olması ölkə şirkətlərinə əlverişli imkanlar təklif edərək onlara öz ixrac qabiliyyətlərini daha da artırmaqdan ötrü şərait yaradır. Eyni zamanda, bu proseslər zamanı ixracatçı şirkətlərin qarşısında yarana biləcək problemləri aradan götürmək üçün körpü kimi çıxış edir (www.azpromo.az).

AZPROMO ixrac səhəsində ixracatçılara müxtəlif xidmətlər göstərir. Həm ixrac, həm də ixrac təşviqi ilə bağlı ixracatçılara informasiya dəstəyi, marketinq dəstəyi, həmçinin də təşkilati və hüquqi dəstək olur. İnformasiya dəstəyi dedikdə, ixraca aid beynəlxalq tələb haqqında, sertifikatlaşdırma haqqında, ixracyönümlü istehsal və eyni zamanda ixrac prosesinin mərhələlərinin hamısında nəzəri məlumatlandırma, logistika və həmçinin daşınma istiqamətləri, xarici ölkələrdəki idxal tələbləri və prosedurları haqqında, xarici ölkələrin gömrük qaydaları, tənzimləmələri və tarifləri haqqında ixracatçılara hərtərəfli məlumat verilməsidir (www.azpromo.az).

Marketinq dəstəyinə müxtəlif çoxçeşidli xidmətlər aid edilir: marketinq araşdırması, bazar araşdırması, ixrac məhsullarına uyğun olan xarici bazarların müəyyənləşdirilməsi, xarici potensial tərəfdaş və müştəri tapılması, əlaqələrin yaradılmasına dəstək, şirkətlərin təqdimatı. AZPROMO-nun göstərdiyi hüquqi dəstək xidmətlərinə isə bunlar aid edilir: yerli ölkə şirkətlərinə xarici bölmə və nümayəndəliklərin açılmasında dəstək. Həmçinin AZPROMO təşkilati dəstək göstərərkən də hərtərəfli şəkildə bu fəaliyyəti yerinə yetirir. Məsələn, ixraca təşviqin sahibkarlara geri ödənilməsi, ixracyönümlü istehsal barədə və eyni zamanda ixrac prosesləri ilə əlaqədar təlimlər keçirmək, sahibkarlararası əlaqələrin yaradılması və inkişaf məqsədli olan müxtəlif tədbirlərin keçirilməsi, beynəlxalq

yarmarka və sərgilərdə iştirak üçün dəstək, “Made in Azerbaijan” ixrac mexanizminin həyata keçirilməsi (www.azpromo.az).

“Made in Azerbaijan” brendinin müxtəlif xarici ölkələrdə tanıtılması və eyni zamanda ixracın stimullaşdırılması istiqamətində işlər aparılır. İqtisadiyyat Nazirliyinin təşəbbüsü ilə yaradılmış AZPROMO saytı bu mövzuda yerli və xarici şirkətlərə asanlıqla məlumat əldə etmək üçün kömək olur (www.azpromo.az).

Belə ki, AR Prezidentinin “Made in Azerbaijan” adının xaricdə təbliğini özündə nəzərdə tutan Fərmanına əsasən qəbul olunmuş 11 dəstək tədbiri-mexanizmi haqqında şirkətlərin AZPROMO saytı vasitəsilə geniş məlumatlar almaq və dəstək tədbirinə müraciət hüququ vardır. Qəbul olunmuş 11 dəstək tədbirinə bunlar aiddir: Bazar araşdırması, İxrac missiyası, Ölkəmizə alıcı missiyasının təşkili, Dövlət mülkiyyətindəki hüquqi şəxslər vasitəsilə brendin təşviqi, “Beynəlxalq sertifikat”ların əldə edilməsi və s. Bütün bu sadalanan dövlət dəstək tədbirlərinin reallaşdırılması qismən və ya tam olaraq dövlət büdcəsi hesabına baş verir. Sayt vasitəsilə keçiriləcək olan tədbirlər barədə elanlar ixracatçılara əvvəlcədən verilir (www.azpromo.az).

Ölkəmizdə AZPROMO tərəfindən uğurla ixracın təşviqi və investisiyalar üzrə fəaliyyət davam etdirilir. Belə ki, 2018-ci ildə iqtisadiyyatımıza investisiya qoyuluşunun təşviqi və yerli ölkə şirkətlərimizin biznes əlaqələrinin artırılması üçün ümumilikdə 282 olmaqla 129 ikitərəfli görüş və tədbirlər keçirilib ki, bunlardan 228-i respublikamızda, 54-ü isə xaricdə keçirilib. Bu tədbirlər içərisində biznes forumlar daha iri miqyaslı hesab edilir ki, 2018-ci ildə 4-ü xaricdə (Çin, İran, Rusiya, Almaniya,), 10-u isə ölkəmizdə olmaqla (Azərbaycan-İran, Azərbaycan-Avstriya, Azərbaycan-Avropa İttifaqı, Azərbaycan-Pakistan, Azərbaycan-İsveçrə, Azərbaycan-İtaliya, Azərbaycan-Çexiya, Azərbaycan-Rusiya, Azərbaycan-Slovaqiya, Azərbaycan-Türkiyə) ümumi 14 biznes forum keçirilib (www.azpromo.az).

AZPROMO tərəfində ixracın təşviqi sahəsində edilən digər addımlardan biri də işgüzar görüşlərin keçirilməsidir. İşgüzar görüşlərdə əsas məqsəd yeni əməkdaşlıqların yaradılması, həm ölkəmizin XİƏ-nin, həm də ticarət imkanlarının daha da genişləndirilməsidir. 2018-ci ildə bu istiqamətdə 60 görüş keçirilib. Bundan başqa

qurum tərəfindən müxtəlif mövzularda təlim seminarlar keçirilmişdir. Təlim seminarların əsas mövzuları ixrac edilən ərzaqların sertifikatlaşdırılması, dünya bazarına çıxış, ixrac həcmi və coğrafiyasının genişləndirilməsi və “Made in Azerbaijan” brendinin təşviqi olub (www.azpromo.az).

Ümumilikdə 2018-ci ildə 10 təlim-seminar baş tutmuşdur. Bundan başqa həmin il ərzində qurum tərəfindən 1 dəyirmi masa və 5 konfrans təşkil olunmuşdur. Keçirilən dəyirmi masa Almaniya ilə ölkəmiz arasında investisiya qoyuluşu, sosial və iqtisadi əlaqələrin artırılması, qeyri-neft ixracının daha da stimullaşdırılması məsələləri üzrə müzakirələrə həsr edilib (www.azpromo.az).

“Made in Azerbaijan” brendinin təşviqi və beynəlxalq bazarda tanıtılması məqsədi ilə 2018-ci ildə 11 beynəlxalq sərgidə ölkəmizə aid vahid stend qurulmuşdur. Bu sərgilərdə ölkə stendində yerli şirkətlərdə istehsal olunmuş müxtəlif çoxçeşidli yerli məhsullar nümayiş etdirilib və təqdimatlar zamanı müsbət nəticələr əldə edilib ki, məsələn “Prodexpo 2018” sərgisində ölkəmizin 4 şirkəti mükafata layiq görülüb, həmçinin bəzi ərzaq məhsulların (findıq ləpəsi, qənnadı məmulatları, nar şirəsi və pomidor) Rusiya bazarına ixracı (2 mln. dəyərində) məqsədilə müqavilə (2,1 mln dəyərində) imzalanıb. “Gulfood 2018” sərgisi zamanı ümumilikdə 1,1 mln dollar dəyərində müqavilə imzalanıb və 330 641 dollar məhsul ixrac edilib. 2018-ci ildə statistik göstəricilərə əsasən sərgilərdə iştirak edilməsi nəticəsində bağlanmış toplam müqavilələrin dəyəri 6,5 mln. dollar, ümumi ixrac isə 2,6 mln. dollar hesablanmışdır (www.azpromo.az).

Həmçinin AZPROMO-nun dəstəyi ilə 2018-ci ildən müxtəlif xarici ölkələrdə ticarət və şərab evləri ixracın təşviqi və eləcə də “Made in Azerbaijan” brendinin təşviqi məqsədi ilə fəaliyyət göstərir. Hal-hazırda ölkəmizin Ukraynada, Çində, Latviyada, Polşada, Dubayda və Belarusda ticarət evləri, Çinin Şanxay və Urumçi şəhərlərində isə şərab evləri vardır. Bundan başqa Aİ, BƏƏ, Rusiya və Çində ticarət nümayəndəlikləri fəaliyyət göstərir (www.azpromo.az).

10 ölkəyə AZPROMO tərəfindən 11 ixrac missiyası təşkil edilib. Keçirilən ixrac missiyalarında əsas müzakirə obyektləri ticarət əlaqələrinin daha da genişləndirilməsi, müxtəlif yerli şirkət məhsullarının ixracı ilə bağlı müzakirələr

aparılıb və eləcə də bəzi məhsulların ixracına dair görüşlər zamanı əldə razılaşmalar əldə edilib (www.azpromo.az).

Qeyri-neft məhsulları üzrə ödənilən ixracın təşviqinin mühüm hissəsini təşkil edən məhsullar üzrə göstəricilər 2017-ci və 2018-ci illərdə fərqli olmuşdur :

Cədvəl 10. 2017-2018-ci illər üzrə İxrac təşviqi ödənilən əsas məhsulların dinamikası

	2017		2018	
	Dəyəri, Manatla	Xüsusiçəkisi, Faizlə	Dəyəri, Manatla	Xüsusi çəkisi, Faizlə
Üzüm şərabları və digər spirtli içkilər	1,65 mln.	61,5	825 min	16,7
Konserv məhsulları, şirələr, mürəbbələr, souslar	546,8 min	20,4	872 min	17,6
Pambıq ipliyyindən hazırlanan məmulatlar	336,7 min	12,6	479 min	9,7
Təzə xurma və təzə nar	77,6 min	2,9	1,1 mln.	22,5
Qabığı təmizlənmiş meşə fındığı	-	-	1,34 mln.	27,1
Qovrulmuş fındıq ləpəsi	-	-	147 min	3,0
Digərləri	71 min	2,6	163 min	3,4

Mənbə: AZPROMO, www.azpromo.az (23.03.2019)

2018-ci ildə 34 ölkəyə ixracın təşviqinin ödənilməsi məhsulları ixrac olunub və 4,9 mln. manat sahibkaralara ixrac təşviqi ödənilib. Ümumilikdə isə indiyədək 8 017 560,76 manat sahibkarlara ixrac təşviqi ödənilmişdir. 2017-ci ildə AZPROMO-ya 465 müraciət və 439 məktub daxil olunmuşdursa, 2018-ci ildə artıq müraciətlərin sayı 761-ə, məktublارın sayı isə 747-yə çatmışdır.

Respublikamızda ixrac potensialından istifadənin stimullaşdırılması sahəsində dövlət təşviqinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri kimi tədqiqatın sonunda ümumilikdə bu nəticələrə gəlirik:

- ölkəmizdə istehsal olunan ixracyönümlü məhsulların ilk növbədə strukturunun şaxələndirilməsi istiqamətində işlər aparılmalı və dünya ixrac bazarında ölkəmizin ixrac potensialına malik məhsullarının tanıtılması üçün yerli sahibkarların istehsal etdikləri ixracyönümlü məhsullarının daha yüksək keyfiyyətdə və həcmdə istehsal edilməsinə ehtiyac var;

- istehsal olunan məhsulların daha çox faizin texnoloji cəhətdən yüksək səviyyəli məhsullar olması üçün ixracatçıların investisiya dəstəyinə ehtiyac vardır ki, ölkəmizə maraq göstərən investorlar daha çox neft sənayesinə investisiya yatırılar. Lakin son illərdə İqtisadiyyat Nazirliyi tərəfindən və onun təşəbbüsü ilə yaradılmış AZPRPMO tərəfindən xarici investorların ölkəyə cəlbi üçün müəyyən işlər görülür. Buna baxmayaraq nəticələr hələ də qeyri-neft məhsullarına olan marağın çox zəif sürətlə artdığını göstərir. Ona görə də qeyri-neft sektoruna investisiya yatırılması istiqamətində mühüm addımlar atılmasına ehtiyac vardır;

- ixrac edilən məhsulların daha geniş coğrafi məkanda tanıtılması və dar diversifikalasiyalaşmanın qarşısını almaq üçün mütləq yeni xarici ixrac bazarlarının kəşfinə ehtiyac var. Bu istiqamətdə AZPROMO tərəfindən 2018-ci ildə sahibkarların marağına səbəb olan 2 bazar (Belarusiyanın spirtli içkilər və lak və boya bazarları) araşdırılmışdır. Lakin bu araşdırmalar da coğrafi cəhətdən dardır və bu mənada daha geniş coğrafi bazar araşdırılması istiqamətində işlər görülməsi üçün təkmilləşdirilməyə ehtiyac vardır;

- digər mühüm məsələlərdən biri olan ixracatçı subyektlərin artırılması üçün mühüm addımlar atılır (ixrac təşviqi, beynəlxalq sərgi və tədbirlər, investorların cəlb edilməsi və s.) və atılan addımlar son illərdə müsbət göstəricilərin olduğunu sübut edir. Hətta ölkəmizdə 2011-ci ildə Prezidentin Fərmanı ilə yaradılmış “Sumqayıt Sənaye Parkı”-da 9 müəssisə fəaliyyət göstərir ki, bu müəssisələrdə əsasən orta yüksək və yüksək texnoloji mürəkkəblik dərəcəsi olan sənaye məhsulları istehsal edilir.

2018-ci ildə daha 5 müəssisənin fəaliyyətə başlaması planlaşdırılmışdı. Eyni zamanda dövlət tərəfindən yaradılan imkanlar ixracatçı subyektlərin marağını

artırmaqla xarici bazarlara çıxış üçün də şərait yaradır. Bu isə öz növbəsində ölkədə özəl sektorun payının artmasına səbəb olur.

XİF-in stimullaşdırılması sahəsində dövlətin qarşıya qoyduğu məqsədlərdən digəri xarici ölkələrin təcrübəsindən istifadə istiqamətləridir ki, bu məsələ də növbəti paragrafda öz əksini tapmışdır.

3.3.Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi sahəsində xarici ölkələrin təcrübəsindən istifadə istiqamətləri

Hər dövlətin uzunmüddətli inkişafı onun etibarlı və sağlam təməl üzərində inşa edilməsindən asılıdır. Orta və uzunmüddətli dövrdə məqsədləri, vəzifələri, inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirmədən, eləcə də müxtəlif sahələr üzrə hazırlanmış fəaliyyət proqramları olmadan ölkənin sosial-iqtisadi həyatında çox mühüm dəyişikliklər etmək mümkün deyil. Dövlətin konkretləşmiş strategiyası olmadan milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması uğurla reallaşdırıla bilməz. İqtisadi strategiyanın həyata keçirilməsi üçün mütləq iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində islahatlar aparılaraq köklü dəyişikliklər edilməlidir.

Ölkənin XİF strategiyası dünya və milli iqtisadiyyat arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin bir çox tələblərinə uyğunlaşdırılmalıdır. Yəni strategiya müəyyənləşdirilərkən həm ölkə maraqlarına cavab verməli, həm də dünya iqtisadiyyatına və baş verən qlobal dəyişikliklərə sürətlə reaksiya verməlidir. Bunun üçün də XİF strategiyasının mühüm vəzifələrini müəyyənləşdirmək lazımdır.

Ölkələrin xarici iqtisadi strategiyası regionun mövcud rəqabət üstünlüyünün təyin edilməsi, dövlət və eləcədə regional ixrac strategiyası tərkibində ixrac potensialının inkişafı və genişləndirilməsi; eyni zamanda, dövlətin ixtisaslaşmış bir ixracat sferasının ayrılması müəyyən bir strategiyanın formalaşdırılmasında mütləq önəm daşmalıdır. Bu zaman həm inkişaf, həm də genişləndirmə amilləri mütləq ölkə siyasətinə uyğun formada aparılır.

Ümumiyyətlə, ölkəmizin XİF strategiyası müəyyənləşdirilərkən dünya ölkələrinin təcrübəsindən, istifadə etdikləri metodardan, qəbul etdikləri qərarlardan istifadə etməklə daha uğurlu nəticələrə çatmaq mümkündür. Xarici ölkələrinin təcrübəsi

sübut edir ki, yalnız uzunmüddətli və həmçinin davamlı siyasətin reallaşdırılması ilə XİF sahəsində pozitiv nəticələr qazanmaq mümkündür.

Dünya ölkələri öz iqtisadi strategiyalarını qurarkən onu elə formalaşdırmalıdır ki, bu strategiyanın tətbiqindən ölkə tam qazanc əldə etsin və daxili bazarda mövcud xarici malların olmasından ziyan görməsin. Strategiya yürüdülməyə başlayarkən idxal-ixracın stimullaşdırılması və ya məhdudlaşdırılması kimi amillər də orada öz əksini tapmaqla reallaşdırılmalıdır.

Xarici ölkələrin təcrübələrinə nəzər salmaq üçün ilk olaraq region ölkəsi olan Rusiyanın XİF strategiyasını təhlil edək. “Rusiya Federasiyasında 2020-ci ilə qədər uzunmüddətli inkişaf, xarici siyasət konsepsiyasını özündə birləşdirən uzunmüddətli strategiyası qəbul edilmişdir (Внешнеэкономическая Стратегия Российской Федерации, 2008).

Rusiya Federasiyasının xarici iqtisadi strategiyası 2020-ci kimi Rusiya Federasiyasının Uzunmüddətli Sosial-İqtisadi İnkişaf Konsepsiyasının, Rusiyanın Xarici Siyasət Konsepsiyasının, Rusiya Federasiyasının Hökumətinin 2012-ci ilədək əsas fəaliyyətinin, ayrı-ayrı sənayelərin və regionların inkişafı üzrə uzunmüddətli strategiyaları və proqramlarını və Hökumətin normativ aktlarını əks etdirir“ (Внешнеэкономическая Стратегия Российской Федерации, 2008 декабрь). Strategiya, Rusiya Federasiyasının xarici iqtisadi siyasətinin əsas prioritetlərini və parametrlərini yenilikçi sosial-iqtisadi inkişafa keçid mərhələsində öz daxili siyasətinin uzunmüddətli hədəfləri və məqsədləri ilə birlikdə müəyyənləşdirir. Və burada əsas vəzifələr aşağıdakılardan ibarətdir:

- Federasiyanın xarici iqtisadi siyasətinin uzunmüddətli perspektivləri, onların təmin edilməsi vasitə və yollarının müəyyənləşdirilməsi;

- fərdi ölkələr və dünya regionları ilə bağlı Federasiyanın xarici iqtisadi siyasətinin prioritetləşdirilməsi;

- xarici iqtisadi siyasətin reallaşdırılması üçün kifayət qədər alətlərin seçilməsi;

- xarici iqtisadi siyasət qurumlarının inkişafı və xarici ticarətin tənzimlənməsi üçün prioritetlərin müəyyənləşdirilməsi;

Strategiya reallaşdırılan zaman isə gözlənilən dəyişikliklər bunlardır:

- qlobal iqtisadiyyatda müxtəlif mərkəzlər arasında hakimiyyət balansının dəyişməsi, sürətli inkişafda olan bazar ölkələrinin təsirinin artması;
- qlobal ərzaq və enerji bazarlarında tələbat və təchizat balansında artan gərginlik və bazarların ağırlıq mərkəzinin İEOÖ-lərə doğru dəyişməsi;
- qlobal maliyyə sisteminin dəyişdirilməsinə səbəb olacaq beynəlxalq maliyyə axınlarının dəyişən qlobal tarazlığı;
- qlobal proseslərin milli iqtisadiyyatlara təsirinin daha da artması, eləcə də regionalizmin gücləndirilməsi, dövlət müdaxiləsi, açıq və ya gizli proteksionist tendensiyalar;
- innovasiya və texnologiyanın rolu, keyfiyyətli insan kapitalı və qlobal rəqabətdə sosial mühitin əhəmiyyətli dərəcədə artması.

Xarici iqtisadi əlaqələrin genişlənməsində əsas mənbə rus şirkətlərinin texnologiya və maliyyə resurslarına çıxışı, yüksək keyfiyyətli investisiya və istehlak malları ilə bazarın doldurulması ölkədə sosial-iqtisadi inkişafın mühüm amillərindən birinə çevrilmişdir. İxracın həcmindəki artım və ÜDM-un artımı müşahidə edilir. Lakin, ölkə ixracının strukturu zəif diversifikasiyalıdır və ixracın 65%-dən çoxunu karbohidrogen və əmtəələr təşkil edirki, ixrac çeşidinin artması qeyri qənaətbəxşdir və bu da daxili iqtisadiyyatın xarici zəifliyinin artmasına gətirib çıxarır. Bu quruluşun qorunub saxlanması sadəcə ixrac həcmələrinin artması zamanı artım mənbəyi olur. Amma bu strukturun qorunub saxlanması, ixrac həcmimin artması təbii ki iqtisadi artım mənbəyi olmayacaq. Xarici iqtisadi institutların mövcud sistemi daxili bazarın səmərəli qorunmasını və rus mallarının xaricdə rəqabət qabiliyyətinin təmin olunmasını kifayət qədər təmin etmir. Nəticədə isə ölkə bəzi məhsulların idxalında sabit bir asılılığa düşmüşdür.

XİƏ-in coğrafi quruluşu ənənəvi Avropa və MDB ölkələrinə yönəlib. Latın Amerikasının və Asiya sürətli inkişafa malik bazarlarında isə rus şirkətlərinin mövqeləri demək olarki, çox əhəmiyyətsizdir.

Bu sadaladığımız mənfi tendensiyalar Federasiya iqtisadiyyatında zəruri struktur dəyişikliklərini dəstəkləyən bir sıra təşkilatların yoxluğunun və eyni

zamanda xarici iqtisadi tənzimləmə sisteminin mövcud vəziyyətinin nəticəsidir.

Məhz bu səbəblərdən dolayı yeni strategiya qəbul edilərək ölkənin inkişafı uğrunda yeni məqsəd və prinsiplərə malik prioritet istiqamətlər müəyyənləşdirilmişdir. Strategiyanın əsas məqsədi ölkənin dünya iqtisadiyyatında aparıcı mövqə qazanması, dünya iqtisadiyyatının bölüşdürülməsində effektiv iştirak və milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətini artırmaq üçün şərait yaratmaqdır. Bu məqsədə çatmaq üçün nəzərdə tutulanlar isə aşağıdakılardır:

- yüksək texnologiyalı məhsulların yüksək səviyyədə emalı, eləcə də, intellektual xidmətlər göstərilməsində ölkə iqtisadiyyatının ixtisaslaşması;

- Rusiya bazarının kənd təsərrüfatı mallarının ixracı ilə dünya bazarında mövcud mövqeyinin gücləndirilməsi, kənd təsərrüfatı və ərzaq mallarının idxalından asılılığın azaldılması;

- daxili bazarı tənzimləyən, xarici kapitalın cəlb olunması və qlobal əlavə dəyərli istehsal zəncirlərində yerləşdirilən sənaye sahələrində yetkinlik mərkəzlərinin formalaşdırılması, gömrük və tarif siyasətinin vasitələrini istifadə edən istehsalçı sənaye gücünün təmin edilməsi;

- ixracın coğrafi və məhsuldar diversifikasiyayaşması üçün, eləcə də dünya enerji infrastrukturunun formalaşmasına və qlobal enerji bazarlarının fəaliyyətinə aid qaydaların işlənilib hazırlanmasına əsaslanan dünya bazarlarına enerji tədarükünün həyata keçirilməsində lider mövqelərə nail olmaq;

- kənd təsərrüfatı, nəqliyyat və xammal emalı sahəsində rəqabət üstünlüklərinin reallaşdırılması;

- qlobal problemlərin həllində və dünya iqtisadiyyatının formalaşmasında Rusiyanın rolunun gücləndirilməsi;

- Rusiya iqtisadiyyatının inkişafının uzunmüddətli dayanıqlılığını artıran dünya iqtisadi mərkəzləri ilə sabitliklə müxtəlif əlaqələr qurmaq;

- Hindistan, Meksika, Misir, Braziliya, Cənubi Afrika, Səudiyyə ərəbistanı, Cənubi Koreya, Türkiyə, ASEAN ölkələri və Asiya-Sakit okean regionu, Afrika,

Latin Amerikas1 və Yaxın Şərq ölkələri ilə ticari və iqtisadi əlaqələri gücləndirmək;

- xaricdə ölkə şirkətlərinə və investorlarına yardımın effektivliyinin artırılması, xarici ticarətdə beynəlxalq hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi, eləcə də ticarətdə texniki maneələrin azaldılması.

Rusiyanın xarici iqtisadi siyasətinin əsas prinsipləri:

- xarici iqtisadi siyasət hədəflərinin şərtləri və daxili-iqtisadi siyasətin ən mühüm prioritet istiqamətləri;

- iqtisadiyyatın yenilikçi inkişaf yoluna qədəm qoyması.

- xarici iqtisadi sahədə milli ölkə marqlarının reallaşdırılmasını fəal şəkildə təmin etmək, həmçinin də ölkə şirkətlərinin xaricdə ixracı və birbaşa investisiyalarını dəstəkləmək;

- hüquq pozuntuları və ayrıseçkilik hallarında rus biznesinin maraqlarının qorunması;

- ölkə iqtisadiyyatının açıqlığı, qarşılıqlı və ədalətli rəqabətə söykənərək məhsulların, xidmətlərin, kapitalın və əməyin xarici bazarlara çıxış imkanlarının genişləndirilməsi;

- xarici sərmayələrin cəlbi üçün şəraitin yaradılması;

- xarici investorlar üçün aydın və anlaşılıqlı məhdudiyyətlərin yaradılması;

- XIƏ-in coğrafi diversifikasiyası, rusiya ixracatçı və investorların ənənəvi bazarlarda mövqelərinin möhkəmləndirilməsini və yeni bazarların inkişafını təmin etmək;

Xarici iqtisadi siyasət üzrə strategiyanın hədəfinə çatmaq üçün onun prioritet sahələrinin reallaşdırılması çərçivəsində, hər birinə istiqamətli tədbirlərin, yenilikçi sosial yönümlü inkişaf növünə keçidlərin hər mərhələsində Rusiya iqtisadiyyatının daxili vəzifələri, ehtiyacları və imkanları ilə aydın şəkildə əlaqələndirilməsi təmin edilməlidir.

2020-ci ilə kimi reallaşdırılması nəzərdə tutulan strategiya ölkə iqtisadiyyatına öz töfhələrini verməkdə davam edir. Belə ki, ölkədə ixrac həcmi 2007-ci ildə 317,5 mlrd. dollar idisə, 2012-ci ildə 358,9 mlrd. dollar olmuşdur və 2020-də isə

ixracın 476,9 mlrd. dollar olacağı proqnozlaşdırılır. İxracın böyük bir hissəsini enerji və yanacaq məhsulları, digər hissəsini isə maşın, avadanlıq və nəqliyyat hissələri təşkil edir. Dövlət dəstək tədbirlərinin nəticəsi ixrac bazarında öz sözünü deyir. Belə ki, 2017-ci ildə ixracda avtomobil məhsullarının ixracı 35%, kənd təsərrüfatı maşınları məhsulları tədarükü 24% , qeyri-enerji məhsulları və xidmət ixracı 2016-da 56% təşkil etmişdir. Ümumilikdə isə 2017-ci ildə dövlət dəstəyi tədbirləri 6 600 şirkəti əhatə etmişdir. 2018-ci ildə Rusiya ticarət həcmi artaraq 2017-ci illə müqayisədə 26,01% artaraq 449,964 mln. dollara çatmışdır. Eyni zamanda idxal həcmində də artım müşahidə edilir. Əgər 2007-ci ildə bu göstərici 207,0 mlrd. idisə, 2012-ci ildə 433,5 mlrd. dollar olmuşdur. 2020-ci ildə idxalın 702,9 mlrd. dollara çatacağı proqnozlaşdırılır. 2017-ci illə müqayisədə 2018-də isə idxal həcmi 4,93% artaraq 238,151 mln\$ dollar olmuşdur. İdxalın əmtəə strukturunda isə ərzaq məhsulları, maşın avadanlıq və nəqliyyat hissələri böyük paya sahibdirlər. Xarici ticarət balansı 2018-ci ildə artaraq 211,812 mln. dollarla müsbət olmuşdur.

Türkiyədəki XİF strategiyası əsasən xarici ticarət üzrə formalaşmışdır və ölkədə ticarət strategiyası 2 təməl paradigma ilə şəkillənmişdir:

1. Ticarətin liberallaşdırılması
2. İxracat yönlü ticarət

Ölkə iqtisadiyyatında xarici ticarətin, xüsusilə də ixraca yönəlmiş xarici ticarətin rolu çox böyükdür. Türkiyədə ixracın həcmi 2018-ci ildə 168 milyard 23 mln. ABŞ dolları olmuşdurki, bu da özlüyündə 2017-ci illə müqayisədə ixracın həcmində 7%-lik artım deməkdir. Milli gəlirlərin artması, bazar genişləndirilməsi, xarici valyuta məhdudiyyətlərini ortadan qaldırmaq, daxili məhsuldarlığı artırmaq, dövlət siyasətinin reallaşdırılması və digər göstəricilərin hamısının başında xarici ticarətin uğurla gerçəkləşdirilməsi dayanır. Bir sözlə ölkədə iqtisadi inkişafın və maliyyələşmənin mühüm amili xarici ticarətdir. Bu səbəbdən də ölkənin XİF strategiyasının həyata keçirilməsi üçün bu sahədə daha da inkişaf etmək üçün ixrac və ixracın təşviqi böyük önəm daşıyır. İxrac təşviqinin reallaşdırılmasının əsas məqsədləri ixracın artırılması, bazarın geniş diversifikasiyalaşması, xarici ticarətdə rəqabət gücünü artırmaq, ixracatçılara dəstək olmaq və ixracatın hərtərəfli inkişaf etdirilməsi-

dir. Bu çərçivədə ixracın təşviqi tədbirləri xərcləri azaltmaq və gəlirləri artırmaq istiqamətindədir. Ölkədə ixracın stimullaşdırılmasıyla bağlı “Turquality” brendinin formalaşdırılması dövlət dəstəyi kimi Türkiyədə Araşdırma və inkişaf fəaliyyəti, beynəlxalq bazarların tədqiqi, müəssisələrin stimullaşdırılması, xarici ölkələrdə ölkə markasının reklamı məqsədilə beynəlxalq sərgilərdə iştirak və ofislərin yaradılması, aqrosektor məhsullarının təkrar ixracına dəstək, ətraf mühitin mühafizəsi xərclərinin azaldılmasına yönəlmişdir. Eyni zamanda xidmət ixracının keyfiyyətli artımı istiqamətində yaradılan bu proqram vasitəsilə ölkədə film, tibbi, təhsil, informasiya və idarəetmə konsaltinqi kimi fəaliyyətlərin dövlət tərəfindən stimullaşdırılması aparılır. Xidmət ixracının edildiyi xarici ölkəyə, həmçinin xidmət sektorunda fəaliyyət göstərən firmaların mərkəzinin yerləşdiyi coğrafi bölgəyə görə təşviqin həcmi dəyişir və dörd ilə qədər bəzi təşviq tədbirləri davam etdirilə bilər.

“Turquality” adlı stimullaşdırma proqramı, türk məhsulu imicinin xarici bazarlarda formalaşdırılması, əmtəələrin markalaşdırılması, bu markanın bazar segmentində özünə pay alması və bazarda davamlı şəkildə mövcudluğunu sürdürə bilməsi məqsədilə firmaların markalarına istiqamətlənmiş bir stimullaşdırma tədbiridir. Proqramın əsas hədəflərindən biri istifadə edilərək yararlanan firmaların nəinki ölkə daxili, eyni zamanda ölkə xaricindəki fəaliyyəti zamanı yaranan firma xərclərinin qarşılınmasıdır. Bu zaman markalaşma 4 il, Turquality təşviqatı 5 il müddəti özündə əhatə edir. Digər hədəf isə markanın tanıtılacağı ölkədə həmin şirkətin ən azı bir ofisinin olması ilə yanaşı, həmçinin həmin dövlətdə Turquality brendinin hədəfi olacaq bazarlarından birinə çevirilməlidir.

Türkiyədə ixrac potensialının dəstəklənməsi məqsədilə ölkədə TürkEximBank yaradılmışdır. TürkEximBankın yaradılmasında əsas məqsədlər isə bunlardır: ixrac edilən əmtəələrin yeni xarici bazarlara çıxışının təmin edilməsi; ixracın həcmi artırılması və çeşid zənginliyinin formalaşdırılması; maliyyə dəstəyinin təmini; ixrac firmalarına və ixrac fəaliyyəti ilə bağlı xarici ölkələrdə fəaliyyətdə olan ölkə investorlarına beynəlxalq bazarlarda rəqabət qabiliyyətli olmasını təmin etmək; ölkəyə valyuta axınına səbəb olacaq ixrac məhsullarının isehsal və həmçinin satışının təşviqi.

Həyata keçirilən bu ticarət strategiyalar Türkiyənin xarici ticarət həcminin sürətlə çoxalmasına səbəb olmuşdur. Lakin dünyada yaşanan iqtisadi və ticari dönüşümlər ixracat böyüməsinin sürətlə davam etməsinə çətinlik yarada bilər. Bu səbəb Türkiyə xarici ticarət siyasəti üçün yeni yanaşmalar tələb edir. Eyni zamanda ixracatla bərabər idxaldakı sürətli artışı və eləcə də xarici ticarət yanaşmasının xronik hal alması ticarət siyasətinin davamlılığına mənfi təsir göstərir. Bu zaman ölkədə beynəlxalq ticarət əlaqələri çərçivəsində ixracatdakı uğurlara baxmayaraq sabitləşdirilməsi və rəqabət gücünün artırılması üçün yeni strategiyaların hazırlanması lazımdır.

Göstərilən problemlərin həlli istiqamətində beynəlxalq ticarətin yeni transformasiyası Türkiyədə 2023-cü ilə qədər 2 məqsədə yönəlmişdir:

1. Türkiyədə “həyat alanı” adlandırılan və enerji iqtisadiyyatının yüksələn qüvvə doğru ticarətin mərkəzinə dəyişmək;

2. Dünya əmtəə qiymətlərindəki artışı və təbii resurs rəqabətinin artması rəqabət gücünün istiqamətini dəyişdiriyinə görə rəqabət gücünün yeni dəyişimlərə görə hazırlanması.

Bu istiqamətdə yeni strategiya modeli hazırlanması üçün əvvəlcə mövcud iqtisadi durum analiz edilməli və sonra isə ölkənin rəqabət gücünü müəyyənləşdirən fürsətlər və təhdidlər öyrənilməlidir.

Belə ki, Asiya son iyirmi ildə yaşanan maliyyə krizlərinə baxmayaraq sürətlə inkişaf edən sahələrdən biridir. Xüsusən də 2003-2007-ci illərdə Asiya qitəsində iqtisadi böyümə 7,5% olmuşdur. Həmin dövrdə Asiyada keçid ölkələrində 10,7% böyümə müşahidə edilmiş, Avropada isə bu 6,8% təşkil etmişdir. Türkiyə isə onu əhatə edən ölkələrdəki iqtisadi böyüməni nəzərə alaraq ticarət istiqamətinin mərkəzinə Asiyanın böyüməyə meyilli ticarət bazarlarına yönəlməlidir. Eyni zamanda iqtisadi göstəricilər incələndiyi zaman görmək olar ki, Türkiyə üçün qonşu mövqeyində olan respublikamızda və İranda petrol və qaz qiymətlərini artırı-mı ölkəmizin və İranın iqtisadi baxımdan strateji dəyəri yüksəkdir. Həmçinin Rusiya və Ukranyada böyük bazarların olması Türkiyənin XİF-də önəmli bir avantajdır.

XİF-ini tədqiq etdiyimiz iki ölkənin hər birinin XİF strategiyasından müşahidə olunur ki, hər ölkə mövcud durumunu təhlil edərək nəinki qısamüddətdə, həmçinin də uzunmüddətli dövrdə ölkənin məqsəd, vəzifə və prioritet istiqamətlərini müəyyənləşdirməli və gerçəkləşdirmək üçün mühüm addımlar atmalıdır. Dünya təcrübəsinə əsaslanaraq demək mümkündür ki, XİF-in tənzimlənməsi zamanı xarici ölkələrin təcrübəsindən yararlanmaq ölkə iqtisadiyyatında əsaslı pozitiv nəticələr yarada bilər. Lakin bu XİF tənzimlənməyə istifadə olunan təcrübələr hər bir halda ölkənin milli maraqlarına uyğunlaşdırılmalı və buna uyğun strategiya hazırlanmalıdır. AR-da hal-hazırda AR Prezidentinin 2011-ci il sərəncamına əsasən “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” konsepsiyası son onillikdə yeni inkişaf yoluna addım atan ölkəmizin bu mərhələdə olan hədəflərini özündə əks etdirmişdir.

2011-ci ildə “Gallup International” dünyaca məşhur sorğu şirkəti 51 İEOÖ-də “Global ümid və ümitsizlik barometri” adlı araşdırma apararkən, ölkəmiz bu sıralamada 8-ci yeri tutmuşdur. Bu isə təbii ki, reallaşdırılan islahatların və strategiyanın müsbət nəticələridir və gələcəkdə də inkişafa nikbin baxmağa əsas verir.

Bəlli olduğu kimi ölkəmizdə XİF ticarət üzərində qurulduğuna görə bu sahədə ciddi irəliləyişə səbəb olacaq addımlar atılmağa ehtiyac olduğu üçün inkişaf konsepsiyasında da xarici ticarət və ixracla bağlı fikirlər yer almaqdadır. Öz əksini tapan ən əsas hədəflərdən biri budur: “iqtisadiyyatımız xammal və resurslar ixrac edən ölkə kimi qalmamalı, həmçinin bilik və yüksək texnologiyalara əsaslanan iqtisadiyyata malik dövlətə çevrilməlidir. Respublikamızda 2020-ci ilə istiqamətlənmiş konsepsiyanın vəzifəsi bununla bağlı olmalıdır” (Aliyev İ.H., Məmmədov Y.Ə., 2012).

AR Prezidentinin iştirakı ilə “Sumqayıt sənaye parkı”-nın açılışı olmuş və burada 9 müəssisə fəaliyyətə başlamışdır, bu ölkəmizin ilk sənaye parkıdır və idarəedici təşkilatı isə İqtisadiyyat Nazirliyi tabeliyindəki “Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı” MMC-dir. Bu ərazidə fəaliyyət göstərən müəssisələrdə istehsal edilən məhsullar həm daxili ölkə bazarının tələbatını ödəmək, həm də “Made in Azerbaijan” brendi kimi xarici ölkə bazarlarına ixrac olunur. Belə ki, müəssisələrdə istehsal

edilən məhsulların Qazaxıstan, Rusiya, Qırğızıstan, Özbəkistan, İran və Gürcüstanına ixracı nəzərdə tutulmuşdur (www.azerbaijan-news.az).

Parkın inkişafına dəstək məqsədilə burdakı rezidentlər 7 il ərzində əmlak, mənfəət və torpaq vergilərindən, həmçinin istehlak məqsədilə texnika, qurğular və texnoloji avadanlıqlara görə gömrük rüsumundan və ƏDV-dən azad edilib. İndiyə kimi 18 sahibkarlıq subyekti burada rezident statusu alıb. Kimya parkındakı zavodlar: “Azertexnolayn”, ”STP” MMC, “MST Engineering Services” MMC, “Aqrokimyəvi Azərbaycan” MMC, “Alco” MMC, “STDC” MMC, “Labdise Azərbaycan” MMC, “sOCAR Polymer” MMC, “ARCHI Glass” MCC, “Baku Non Ferrous and Foundry Company” MCC, “Tabaterra” QSC. Həmçinin bu parkda 18 müəssisənin fəaliyyət göstərəcəyi nəzərdə tutulmuşdur. Təbii ki, müəssisələrin fəaliyyəti ölkənin nəinki istehsal gücünün artmasına, eyni zamanda işsizliyin azalmasına, yeni iş yerlərinin yaradılmasına və məşğulluğun artmasına və investorların sərmayə yatırmaq üçün marağına səbəb olmaqla inkişafa münbit şərait yaradır. Həmçinin bu cür layihələrin həyata keçirilməsinin idxaldan asılılığı azaltmaqda və ixracıya məhsul həcmində və çeşidində çox böyük əhəmiyyəti vardır. Əldə edilən pozitiv nəticələr qeyri-neft sektorunun çox mühüm tərkib hissəsi-sənayenin inkişafına, sonda isə dolayısıyla ölkə iqtisadiyyatının ümumi inkişafına öz töhfəsini verir (www.azerbaijan-news.az).

Ümumilikdə, XİF-in tənzimlənməsi sahəsində xarici ticarətin inkişafında hədəfə çatmaq üçün yerinə yetirilməli vacib olan işlər kimi aşağıdakıları qeyd edək:

- ölkədə istehsalda ənənəvi sahələri daha da inkişaf etdirməklə, onları modernləşdirmək;
- ənənəvi sahələrin inkişafı nəticəsində istehsalın həcmi yüksəltmək;
- istehsalın yüksəlməsi nəticəsində ÜDM-nin artımına nail olmaq;
- innovasiyaların cəlbini genişləndirmək və bunun nəticəsində iqtisadiyyatda həm əmək məhsuldarlığını artırmaq, həm də xidmət və məhsulların rəqabətliliyini yüksəltmək;
- yüksək texnologiya və həmçinin bilik iqtisadiyyatına dayanan yeni iqtisadi sistem formalaşdırmaqla beynəlxalq arenada ölkə bazarının möhkəmləndirilməsi.

“Belə yanaşma, milli rəqabət qabiliyyətinin və eləcə də əmək məhsuldarlığının artırılmasıyla bərabər iqtisadiyyatda xammal-material və enerji tutumluluğunun 2 dəfədən çox azalmasına təsir edəcəkdir. Yeni iqtisadi sistemin formalaşması, xüsusən də bilik iqtisadiyyatının və bunun müqabilində də yüksək texnologiyalar istehsalına, 2020-ci ildə və daha sonrakı dövrdə ölkəmizdə milli iqtisadiyyatda köklü dəyişiklərə səbəb olacaq və artıq bu sahələrin məhsulu həmin dövrdən başlayaraq energetika və digər əhəmiyyətli sahələrin məhsullarının ÜDM-də xüsusi çəkisini getdikcə sıxışdıracaq, büdcənin formalaşmasında vacib rol oynayacaqdır” (Aliyev İ.H., Məmmədov Y.Ə., 2012).

Sadaladığımız bütün qeydlər bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə olan respublikamızın XİF strategiyası planlaşdırılarkən mütləq xarici ölkələrin təcrübəsində də yararlanmağın labüdlüyünü göstərir.

XİF sahəsində təcrübələrə əsaslanaraq reallaşdırılmağa çalışılan bu strategiya öz struktur və keyfiyyət dəyişikliklərini artıq göstərməyə başlamışdır. XİF subyektlərinin sayındakı artım, ixrac və idxaldakı dəyişikliklər, xarici ticarət dövriyyəsinin artımı, ölkə saldosundakı müsbət dəyişikliklər, ölkəyə cəlb edilən investorların artımı kimi göstəricilərin hamısı strategiyanın müəyyən qədər işə yaradığının sübutudur. Lakin bu göstəricilərdəki cüzi dəyişikliklərlə kifayətlənmək olmaz. Çünki dünyada gedən dəyişikliklər, xarici ölkələrlə ikitərəfli və çoxtərəfli əlaqələr və digər amillər hər biri strategiyanın daima yenilənərək ölkənin daimi inkişafı üçün qlobal dəyişimə ayaq uydurmasını və yeni metodların istifadəsini tələb edir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

- XİF-in tənziplənməsi xarici iqtisadi siyasətin vacib istiqamətlərindən hesab edilir. Ölkənin özünə xas iqtisadi inkişaf strategiyası olduğu zaman onun xarici iqtisadi əlaqələr strategiyası da çox səmərəli formada reallaşar.

- ölkədə XİF-in səmərəli və tarazlaşdırılmış strategiyası liberal iqtisadiyyatın, gömrük və valyuta sisteminin formalaşdırılmasına əsaslanaraq ölkənin ixracat potensialının maksimum dərəcədə artırılmasına yönəldilməlidir. Çünki, bu cür strategiyanın tətbiqi milli bazarın inkişafının sürətlənməsinə və eyni zamanda da rəqabət qabiliyyətinin yüksəlməsinə səbəb ola bilər.

- ölkəmizin xarici ticarət üzrə əsas göstəriciləri son illərdə inkişafın müsbət yöndə dəyişikliklərin müşahidə edildiyini göstərir. İdxal və ixrac mallarının əmtəə strukturundakı qeyri-səmərəli halı isə aydın şəkildə görünür. İdxal əmtəə strukturu əsasən istehlak, ixrac strukturu isə xammal xarakterlidir. Ölkə ixracının zəif şaxələnməsi, daha çox mono-əmtəə strukturunun olması, idxala çox meyilli olması müşahidə edilir.

- “Əkiz kəsirlər” problemi aydın şəkildə özünü ölkə iqtisadiyyatında bürüzə verərək iqtisadiyyatın birtərəfli inkişafına təsir edir. Neft sektorundan əldə edilən gəlirlər qeyri-neft sektorunda mövcud kəsirləri kompensasiya etmək üçün istifadə edilir və bu da iqtisadiyyatımızın birtərəfli inkişafına səbəb olur. Respublikamızda bu problemi azaltmaqdan ötrü dövlət səviyyəsində müəyyən tədbirlər reallaşdırılmasına çox böyük ehtiyac var. Lakin ilk növbədə, neft-qaz sektorundan qazanılmış gəlirlərin, investisiyalar da daxil edilməklə istehlak və yığım üçün lazım olan hissəsi müəyyən edilməlidir. Daha sonra rəşional olaraq neft-qaz gəlirlərinin xərclənməsi üçün prioritet istiqamətlər müəyyənləşdirilməlidir. Eyni zamanda yığım üçün ayrılan neft-qaz gəlirləri səmərəli idarə edilməlidir. Əgər bu sadələdiyimiz tədbirlər düzgün yerinə yetirilərsə o zaman, “qazanılmış pulların xərclənmə effekti” səmərəli şəkildə reallaşmış olar.

- respublikamızda XİF-in idarəedilməsi sisteminin strukturu milli iqtisadi mənafələrin və qanunvericilik aktlarının reallaşdırılması baxımından formalaşdırıl-

mışdır. Lakin, XİF-in səmərəliliyinin optimallaşdırılması mövqeyindən yanaşdıqda, formalaşdırılan bu sistemin təşkilinə yanaşma prinsipinin dəyişdirilməsinə ehtiyac duyulur. Burada əsas məna ondan ibarətdir ki, ölkəmizdəki iqtisadi, sosial, siyasi və digər sahələrin xüsusiyyətlərinə diqqət edilməklə problemlər elmi cəhətdən əsaslandırılmaqla həll olunmalıdır. Çünki, xarici təcrübələr göstərir ki, real ölkə gerçəkliyində dünyanın qabaqcıl ölkələrinin təcrübələrinin mexaniki olaraq müəyyən sahələrdə tətbiq edilməsi çox vaxt gözləntiləri doğrultmur. Bu səbəbdən də XİF-in idarəedilməsi mexanizminin formalaşdırılması prosesində mütləq şəkildə elm adamlarının və elmi mərkəzlərin potensial imkanlarından optimal şəkildə istifadə olunması müsbət nəticələr verə bilər.

- hüquqi aspektdən bu özünü qanunların hazırlanması sistemində də göstərmişdir. Belə ki, XİF-i xarici ticarət siyasəti üzərində qurmağa çalışan bir ölkədə XİF-in qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi sahənin inkişafında ən önəmli vəzifələr gömrük fəaliyyətinin üzərinə düşür. Buna görə də ilk növbədə bu sahədə müəyyən təkmilləşdirmə işləri aparılmalıdır. Gömrük Məcəlləsi gömrük iştirakçılarının hamısına birmənalı olaraq istisna olmadan ümumməcburi olduğu üçün bütün normativ göstərişlərə tam ciddi riayət edilməlidir. Neqativ halların qarşısının alınması üçün məcəllədə əksini tapan maddələri daha anlaşqlı və dəqiq formada ifadə edilməsi əsassız mübahisələri aradan qaldırmağa müsbət təsir göstərə bilər.

- həmçinin beynəlxalq təşkilatlara və eyni zamanda ÜTT-yə üzv olmaq üçün ölkədə mövcud olan qanunvericilik aktları onların standartlarına uyğunlaşdırılmalıdır. ÜTT standartlarına cavab verməyən qanunlar təkmilləşdirilməklə mövcud boşluqların aradan qaldırılması müsbət nəticələrə səbəb olar.

- sahibkarlığın inkişafına mənfi təsir göstərən və beynəlxalq və ÜTT standartlarına cavab verməyən qanunvericilik aktlarında təkmilləşdirmə aparılması zəruridir. Çünki, bu məsələnin həlli təkcə sahibkarlara deyil, eyni zamanda istehlakçılara pozitiv təsirini göstərəcək. Nəticədə, ölkədə aşağı maya dəyərli, lakin beynəlxalq keyfiyyət standartlarına uyğun malların istehsalı xarici bazarlara çıxış

imkanı yaradacaq. Bu da öz növbəsində ölkəyə investisiya axını üçün münbit şərait yaradacaqdır.

- ölkəmizdə istehsal olunan ixracyönümlü məhsulların ilk növbədə çeşid baxımından şaxələndirilməsi istiqamətində işlər aparılmalı və dünya ixrac bazarında ölkəmizin ixrac potensialına malik məhsullarının tanıtılması üçün yerli sahibkarların istehsal etdikləri ixracyönümlü məhsullarının daha yüksək keyfiyyətdə və həcmdə istehsal edilməsinə ehtiyac var;

- istehsal olunan məhsulların daha çox faizin texnoloji cəhətdən yüksək səviyyəli məhsullar olması üçün ixracatçıların investisiya dəstəyinə ehtiyacı vardır ki, ölkəmizə maraq göstərən investorlar daha çox neft sənayesinə investisiya yatırır. Lakin son illərdə İqtisadiyyat Nazirliyi tərəfindən və onun təşəbbüsü ilə yaradılmış AZPRPMO tərəfindən xarici investorların ölkəyə cəlbi üçün müəyyən işlər görülür. Buna baxmayaraq nəticələr hələ də qeyri-neft məhsullarına olan marağın çox zəif sürətlə artdığını göstərir. Ona görə də qeyri-neft sektoruna investisiya yatırılması istiqamətində mühüm addımlar atılması ;

- ixrac edilən məhsulların daha geniş coğrafi məkanda tanıtılması və dar diversifikasiyalaşmanın qarşısını almaq üçün mütləq yeni xarici ixrac bazarlarının kəşfinə ehtiyac var. Bu istiqamətdə AZPROMO tərəfindən 2018-ci ildə sahibkarların marağına səbəb olan 2 bazar (Belarusiyanın spirtli içkilər və lak və boya bazarları) araşdırılmışdır. Lakin bu araşdırmalar da coğrafi cəhətdən dardır və bu mənada daha geniş coğrafi bazar araşdırılması istiqamətində işlər görülməsi üçün təkmilləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət daşıyır;

- digər mühüm məsələlərdən biri olan ixracatçı subyektlərin artırılması üçün mühüm addımlar atılır (ixrac təşviqi, beynəlxalq sərqi və tədbirlər, investorların cəlb edilməsi və s.) və atılan addımlar son illərdə müsbət göstəricilərin olduğunu sübut edir. Hətta ölkəmizdə 2011-ci ildə Prezidentin Fərmanı ilə yaradılmış "Sumqayıt Sənaye Parkı"-da 9 müəssisə fəaliyyət göstərir ki, bu müəssisələrdə əsasən orta yüksək və yüksək texnoloji mürəkkəblik dərəcəsi olan sənaye məhsulları istehsal edilir. 2018-cu ildə daha 5 müəssisənin fəaliyyətə başlaması planlaşdırılmışdı. Ümumilikdə isə 18 müəssisənin fəaliyyət göstərməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Eyni zamanda dövlət tərəfindən yaradılan imkanlar ixracatçı subyektlərin marağını artırmaqla xarici bazarlara çıxış üçün də şərait yaradır. Bu isə öz növbəsində ölkədə özəl sektorun payının artmasına səbəb olur.

- ölkənin XİF strategiyası dünya iqtisadiyyatı və milli iqtisadiyyat arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin bir çox tələblərinə uyğunlaşdırılmalıdır. Yəni strategiya müəyyənləşdirilərkən həm ölkə maraqlarına cavab verməli, həm də dünya iqtisadiyyatına və baş verən dəyişikliklərə sürətlə reaksiya verməlidir. Bunun üçün də XİF strategiyasının mühüm vəzifələrini müəyyənləşdirmək mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. “Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi”-24 iyun 2011-ci il
2. “Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadi perspektivlik üzrə Strateji yol xəritəsi”, 111 səh.
3. Aliyev İ.H., Məmmədov Y.Ə. (2012), “Azərbaycan 2020:Gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyasının nəzəri-metodoloji əsasları” Bakı, “Avropa”, 90 səh.
4. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi “Azərbaycanın xarici ticarəti” Statistik məcmuə, Bakı-2018, 220 səh
5. Allahverdiyev H. B., (2009), “İqtisadiyyatın hüquqi tənzimlənməsinin əsasları”, Bakı
6. Bayramov Ə., (1997), “Regional iqtisadi inteqrasiya: nəzəriyyə və praktika”, Bakı, “Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı”, 210 səh.
7. Bədirov N.V., (2002), “Milli iqtisadiyyatın təşəkkülü şəraitində Azərbaycanın Xarici iqtisadi fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi”, i.e.d. alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya, ADİU, Bakı, 175 səh.
8. Bərxudarov M.İ., (2003), “Qloballaşma şəraitində Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi əlaqələrinin formalaşması xüsusiyyətləri və problemləri”, dissertasiya, ADİU, Bakı, 176 səh.
9. Əliyev V.İ., (2005), “Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi fəaliyyətinin tənzimlənməsində gömrük tariflərinin tətbiqi problemləri”, i.e.d alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya, BDU, Bakı, 174 səh.
10. Əliyev Ə.İ., (2003), “Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi əlaqələrinin statistik tədqiqi”, i.e.d. alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya, ADİU, Bakı, 155 səh.
11. Əliyev S.N., Kərimov A.M., Quliyev N.R., Məmmədov İ.A. (2000), “Gömrük işinin təşkili və idarədilməsi”, Bakı, 211 səh.
12. Əliyev A.Ə. (2003), “Gömrük işi və dünya iqtisadiyyatının inkişafı”, Bakı, “Çaşıoğlu”, 240 səh.

13. Hüseynli T.A., (2010), “Xarici iqtisadi fəaliyyətdə vergi siyasəti və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri”, i.e.ü.f.d alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiya, ADİU, Bakı, 165 səh.
14. Heydərov K.F., (2004), ”Gömrük işinin əsasları”, Bakı, “Qanun”,568 səh.
15. Kərimov A.M, Quliyev N.R., “Maliyyə”, Bakı, “Qanun”, 2001, səh. 351
16. Qasimov Elmir, (2004), “Xarici iqtisadi əlaqələrin səmərəli istiqamətlərinin müəyyən edilməsinin nəzəri-metodoloji aspektləri: Azərbaycan və Türkiyə Respublikalarının əlaqələrinin təmsalında”, AMEA, Bakı, 166 səh.
17. Qəribov A. (2001), “Azad iqtisadi zonalar: imkanlar, perspektivlər”, Bakı, “Təhsil”, 136 səh.
18. İqtisadiyyat Nazirliyi (2018), «AZPROMO», “İllik hesabat” Bakı, 60 səh.
19. İTKM, “İxrac icmalı” Bakı-2019, Yanvar №1 (22), 30 səh.
20. İTKM, “İxrac icmalı” Bakı-2018, Yanvar №1 (10), 21 səh.
21. Məmmədova Z.F., (2000), “Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətlərinin və xarici ölkələrin pul-kredit sistemi”, Bakı, səh. 380
22. Mehtiyev A., (26.10.2018), ”Azərbaycana birbaşa xarici investisiyalar: mövcud durum və problemlər” elmi məqalə, Bakı
23. Meybullayev M.X. (2002), “İqtisadi təlimlər tarixi”, Bakı, “Nurlar”, 412 səh.
24. Nuriyev Ə., Muradov Ş., Nadirov A., Hüseynov T., Ələsgərov A., (2003), “Azərbaycan iqtisadiyyatı”, Bakı, “Elm”, 344 səh.
25. Şəkərəliyev A., Şəkərəliyev Q. (2016) “Azərbaycan İqtisadiyyatı: reallıqlar və perspektivlər”, Bakı “Turxan” NPB, 536 səh.

Xarici dildə

1. Булатов А.С. (2003), Мировая экономика. Москва: Анкил, 239 с.
2. Гаджыев Ш.Г. (2000), “Азербайджана на пути к мировому сообществу: стратегия внешнеэкономического развития”, Киев: Экспрес-объяв, 505 с.
3. Козырская И.Е. (2001), “Международное разделение труда и интеграция национальных экономик”, Иркутск, Изд-во ИГЕА, 232 с.

4. Максимова М.М.(1986) Буржуазное государство и внешнеэкономические связи, М., Наука, 351 с.
 5. Мехралиева Ч.М. (2011), “Проблемы оптимизации таможенно-тарифного регулирования внешнеэкономической деятельности Азербайджана” Внешнеэкономическая деятельность: Финансовая Аналитика проблемы и решения, 18 (60), 60-64 с.
 6. Ёуданов А.Ю. (1983), Теории “открытой экономики”: доктрины и действительность, М., Мысль, 191 с.
 7. Шамахов В.А. (2000), “Таможенная система как фактор роста экономического потенциала страны”, СПб., Изд-во СПбГУЭФ, 234 с.
 8. Швец С.А. (2001), “Тарифное регулирование внешнеэкономической деятельности”, Учебное пособие, СПб., ИПК “Синтез-Полиграф”, 80 с.
-
1. Gülşah Yalçın (2015), Türkiye’de ihracatın teşviq ve geliştirilmesi araçlarından faydalanan işlemler ile faydalanmayan işletmeler arasındaki ihracat performansının karşılaştırılması: Konya’da imalat sektöründe ampirik bir çalışma, Konya, 222 seh.

İnternet resursları

1. <https://president.az>
2. <http://www.azpromo.az>
3. <https://www.stat.gov.az/>
4. <http://www.iqtisadiislahat.org/>
5. <http://customs.gov.az/>
6. <http://anfes.gov.az/az/>
7. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/194610>
8. <https://www.economy.gov.az/article/vto/21561>
9. <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/WLD/Year/2016/TradeFlow/Export/Partner/WLD/Product/All-Groups>

10. <https://azexport.az/>
11. www.azerbaijan-news.az
12. <http://www.az-customs.net/az/>
13. itf-oecd.org/tags/transport.statistics
14. www.migrationdataportal.org/themes/labour-migration
15. www.economy.gov.az
16. <https://cabmin.gov.az/az/page/57//>
17. http://www.elibrary.az/docs/jurnal/jrn2008_978j.htm
18. https://booksforstudy.com/1017022553812/ekonomika/zovnishnoekonomichn_a_diyalnist_rol_rozvitku_natsionalnoyi_ekonomiki.htm#66
19. <http://www.worldstopexports.com/worlds-top-exports-products-countries/>
20. www.oecd.org
21. www.wto.org
22. <http://www.invest.gov.tr/trTR/investmentguide/investorsguide/Pages/InternationalTrade.aspx>
23. https://azertag.az/xeber/Alet_azad_iqtisadi_zonasi_haqqinda__Azerbaycan_R_espublikasinin_Qanunu-1169384
24. <https://www.4m.com.tr/yurtdisi-tanitim-destegi/>
25. https://booksforstudy.com/1533102553814/ekonomika/vidi_formi_funktsiyi_zovnishnoekonomichnoyi_diyalnosti.htm
26. http://www.erc.az/files/neshrler/AIM%20kitab_az.pdf
27. http://edf.az/ts_general/azl/ksid/downloads/dtt.pdf
28. [file:///C:/Users/HP-PAV/Downloads/wto%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/HP-PAV/Downloads/wto%20(1).pdf)
29. <https://bakuresearchinstitute.org/az/analysis-of-main-problems-facing-azerbaijans-non-oil-exports/>
30. http://customs.gov.az/modules/pdf/pdffolder/56/FILE_AA28EF-712081-B355C1-37724A-E40246-2FAAF8.pdf
31. http://customs.gov.az/modules/pdf/pdffolder/29/FILE_82AA10-3D95DC-B6BD16-2BC4C5-AD9199-C474C7.pdf

32. http://customs.gov.az/modules/pdf/pdffolder/28/FILE_5ACDFE-6ABB50-5D07D4-9B4D06-DD4FB9-22847A.pdf
33. http://customs.gov.az/modules/pdf/pdffolder/27/FILE_13E5D9-5D24EC-989630-28E2C5-2920CB-BF089C.pdf
34. http://customs.gov.az/modules/pdf/pdffolder/26/FILE_B6169C-82EE4B-01483B-AAA5B8-9A7EAF-63257A.pdf
35. http://customs.gov.az/modules/pdf/pdffolder/25/FILE_CF8DE5-10B5EA-3EBB1E-A0F13F-CB481C-EC1C01.pdf
36. http://customs.gov.az/modules/pdf/pdffolder/24/FILE_AEF849-C52CE0-9072CF-E63113-978920-8B210A.pdf
37. <http://kaspi.az/az/tt-ye-uzvluk-itireceklerimiz-ve-qazanacaqlarimiz/>
38. https://azertag.az/xeber/Alet_azad_iqtisadi_zonasi_haqqinda__Azerbaycan_Respublikasinin_Qanunu-1169384

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1. 2011 və 2016-cı illərdə ölkəmizin xarici ticarət dövriyyəsi və onun əsas göstəricilərinin dinamikası.....	40
Cədvəl 2. Coğrafi struktur baxımından ölkəmizin xarici ticarət əlaqələrində mühüm yeri olan ölkələrin xarici ticarət dövriyyəsində xüsusi çəkilərinin dinamikası(faizlə).....	41
Cədvəl 3. 2013-2018-ci illərdə ölkəmizdə ixrac strukturunda mühüm yer tutan əmtəələrin xüsusi çəkisinin dinamikası (min ABŞ dolları).....	42
Cədvəl 4. 2013-2018-ci illərdə ölkəmizdə idxal strukturunda mühüm yer tutan əmtəələrin xüsusi çəkisinin dinamikası (min ABŞ dolları).....	43
Cədvəl 5. 2011-2018-ci illərdə ölkəmizin xarici ticarət dövriyyəsi, ixrac və idxalının ÜDM-də həddi (%-lə).....	44
Cədvəl 6. AR-nın 2013-2018-cı illər üzrə idxal və ixrac əməliyyatlarının dövriyyəsi(milyard ABŞ dolları).....	45
Cədvəl 7. Ölkəmizdə ixracın idxalı ödəmə faizi göstəricilərinin dəyişim dinamikası.....	47
Cədvəl 8. Ölkəmizdə 2011-2018-ci illərdə XİF iştirakçılarının dinamikası.....	51
Cədvəl 9. Ölkə iqtisadiyyatına yatırılan investisiyaların həminin dinamikası (mln. ABŞ dolları).....	52
Cədvəl 10. 2017-2018-ci illər üzrə İxrac təşviqi ödənilən əsas məhsulların dinamikası.....	68

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1. XİF-in dövlət tənzimlənməsinin reallaşdırılması metodları.....	31
Şəkil 2. AR-da XİF-in idarəedilməsi sisteminin strukturu.....	37
Şəkil 3. Son 6 il ərzində qeyri-neft sektoruna cəlb edilən investisiyaların dəyişim dinamikası.....	53

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1. 2013-2018-ci illərdə respublikamızda idxal və ixracın dinamikası (mln. ABŞ dolları).....	42
Qrafik 2. Respublikamızda qeyri-neft ixracının ümumi ixracda payı dinamikası (%-lə).....	61
Qrafik 3. Qeyri-neft sektorunda 2018-ci il üzrə ən yüksək payı olan 9 məhsulun ixrac dəyəri (mln. ABŞ dolları).....	62
Qrafik 4. 2018-ci ildə qeyri-neft sahəsində yüksək payı olan 5 ölkə (mln. Dollar).....	63